

EDUARD MÄNNIK
VIISTEIST SAMMU

RK
"Flukirjandus ja Kunst"

EDUARD MÄNNIK
VIISTEIST SAMMU

EDUARD MÄNNIK

VIISTEIST
SAMMU

JUTUSTUSI JA NOVELLE

RK

„ILUKIRJANDUS JA KUNST“
TALLINN 1947

Punaste lippude all

Nagu vahe odatera paistis esimese mai päike alla aguliserva poristele õuedele. Need muutusid kuidagi pühapäevalikumaks, pidulikumaks ja elavamaks. Pikkade luitunud kuuride küljes lõi sädelema rõskuse ning ajahamba rohelus. Kunagi valgeks krohvitud pesuköögid tõi nähtavale oma punased telliskivihambad. See kõik sulas ühte selle unise pühapäevaliku rahuga, mis levis üle aguliserva lömmivajunud majade, värskelt rohelisteks pakatanud aedade, poriste õuede ning vanade pajutüügaste, mis kasvasid viltuvajunult veidi kaugemal kraavipervedel.

Kõik oli vaikne, rahulik ja unine. Ainult Säärinsa vanast pesuköögist, mis seisis nagu teisedki aguli pesuköögid ühes õuenurgas otsekui vilets telliskivihunnik, kostis vasara kopsimist ja raua tilinat. Seal askeldasid palavikuliselt kaks poissi, mõlemad aastat kuusteist vanad. Nad jälgisid üksisilmi, kuidas pesuköögi ahjus raud muutus punasemaks ja läbipaistvamaks, nagu tükk punasevärvilist klaasi.

„Aitab juba . . .“ lausus Paul, heledate juukseahlude ja sirge saleda kasvuga poiss.

Ta hoidis käes rauapihte, et nendega tulipunaseks muutunud rauatükki ahjusuust välja tuua. Kuid teda takistas tema kaaslane, pisut jäsajam ning tõmmuverelisem poiss:

„Oota... las tõmbab veel...“

„Miks... ta on päris punane?“

Tõmmuvereline poiss vastas väga tähtsalt:

„Meie taat ütleb alati, et raud peab tõmbuma nõnda tulipunaseks, et silmadel valus vaadata. Siis saab sellest alles tõeline sepis, muidu pole ta väärt kilukarbi-kaantki. Ja vana tunneb asja...“

„Jaa... vana tunneb asja,“ kordas Paul pead noogutades.

Nüüd oli ta nõus ootama kas või terve tunni raua tulipunaseks tõmbumist. Kui juba Sääritsa vanataat nõnda arvas, siis oli asi kindel. Tema oli elupõline sepp, lukussepp ja kümnete teiste rauatööde meistermees. Teda tundsid siin agulis kõik noored ja vanad. Ja tema napp sõna maksis rohkem kui terve piibel.

Noorena oli vana Säärits töötanud Tallinnas, Riias ja kaugel Peterburiski. Tema käte vahelt oli läbi käinud enam raua valmistatud tööna kui mõni mees nägi eluaja jooksul. Ja nüüdki töötaks ta veel kuskil vabrikus, kui ainult tervis jaksu annaks. Kuid just tervise tõttu polnud ta juba mõningad aastad enam tööriistu pihus hoidnud. Ent tema asemel töötas vabrikus vanem poeg Juhan ja võib-olla hakkab varsti töötama ka pojapoeg Helmut. Ning Paulgi, ta kadunud tütre poeg, armastab enam tulise raua värvidemängu kui midagi muud.

Mõlemad poisid ootasid veel mõne minuti, kuni raud muutus päris roosaks. Niisuguseks heledavärviliseks, nagu tahaks kaduda nähtamatult tuhka.

„Vaat... nüüd on õige särts!“ hüüdis Helmut, tõmmuverelise poistest. „Pane alasile ja hakkame pihta andma.“

Paul haaras pihid ja lennutas hõõguva rauatüki suitsva kaarega alasile. Õieti polnudki see alasi, niisugune nagu neid tarvitavad sepad, vaid lihtne rauaklomp. Ja vasargi polnud hoopiski eht pealelöögiriist, niisugune nagu need kõlisevad töökodades ja tehastes, vaid rohkem hädaabinõu. Kuid see-eest lennutas Helmut vasarat kiiremini, nii et peagi hakkas ta tumeda juuksetuka all pärlendama higi.

„Soo...“ hingeldas ta löökide vahel, „nüüd veel saba pihta, siis ehk jätkub.“

„Kas arvad, et tera on juba valmis?“ küsis Paul tugevamini pihte pigistades.

„Peaks jätkuma...“

Kõlasid veel kiired löögid, nii et punane raud ja alasi kaasa laulsid. Siis tõmbus raud juba üha tumedamaks, hakkas kustuma nagu süsi lõõtsapannil, mis ei saa tuult.

Paul laskis pihid lahti ja nüüd sirutasid mõlemad poisid veidi selga. Helmut istus siiasamasse kummulipööratud pesuvannile, kuna Paul najatas kolmjalale. Mõlemad poisid vaatasid tumedaks muutunud rauatükki ja arutasid mõttes, mis sellest saab. Kuid juba varsti kargas mõtte-terake sellest arutelust edasi tulevikku.

„Ma lähen sügisel Voore juurde vasarapoisiks,“ lausus Helmut mõtlikult nagu enesele.

„Aga mina valajaks,“ vastas Paul. „Mulle meeldib enam see töö. Tead... pole midagi nii värvirikast ja elavat kui sulav metall. Seda võib vaadata üksisilmi tundide kaupa nagu raamatut. Kõik keerleb, keeb, väri-seb tules ja iga mull loob isesuguse pildi.“

Nad olid sellest juba varem kümneid kordi rääkinud. Kuid see näis ikka veel küllalt uus ja huvitav, sellest võis kohe lõpmatuseni rääkida ja korrutada, see oli nende

terve eelseisev elu, mis nagu lõpmatu lõngakerake andis juhtimiseks kätte esimese niidiotsa.

Nõnda arutasid nad seal vanas jahedas pesuköögis veel tükk aega. Siin oli nii hea rääkida ja mõtelda: ahjusuus miilas tuli, aga paksud telliskivist seinad õhkusid varakevadisest jahedusest. Ajuti näis, nagu polekski see enam vana pesuköök, vaid kõrgete tuhmunud laepaaridega Voore valukuur, kus tulevased töömehed hetkeks tööst hinge tagasi tõmbasid.

Väljas aga sädeles ja säras esimene maipäike nagu hõõguv sulatusahi. Mõned pühapäevalikult riietunud tööliised ilmusid õueväravaist poristele tänavatele ja hakkasid salkades linna poole liikuma.

Üks kivi lendas mütsudes vastu pesuköögi katust ja mõlemad poisid hüppasid välja.

„Kas teie rahvas rongkäigule ei lähe?“ hüüdis hele hääl teise aia tagant. „Meie omad on juba minekul.“

See oli Nurme plika, seda tundsid poisid kohe.

„Mis rongkäigule?“ hüüdsid mõlemad kooris vastu.

„Täna ju esimene mai... töörahva püha...“

Nüüd mäletasid seda poisidki, aga hõõguv raud, vasara tilin ja vana pesuköök olid selle justkui meelest pühkinud.

„Meil pole minejaid,“ hüüdis Helmut. „Isa pole kodus, aga taat on haige... pole saanud enam kolmel aastal rongkäiku...“

„Aga sina ja Paul... mis teie vahite?“

„Tilistasime vasarat, sinna see aeg läkski.“

Hetkeks jäi aia taga kõik vaikseks. Siis hüüdis tüdrukuke jälle:

„Täna võib löömaks minna!“

„Mis löömaks?“

„Politsei ei taha lasta korraldada rongkäiku... aga töölised tulevad siiski lippudega välja. Meie Jants on lipukandja ja ütles, et täna vist löövad pea lõhki... nuudiga. Jants pani mütsi alla nahikud... et pead päris puruks ei löödaks.“

„Viut!“ vilistas Helmut. „Sellest pean taadile rääkima.“

Ta lippas üle õue ja oli mõne hüppega pikast puutrepist üleval, mis viis peaaegu püstloodis teisele korrale nagu taevaredel.

„Taadike, täna on rongkäik! Nurme rahvas on juba minekul... Kas meie Pauliga võime ka minna?“ võristas ta ainsa hingetõmbega.

„Minge... kas ma olen kunagi keelanud?“ vastas taat.

„Ei ole küll, aga...“ Helmut jäi pisut kimpu oma jutuga. „Täna tahab politsei takistada rongkäiku.“

Säärits tõusis järsku istmelt üles. Ta oli suur ja tugev, nagu loodud sepaks.

„Mis politseil sellega asja?“ küsis ta kõmiseva häälega. „Kas nad tahavad süütuid inimesi tappa nagu viiendal aastal?“

„Ei tea... Jants oli pannud nahikud mütsi alla, et pead puruks ei löödaks. Aga nüüd meie lippame, taadike.“

Ja jälle oli vana töömees ihuüksi selles hämaras, krohvitud seintega toas, mis näis nelinurkselt hall nagu suletud puur. Välisseinas oli ainult üks auk — aknaava —, mis laskis siia nii vähe päikest. Koitanud mööblitükid seisid seinte ääres nagu luukered. See kõik oli tema ja ta poja eluaegse töö ainuke tulemus.

Juba hommikul oli taat tõusnud rahutult, käinud korraks õues vaatamas esimest sillerdavast maipäikest. Kui ta tuppä tuli, näis ruum veel kõledam ja mahajäetum

kui varem. Ja siis tekkis tal tahtmine nagu kuskite minna, ta igatses ja ootas, oskamata nimegi anda sellele kummalisele rahutusele. Kuid nüüd oli kõik selge. Täna oli töörahva püha, rongkäik punaste lippude all. Ja just sinna ihaldas ta vana töömehe süda.

Sääritsa taat võttis voodipeatsist kepi ning läks alla tänavale, vatihõlmad kevadiselt lahti. Esialgul oli samm nagu pisut väetike. Kuid tuttavad tänavad, laiad päikeses lamavad aialapid ning aastakümneid kõnnitud kõnniteed justkui andsid hoogu tagant. Mitmelt poolt tervitati vana töömeest, kõnetati aknasuudelt ja õueväravailt. Ent tema sammus ikka rühikalt edasi, südames pakitsemas mitu ärevat mõtet.

„Näis, kas nad julgevad tulla nuutidega rahva kallale,“ kordas ta mitu korda üht ja sama mõtet.

Ja nagu relva järele haarasid ta tööst kühmulised sõrmed kõvemini kinni jämedast kadakakepist.

„Ei julge... ei... seda nad ei tee,“ lausus ta jälle endamisi tüki maa tagant. „Nad on targad ja kavalad. Katsuvad nurga tagant jalgu alt ära lüüa. Aga kohe tänaval, avalikult... ei, seda nad ei julge.“

Uhel tänavanurgal kohtas ta vana tuttavat Voore nõgiste lagede alt.

„Noh-noh, kas rongkäiku?“ päris see naeratades.

„Jah, mõte oli niisugune,“ vastas taat.

„Siis tuleb sul minna parki... seal kogunetakse ja minnakse kruusaauku vennashaudadele. Politsei keelas Töölismaja juurde kogunemise.“

Ja mõne sõnaga sai taat kõigest teada. Politsei oli keelanud rahva kokkutuleku harilikku kogunemiskohta. Aga rongkäik polnud keelatud, kuid polnud ka lubatud. Kõik oli nii kahevahel: ei tohtinud, kuid tohtis ka.

„Ma ütlesin, et nad ei julge sedal“ rõõmustas taat.

Ta hakkas nüüd kiiresti kõmpima pargi poole. Kuid käidud tee oli teda juba pisut väsitanud. Süda kloppis nagu vasaraga rinnalesta all ja jalad muutusid imelikult nõrgaks.

„Ma ootan siin ja puhkan jalgu,“ mõtles ta ühe väljaku ääres. „Nad lähevad siit mööda, küllap kargan siis omade hulka.“

Taat istus pingile. Hele maipäike paistis ta krobelist nägu ja varblased sirtsusid lustakalt puudes. Tuul keerutas ebelalt üle platsi, rebides lendu õlekõrsi.

Siis kostis korraga eestpoolt muusika. Orkester mängis tuttavat marssi, mille helide saatel Sääritsa taat oli nii mitugi korda kõndinud punaste lippude all. Ta hakkas lööma kepiga takti. See tundus nõnda, nagu sammuks ta ise rongkäiguga kaasa.

Mõne minuti pärast hakkasid tänavasuus paistma punased lipud. Ta tundis neid vanu sõpru, neid pikkade aastate rongkäigu-kaaslasi, mis sageli plagisesid tuules ta ees. Ning mitugi korda oli taat olnud nende kandjaks või auvalves.

Terasemalt vaadates tundis ta ära ka kandjad. See oli ju vana viilipuru- ja vasaratilina-kaardivägi, mehed treipinkide, sepaalasite ja hõõgivate valamiskastide tagant. Jantski oli seal, see tubli noor naabrimees, kel mütsi all politsej nuutide vastu varuks paar nahkindaid. Ja Jantsi kõrval sammus keppi vibutades vana Paap, viienda aasta suur kõnemees. Vahest nüüdki välkusid ta teravad silmad nagu tookord aastate eest.

Ning nende taga sammusid teised tuttavad, vanad töökaaslased Voore, Lellepi, Telefonivabrikust. Oli naisigi, noori naisi valendavais suvipluusides, kirevais seelikuis

ning punaste lintidega rinnas. Nagu igavesti põleva tule sümbol paistsid need lindikesed südamete kohal.

Nüüd tahtis vana Säärits tõusta, sest oli aeg astuda õlg õla kõrvale vanade sõprade keskele, ausate võitluspippude alla. Kuid just nüüd ei tahtnud jalad hoopiski sõna kuulda.

„Ah, las nad lähevad...“ mõtles ta. „Küllap kargan sappa, mul vanal inimesel ükskõik, kus komberdan oma kepiga.“

Et anda märku, et tema, vana rauatöö-veteraan on jälle tagasi tulnud punaste lippude alla, hakkas ta vibutama kepiga. Paap silmaski teda, tõstes vastuseks oma okkalist keppi. Kuskilt tõusid veel mõned käed ja kostsid hüüded:

„Tule kaasa... Mees mehe kõrval, kindel samm on tööväe võidu ramm.“

„Tulen, tulen... ega ma maha ei jää,“ naeratas vana.

Kuid just samal silmapilgul tekkis teises tänavasuus nagu mingi takistus. Rongkäigu pea seisatas, tagapool läks samm segi ja rahvas hakkas lainetama. Korraga kostsid hüüded:

„Ratsavägi!“

Nüüd nägi Sääritsa taatki, kuidas ratsanikud kiilusid rongkäiku. Nad istusid kõrgeil hobuseil ja kannustasid loomi. Kõik mõistsid silmapilkselt, milles asi seisis. Rongkäik oli lubatud, kuid ei olnud ka. Politsei ei julgenud tulla seda takistama, seepärast saadeti ratsaeskadron segadust tekitama. Mitmelt poolt rahvahulgast kostis vihaseid hüüdeid:

„Eest ära... provokaatorid!“

„Maha hobuste seljast... töörahval on õigus pühitseda oma püha!“

Vist sirutusidki mõned agaramad käed ratsanike mahakiskumiseks, sest korraga välgatasid päikese paistel mõõgad. Ratsamehed ei peksnud veel rahvast teradega, vaid löid lapiti.

„Häbi... häbi... häbi tulla peksma naisi!“ kõlas hüüdeid mitmelt poolt.

Kuid ratsamehed hakkasid suruma hobustega inimesi, lõhkusid rongkäigu terviklust. See oligi nende eesmärk, kuna paljud hakkasid hirmunult kõrvaltänavatesse laiali jooksmas. Punased lipud vankusid, ratsanikud rebisid neid kandjate käest.

„Ei... tuhat korda ei... seda ei tohi sündida,“ litsus Sääritsa taat lõuapärad kindlalt kokku ja tahtis tõusta.

Ent ta vajus võimetult tagasi pingile. Mingi ehmunud imestav ilme tekkis silmadesse, nagu suur küsimus: **Ons** see siis kõige lõpp? Eluaeg rasket tööd ja rühmamist, ei lapsepõlve, noorust ega vanaduspäevade puhkust, ainult töö, vasara tilin ja viletsus.

Samal ajal jooksid Paul ja Helmut tema juurde. Nad olid jälginud veidi kõrvalt seda punaste lippude voogavat rongkäiku ja inimeste summa. Olid näinud kõik algusest lõpuni, hoope jagavate mõõkade sädelust, punaste lippude puruksrebimist, kiljuvate inimeste tallamist hobuste kapjade alla.

Siis silmasidki nad järsku taati nõnda imelikult **kõssi**-vajununa ja abituna pingil.

„Taat... taat... mis sul on?“ jooksid nad tema ümber.

Vanal Sääritsal olid vist silmadki kinni vajunud. Laud olid nõnda rasked, nagu ripuks iga ripsme küljes tina-klomp. Ent ta avas siiski laud, avas pikkamisi, kangekaelselt ja katsus ütelda:

„Vaadake... see on seitsmeteistkümnenda aasta lipp.

Selle all on valatud verd, mindud kangelaslikult surma. Seda lippu ei tohi jätta neile... mitte ei tohi..."

Keel nagu oleks tahtnud veel midagi ütelda, kuid ei kuulanud enam sõna. Kuid silmad nägid veel nii selgesti, kuidas kaks poissi, üks sihvakas nagu osi, teine tüsedam ning jändrikum, söötsid hobuste jalgade alla trambitud lipu poole. Ning nende taga sirkas väga pikkade ja peenikeste jalgadega tüdrukutirts, kes ei tahtnud sammus põrmugi poistest maha jääda. Vanale Sääritsale tundus, nagu oleks too Nurme plika, lipukandja Jantsi noorim õde.

Lipp tõsteti püsti ja sillerdav maipäike lõi punetama selle voltides. Vana töömees ei näinud küll enam, kes olid need lipu uuesti püstitõstjad, kuid ta teadis nii kaljukindlalt oma südames, et need olid noored, tulevane töörahva kaardivägi.

1941.

Kaks meest sillal

Alles hiljuti oli sadanud saps ägedat äikesevihma. Rohi läikis veel märjalt ja all jõekäärus sädelesid madalate pajupõõsaste küljes vihmapiisad. Laiad kobrulehed olid muutunud tumeroheliseks ja kesksuve kuumusest närbutud hein sahises värskes tuules. Kuid all jõekäärus, pilliroo vahel ning laial luhal helendas juba jälle särav juulipäike. See polnud küll nõnda kõrvetav ja lõõmav nagu alles mõni tund tagasi, kuid selle sädeluses muutusid jõgi, laiad luhad ja madalad põõsad justkui uhiuuteks. Eemal, metsasakkide kohal, põgenes suur must pilv nagu kuri pull kauge kõmaga kõrgete kuusetippude varju.

Umberringi oli kõik vaikne.

Mõnisada meetrit jõest ülalpool paistsid aedade varjus madalad taluhooned, helendavad põlluvöödid ja tükk maantee tolmust linti. See kulges järsakut mööda alla, kadus hetkeks vanade pajutüügaste varju ning lõppes järsult purustatud sillakaarte ees. Kaks päeva tagasi olid sapöörid purustanud selle silla, hävitanud viimase ühendustee üle jõe. Nüüd oli seal vaenlase maa.

Just purustatud silla kõrval lamasid põõsaste vahel märjas rohus kaks meest. Äsjane vihm oli nad üleni märjaks leotanud, mööda meeste ruskeid nägusid tilkusid alla veepiisad, ja märjad turjad aurasid päikese paistel. Kuid see äge saps vihma oli nagu värskendanud kesksuve kuumuse leitsakut, puhastanud sumbunud õhu ja

nüüd tundus kõik kerge, värske ning särav. Meeste ümber lõhnas rohi nagu lavendel. Oli tunda noorte ristikehinanuppude ning mesikute värsket lõhna. Ja otse selle lõhnava rohu keskelt, suuga vastu purustatud silla tugisambaid ning plahvatuse jõust keerdutõmbunud sõrestikku, tõusis peaaegu märkamatult tumehall „Maksimi“ terastoru.

Nad lamasid siin juba varahommikust saadik, hävituspataljoni viimane valvepost jõe ülemjooksul. Öösel oli saanud nende pataljon käsu tagasi tõmbuda allajõge, kust kostis nüüd juba hommikust saadik kaugelt suurtükkide kõma. Seal käis meelegeitlik võitlus veejoone pärast. Sakslased katsusid seda juba teist nädalat laial rindel ületada, tegid ootamatuid rünnakuid vasakul ja paremal, katsid kogu parempoolse kalda tiheda miinipilduja- ja suurtükkitulega, tõid kohale pontoonid ja väikesed hallid paadid, kuid löödi ikka tagasi. Nad kogusid päev või kaks uusi jõudusid, algasid jälle rünnakuid, veel visamalt ja ägedamalt kui varem.

Kuid siin, vaevalt kolmkümmend kilomeetrit eemal, tumedate metsade taga, oli kõik vaikne ja rahulik. Ainult mõni üksik lind tõusis sügavast rohust, vilksatas läbi klaasselge õhu ja kadus silmapilgu pärast jälle silmist. Tuul puhus hooti piki jõge, pikad kõrkjate nupud kõikusid ja purustatud silla tugisammaste ümber solises vesi.

Praegu lamas kuulipilduja taga uhiuues hävituspataljoni-mundris noor poiss. Ta oli veel päris noor, vaevalt seitsmeteistkümne-aastane. Uljalt paremale kõrvale lükatud pilotka alt paistis tukk helendavaid blonde juukseid. Kuid ta suured sinised lapsesilmad valvasid tähelepanelikult iga põõsamügerikku ja põllulappi teispool jõge.

Seal aga oli kõik rahulik ja vaikne, ainult luha kõrge rohi ja madalate põõsaste raod hällisid päikese paistel.

Jõekäärus, pilliroo- ning kõrkatuttide ümber, tiirlesid sumisesed kiilid. Nüüd oli neid pärast vihma musttuhat, nende väljasirutatud tiivad pildusid päikese paistel värvilist sära.

Noor poiss vaatas nende mängu, ja mõneks hetkeks ununes kõik: roheline hävituspataljoni-munder, üle õla käiva rihma läikivad pandlad, keigarlikult kõrva peale lükatud pilotka ja see terashall „Maksim“ ta ees. Näis, nagu oleks ta just praegu tulnud koolist ja kõiki liikmeid välja sirutades siia lõhnavasse rohtu puhkama heitnud. Miski ei tuletanud meelde sõda, hävitavat miinipildujatuld, öisi luureretki vaenlase kaevikute alla, visa võitlust iga lapikese maa, iga küla, iga pisikese sillakese pärast. See kõik nagu ei kuulunudki siia, sellesse lõhnavasse rohtu, päikesepaistelisse maailma.

Korraga muutus ta tähelepanelikumaks. Seal teispool jõge madalate põõsaste kohal nagu vilksatas midagi. Nõnda võis läigatada luuraja binokliklaas. Ta haaras ärevalt oma kaaslase käsivarrest kinni ja hüüatas:

„Vaata, Matt . . . vaata, kas seal ei liikunud midagi?“

Ta kaaslane oli temast tublisti vanem, võib-olla üle kolmekümne. Ta kandis samuti uhiuut hävituspataljoni-mundrit, läikivat rihma üle õla ja rohelist pilotkat väikese punase viisnurgaga. Ruttu haaras ta enda kõrvalt maast binokli ja küsis:

„Kus?“

„Seal metsaserval, just nende põõsaste kohal.“

„Käes!“

Vanem mees uuris tükk aega ümbrust, silmitses teraselt iga põõsaalust, mätastevahelist lohku, kõrget luha-

heina. Ta just ei uskunud, et vaenlane katsub siin jõge ületada. Ja seda ei usutud ka korpuse staabis, sest siia jäeti kaitseks ainult kaks meest raskekuulipildujaga. Võitlused käisid seal allpool, seal asus otsustav rünnakupunkt. See võis olla ehk mõni üksik luuraja või kaugele eksinud kanavaras, kes luusis mööda inimestest tühje talusid.

Matt langetas binokli ja naeratas:

„Pole midagi, poju. Nägid vist mõnd tuules kiikuvat pöösatutti.“

„See polnud pöösatutt,“ vaidles poiss. „Nägin selgesti, et midagi läigatas nagu klaasikild päikese paistel.“

„Aga seal pole midagi, ma vaatasin tähelepanelikult,“ vastas kaaslane kindlalt.

„Ei ole?“ kordas nüüd ka poiss, nagu kahetsedes, et see oli siiski ainult mõni tuules kiikuv pöösaoks või madalalt lendava linnu tiiva vilksatus. Ja mida muud võis see ollagi siin, kus oli kõik nii vaikne.

Tükk aega ei lausunud kumbki sõnagi.

Päike kuivatas pikkamisi nende märgi riideid, pani need aurama. Rohi tahenes, muutus heledamaks, laiguliseks, lainetas nagu pehme siidne kangas ümberringi. Noor poiss surus näo niiskesse rohtu. Ta oli nagu pisut pettunud, et seal teispool jõge midagi ei juhtunud, kõik jäi vaikseks, rahulikuks, päikesepaisteliseks, nagu polekski sõda. Ta lamas mõne minuti päris rahulikult, käed välja sirutatud, otsmik vastu niisket maad. Siis heitis ta pea ägedalt oma vanema kaaslaste poole ja prahvatas:

„Imelik, see nagu polekski sõda! Kahe nädala jooksul pole ma näinud ühtki sakslast, pole tulistanud ainustki pauku.“

Siis muutus ta rahulikumaks, toetus küünarnukile ja küsis:

„Matt, kes määras mind siia valvepostile?“

Vanem mees heitis tema poole uuriva pilgu ja vastas:

„Ma küsisin pataljonikomandörielt . . . tema määras.“

Ta oli hakanud hoidma seda noort poissi, kes seisis päris üksi maailmas. Ema polnud ta näinudki, see suri juba nurgavoodis. Isa tabas esimestel võitluspäevadel Emajõe kaldal sakslaste miin. Siis olid nad hakanud teineteise lähedale hoidma, Matt ja see noor poiss. Nad käisid üheskoos öistel luurekäikudel, tungisid üle jõe vaenlase kaevikute ja patareide taha, naastes jälle õnnelikult. Ja neil käikudel hakkaski Matile meeldima see noor poiss. Temas oli midagi kärsitut, otsivat, leegitsevat. Võib-olla oli ta ise olnud kord just samasugune. Poissi ei kohutanud pimedus, vaenlase valvepostide lähedus, kuulipildujate ning suurtükkide tuli, mis sageli ei vaibunud öösekski. Ta otsekui janunes selle kõige järele, põles igatsusest võidelda sakslaste vastu, panna seisma nende edasiruumamine. Ja nüüdki valvas ta tähelepanelikult iga liigutust seal teispool jõge, kogu südame-tuksega oodates, et juhtuks midagi, sünniks tema elu põnevamad juhtumused.

Eemal muutus suurtükimürin tugevamaks. See kostis kaugelt, nagu veereks seal kõu üle taevaserva. Tükk aega kuulatasid mõlemad vaikides neid kaugeid kajasid, mis kandusid üle lagedate luhtade siia. Siis ajas noor poiss end päris küünarnukile ja ütles:

„Tead, Matt?“

„Noh, mis on?“ küsis see.

„Tahaksin praegu olla seal . . . seal teiste juures.“

„Ah seal?“ küsis Matt talle otsa vaatamata.

„Seal jah,“ vastas poiss ägedamalt. „Selleks meie astusimegi isaga hävituspataljoni, et võidelda. Nüüd jäin mina üksi, kuid sõna tuleb pidada.“

Matt aimas seda rahutust, mis põles selles noores poisis. Ta oli kujutlenud sõda hoopis teisiti, suure rünnakuna, tohutute sõjamasinate laviinina, lakkamatute plahvatuste kärinana. Kuid nüüd pidi lamama siin rohus, kus tiirlesid ainult kiilid, tõusis lendu mõni üksik lind ja läigatas vahel päikese paistel mõni helendav veelaik. See kõik otsekui istutas ta südamesse imelikku rahutust.

Nüüd pööras ta pea jälle Mati poole, nagu oodates oma rahutuile mõtetele sealt vastust. Kuid ta kaaslane lamas päris vaikselt ta kõrval rohus, käed surutud rinna alla, silmitsedes tabamatu pilguga enda ees õitsvat karikakrattuti. Tema näol peegeldus mingi kauge järelemõtlikkuse ilme, midagi niisugust, mis oli sinna vajutanud karmi pitseri. Ta külmad hallid silmad ja kindlalt suletud suu olid nagu sellisteks muutunud kogu aeg midagi varjates, kartes, millegi eest võideldes.

Ja siis tuli noorele poisile järsku meelde üks lugu.

Õieti meenus see talle juba esimesel õhtul, kui väike luuresalk seisis vana pargi mühisevate pärnade all ning valmistus pikemaks luureretkeks vaenlase tagalasse. Juba siis näisid talle Mati mõru suu ja hallid teraseläikega silmad nõnda tuttavad, kuskil nähtud. Kuid ta ei julgenud hakata seda pärima, see oli nõnda lubamatu sel otsustaval võitlusse astumise tunnil.

Nüüd nihutas ta end veidi oma kaaslasele lähemale ja küsis:

„Kuule, Matt, kui ma sind nõnda vaatan, siis on mul niisugune imelik tunne, nagu oleksid sa olnud kunagi kooliõpetaja.“

„Kooliõpetaja?“ küsis Matt end liigutamata.

„Jah. Mõni aasta tagasi oli meil nooremates klassides üks ajalooõpetaja, väga sinu moodi.“

Matt kuulatas pinevil poisi sõnu. See peatus silmapilguks, nagu kaheldes, kas jätkata juttu või ei. Siis lausus tasemini:

„Kuid ta kõrvaldati meie koolist, sunniti lahkuma...“

Nüüd pööras Matt järsult pea noore poisi poole. Ta tundis, nagu hakkaks midagi kibedalt kõrvetama kurgus, kogu veri tuiskas näkku. Näis, nagu oleks ta jälle paljastatud, alasti rebitud, häbistatud. See tunne oli teda saatnud pikki aastaid, seistes nagu ületamatu müür ta ees. Kuid siis puudutasid ta käed „Maksimi“ teraskülma toru ja korraga levis päästev naeratus üle ta pruuniks põlenud näo. Nüüd oli teine aeg, ta kokkus ainult mineviku mustadest varjudest, sellest painajast, mis oli teda saatnud kogu eluaeg. Nüüd ei olnud enam seda painajat, möödunud juunipäevad ja see terashall „Maksim“ ta ees olid kindlaks pandiks, et see ei tulegi enam kunagi tagasi.

Ta karmidesse silmadesse tekkis jälle pikkamisi rahu.

„Miks ta kõrvaldati, too õpetaja?“ küsis ta poisi poole pöördudes.

„Ma ei tea. Räägiti, et ta isa oli kommunist ja lasti maha. Sellepärast ei lubatudki temal koolis õpetada.“

„Kas sa hiljem veel kuulsid temast midagi?“

„Jah, poisid rääkisid, et ta hakkas töötama lauavabrikutes, põlevkivikaevandustes, kraavitöödel. Ja ühest streigist oli ta osa võtnud. Ma ei mäleta seda enam hästi, see oli nelja või viie aasta eest.“

Matt keeras end küljeli. Ta silmitses tähelepanelikult seda noort poissi, kes alles mõne nädala eest oli vahtanud oma kooliõpilase-mütsi ja kitsaks jäänud musta

kuue hävituspataljoni-mundri ning pilotka vastu. Ta lapselikku nägu kattis päikeselõõm. Kuid sinna oli ka nagu nägematu käe poolt kõverdatud kogu ta elukäik: kolm pikka aastat, mil isa istus vangis; vanatädi niiske keldrikorter seitsme näljase suuga; valukuuri must nõgine lagi, mille all töötasid määrdinud, söetolmused varjud; pikad, unerammetusest väsinud tunnid õhtukoolis ning hiljem vilkuva tulesilma paistel keldrikorteri lauanurga taga. See kõik oli teda kasvatanud nagu pisut karmimaks ja sitkemaks, röövinud temalt tema nooruse rõõmu ja lusti. Kuid teda võis siiski usaldada, tema heledad lapsesilmad olid ausad ja teesklematud, neis säras varjamatu usk paremasse tulevikku.

„Kui vana sa oled?“ küsis Matt tüki aja pärast.

„Saan seitseteist.“

Aga sealsamas kohkus ta, nagu võiks tema noorus saada takistuseks mõnes ettevõttes, mida kavatsesid Matt või hävituspataljon. Võib-olla sellepärast, et ta oli kõige noorem võitleja hävituspataljoni ridades, saadetigi teda selle purustatud silla juurde valvepostile, kus midagi ei juhtu, kus on nii vaikne ja igav, kuna teised võtsid osa suurtest võitlustest allpool jõge. Ja nagu tahtes heaks teha oma noorust, seda noorust, mis näis talle ikka ja alati takistajana, tee sulgejana, hakkas ta uhkustama:

„Aga mul on enam jõudu kui teistel minuvanustel. Ma tunnen „Maksimit“ paremini kui mõni teine. Ma võiksin päris üksi siin valvel olla... ma ei karda kedagi... ma ei tagane kunagi vaenlase eest, kui seda tarvis.“

Matt naeratas tema poole.

„Mitte seda,“ lausus ta nagu ikka veel millegi üle järele mõeldes. „Ma mõtlesin, et sa peaksid juba sellest

kõigest aru saama, mõistma, millest ma tahan sulle rääkida.“

Ta vaikis lühikese silmapilgu ja jätkas siis:

„Jah, sul oli õigus, see olin mina, kes koolist kõrvaldati. Olin siis just lõpetanud pedagoogiumi ja esimesel praktikal.“

„Sina?“ hüüatas poiss vahele.

„Jah, sakslased lasksid mu isa kaheksateistkümnendal aastal maha. Ta oli mõisatöeline, täitevkomitee esimees. Sellepärast tapetigi. Ja sellepärast ei võetud ka mind kuskile tööle, kihutati ühest kohast teise.“

Kuid nüüd lamasid nad kahekesi, tema ja see nooruk, juba hommikust saadik siin jõepervel. Nende ees oli purustatud puusild, särav jõelint ja laiad luhad teispool kaldal. Neil tuli kaitsta seda tükikest maad viimse veretilgani. Vaenlane ei tohtinud siit läbi pääseda selja taha. See oli nende tasu, nende kohus nõukogude korra vastu.

Poiss otsekui mõistis Mati mõtteid. Ta nihutas end oma kaaslasele veidi lähemale ja ulatas temale käe.

„Hoiame kokku, eks ole?“ naeratasid ta rõõmsad lapsesilmad.

„Hoiame!“ vastas Matt.

Nüüd oli nende vahel sõlmitud nagu sõnatu leping.

Ulalt pajutüügaste tagant kuuldus mootorratta põrinat. See oli sidemees, kes pidas ühendust pataljoni ja valvepostide vahel.

„Korras?“ hõikaski ta maanteelt.

„Korras!“ vastasid mõlemad.

Sidemees käivitas jälle mootori. Ta vaatas veel kor-raks üle õla tagasi, nagu oleks jäänud midagi ütlemata. Siis hüüdis:

„Neil ei näkanud jälle seal allpool. Olge nüüd valvel... õhtuks saabub pataljonist abi.“

Siis põrises jälle mootorratas ja kadus längus pajutüügaste värju.

2.

Pikkamisi hakkas suvepäev lõpule kuluma.

Purustatud sillarusude alla ning piki kallast pajuvõseriku taha tekkisid juba õhtueelsed varjud. Kauge mets muutus tumedamaks, kõrged kuusetipud kahvatasid vastu ähmast taevaranti. Ainult mõlemal pool jõekallast luh-tadel lainetas veel õhtuse päikese kuldne helk. See ulatus kuni jõeni, pilliroo vahele ning sädeles keset voolu laine-pärlmutris.

Mõlemad mehed lamasid ikka veel kõrges rohus silla ees.

Nüüd ei kostnud siia enam kauge suurtükikõmin. See oli äsja vaikinud, nagu oleks seal võitlus lõpule jõudnud. Mõlemad mehed kuulatasid tähelepanelikult ja vaikides, katsudes üksikute kaugete paukude järgi aimata võitluse käiku.

„Usu mind, sakslased löödi jälle tagasi,“ lausus noor poiss juba mitmendat korda. „Need on nüüd meie suurtükid ja miinipildujad, mis neile tagant valu annavad.“

Kuid Matt ei vastanud veel, otsekui kahtleks ta oma kaaslaste sõnades. Ta kuulatas ikka veel tähelepanelikult, huuled tihedalt suletud, silmade vahel tugev kurd. Ta süda oli veidi rahutu, nagu midagi nägematut oli lähememas. Kuid ta ei teadnud, mis see oli, ainult iga tema närv seisis hädaohtu aimates valvel nagu terasvedru.

Mitu korda katsus ta binokliga mööda jõge alla vaadata. Kuid seal oli kõik vaikne, rahulik, peaaegu hääletu. Ainult õhtune hämarus laskus pikkamisi alla nagu sõetolm, tihenedes kallaste varjus ning eemal tumedate põõsamügerikkude kohal.

„Jah, sul on vist õigus,“ lausus viimaks Matt oma kaaslastele. „Pole enam midagi kuulda, kõik on vaikseks jäänud.“

Poiss tundis sellest kinnitusest ootamatut rõõmu.

„Muidugi on mul õigus!“ hüüatas ta elavalt. „Ma ei usugi, et sakslased suudaksid kunagi seal jõge ületada. Neil on ees terasmüüriks meie kuulipildujad, suurtükid, miinipildujad. Sa ju ise oled näinud, missugused relvad neid iga põõsa, mäekumeriku ja majaseina taga ootavad.“

„Olen,“ noogutas Matt pead.

„Ja nüüd oodatakse Narva poolt uut abiväge. Tulevad uued polgud, patareid, tankid. Siis juba ei pääse sakslane siit sammugi edasi.“

Ta heledad lapsesilmad olid täis lootust ja rõõmu.

Kuid just samal silmapilgul tabas ta kõrv imelikult tuttava heli. See näis nagu kauguses kustuv raskekuulipilduja t-tt-tat, mis kustus juba enne, kui kõrv suutis seda tabada.

„Mis see oli?“ küsis ta veidi kohkudes oma kaaslaselt. Ent Matt raputas pead, ta polnud midagi kuulnud.

„See oli justkui raskekuulipilduja valang. Aga ometi ei võinud see olla,“ arutles poiss kaheldes.

Matt ei vastanud sõnagi. Kuid ta muutus kohe erksaks, kuulatades jälle tähelepanelikult. Võib-olla see oligi, mis teda imelikult rahutuks ja ärevaks tegi. Nad kuulatasid mõlemad tükk aega vaikides, tähelepanelikult, lausumata sõnagi. Vasakult ja paremalt kostsid mitmesugu-

sed kauged häälightsused: tuule sahin läbi kõrge luhahaena, vee pladin pilliroo taga, kaevukookude kägin ülal külas. Mitu minutit lamasid nad vaikselt teineteise kõrval, kuulatades ja vaadates mööda jõge alla.

„Sa eksisid vist,“ lausus viimaks Matt. „Võib-olla oli see ainult vee solin.“

„Ei olnud vee solin,“ raputas poiss pead. „Kuulsin nõnda selgesti, mul on hea kuulmine.“

Ja samal hetkel haaras ta kõvasti oma kaaslaste käsi varrest kinni. Jälle kostis see tuttavlik hää l kaugete luhtade ning jõekäändude tagant.

„Kas kuulsid nüüd?“ sosistas poiss.

„Jah, kuulsin. Üks... kaks... kolm valangut... See on eelmise vahiposti signaal.“

Nüüd oli Matile ühe hetkega kõik selge. Sakslaste rünnak oli seal allpool jõge ebaõnnestunud. Kuid nad venitasid nüüd rinde mööda jõekallast pikaks, otsides veejoone forsseerimiseks kõige nõrgemat punkti. Sellepärast oligi sidemees neid hoiatanud.

Ja siis kostis jälle üks, kaks, kolm valangut. Nüüd kostis see hoopis selgemini, tuul kandis selle üle luhtade ja jõe lähemale. Matt teadis kindlasti, et see oli signaal: hädaoht lähenes, vaenlast oli nähtud mõni kilomeeter siit allpool. Kuid nähtavasti ei julgenud sakslased seal veel rünnata, tulid kaugemale, otsisid nõrgemat punkti. Kuid võib-olla oli see ka luuresalk, patrull, või pidasid valvurid hämaruses mõnd põõsamügarikku, tuules hilpnevat varju vaenlaseks. Sedagi juhtus mõnikord.

Kuid nüüd ei tohtinud siiski aega kaotada.

Mõne silmapilguga oli kuulipilduja suu pööratud allajõge ja mõlemad mehed lamasid ootevalmis selle taga. Mati suu oli veel kindlam, ta silmis helkis terasene läige.

Poisi pilotka alt paistis ikka heleblond juuksetutt, kuid nüüd oli ta imelikult ühtaegu ärev ja rõõmus, sest võib-olla oli nüüd lähenemas see võitluse suur silmapilk, mida ta nõnda ootas.

Päike oli juba loojunud, kui nad teisel kaldal põõsaste vahel märkasid tumedaid kogusid. Need lähenesid end varjates, tungides lähemale, haarasid poolringis kogu kalda.

„Teavad meie asukohta,“ turtsus Matt vihaselt.

Poiss vaatas paremale, kuhu olid jõudnud juba sakslaste esimesed salgad.

„Vahest lähevad mööda,“ lausus ta.

„See on veel halvem. Seal pole meil ainustki valveposti. Haaravad ümber.“

Samal hetkel prahvatas kuskil põõsaste taga signaalraket, ja korraga oli kogu vastaskallas täis liikuvaid kogusid.

„Jõkke hüppavad, hakkavad üle ujuma,“ sosistas poiss.

Mati silmad olid tõmbunud kitsasteks piludeks. Ta hoidis põidlad päästikutel, ähvardav kuulipilduja suu suunatud teise kalda veejoonele. Ja just samal hetkel, kui esimesed tumedad kogud vette sulpsatasid, hakates kogu jõust üle jõe ujuma, vajutas ta põidlad päästikutel alla. Kuulipilduja värises tasakesi, teise kalda ääres hakkas sadama justkui vihma. Esimesed ujuvad pöördusid kohe tagasi, katsudes põgeneda kalda varju.

„Said! Läksid tagasi!“ rõõmustas poiss.

Ta hääl katkes. Teiselt kaldalt kostis tuttav, „Maksimi“ omast veidi heledam, metallina helisev toon. Kaks vaenlase kuulipildujat hakkasid tööle ja kohe seltsisid neile püssid, automaadid, snaiperid. Valang valangu järel

sahises just nende ette jõeperve. Siis hakkasid üksikud kuulid vihisema üle pea, põrkasid vastu kaitsekilpi, surid värskelt ristikehina tuttides.

„Snaiperid,“ sosistas Matt.

Üks kuul kolksatas ta ees vastu kuulipilduja terasplaati ning teine peaaegu riivas jalasäärt. Nüüd olenes kõik sellest, kas pataljon õigel ajal kohale jõuab. Kaks, kolm, võib-olla kümme minutit otsustasid kõik.

„Näe, seal!“ haaras poisid teda õlast.

Matt pööras kuulipilduja suu ülesjõge. Neli- või viis-sada meetrit eemal löikasid kuulid terrassaena vett. Kuid juba märkas ta, et tema selja taga, vasakul, terve rühm tumedaid kogusid vette sööstis. Ta püüdis nad keset voolu kinni, kolm, neli, viis pikka valangut hävitasid neist enam kui pooled.

„Valmista granaadid!“ hüüdis ta poisile.

Kuid see hoidis kätt rinnal ja vaatas nagu imestava pilguga tema otsa. Ta heledad lapsesilmad olid suured ja selged, aga neis väreles imestus, suur küsimus, kas nüüd on lõpp. Matt haaras tema käest kinni ja kähises:

„Mis sul on... kas oled haavatud?“

„Ma ei tea... miski torkas rinda... aga... aga see polegi valus.“

Ja siis nägi Matt rohelisel hävituspataljoni-mundril pruuni laikku, mis ikka laienes, muutus pikergusemaks, tumedamaks.

„Poju, kuuled, poju!“ hakkas ta ägedalt poissi raputama. „Mine... rooma edasi... sa jõuad pataljonile vastu... nad peavad juba teel viibima.“

Poisi silmad muutusid selgemaks.

„Ma ei taha minna... ma võitlen lõpuni...“ sosistas ta.

„Pead minema... sinusugustest kasvavad jõud, kes lõövad sakslasi... kes toovad võidu... Ruttu... ma pean neid veel mõni minut kinni.“

Ta peaaegu kiskus poisi vöö vahelt granaadid ning tõukas teda eemale maanteekraavi poole. Kuulipilduja-valang pani nende ees mulla tuiskama ja üks kuul lõi Mati peast pilotka maha. Ta haaras jälle kuulipilduja pidemed ning suunas kaks pikka valangut keset jõge. Ja samal ajal kuulis ta, kuidas selja taga rohi sahis, nagu roomaks seal keegi eemale. Siis jäi kõik vaikseks.

Esimene vaenlase rühm oli juba üle jõe jõudnud. Nad lähenesid kummargil, kuid juba mõnekümne sammu järel panid kuulipilduja-valangud nad seisma, kõrges rohus varju otsima. Nüüd hakkasid nad tulistama ees ja hargnesid küla poole.

Üks kuul purustas Mati küünarnuki ja teine tungis kaela. Soe veri pritsis kätele, kuid mingi kangetaalse jõuga suutis ta ikka veel pöidlaid päästikutel hoida. Kui ainult kuulipilduja-linti jätkuks mõneks minutiks, ainult üheks minutiks, pooleks minutiks. Ta heitis pilgu lindile, seal oli veel viiskümmend padrunit. Kuid uut kasti ei suuda ta vist avada.

Tema taga kostsid hüüded.

Uus jõuk sakslasi oli jõudnud üle jõe. Nad ronisid läbimärgadena kaldast üles ja hakkasid joostes lähenema. Sada, viiskümmend, kolmkümmend meetrit lahutas neid veel üksteisest. Matt hüppas püsti, tõmbas hammastega granaadi-rõngast ja heitis selle lähenejalle vastu. Siis teise, kolmanda ja neljanda. Miski lõi vastu põlve ja siis muutus kõhu ümber kõik justkui külmaks. Ta vankus ja kukkus peaaegu minestanult oma kuulipilduja kõrvale,

mille lindis läikisid veel vastu tuhmi õhtust valgust viimased padrunid. Kuid ta ei suutnud enam haarata pidemete järele.

Ent seal oli veel üks granaat, viimane granaat. Nagu imekombel sai ta selle kätte ja tõmbas rõngast. Siis heitis end rinnaga kuulipilduja üle, nagu vastu teraskülma toru.

1945.

Ohver

Mööda sissetallatud lumist rada jooksis noor naine.

Ta jooksis kogu jõust, mõlemad käed kramplikult vastu rinda surutud, tumedad juuksed salkudena õlgadel. Hirm ja ahastus peegeldus ta kitsal kahvatul näol. Kui hakkasid eemalt lumiste põlluveerude tagant paistma küla katused, muutus ta veidi rahulikumaks.

Oli detsembri keskpäev. Laiadel põllupalakail sädeles lumi, neljakümne esimese aasta sügav lumi. Madalad põõsad, mis jooksid pikas reas mäeveeru all, olid kaetud nagu puuvilla-korraga. Väike küla ei paistnudki silma sellest lumisest valendusest. Ainult mõned korstnad suitsesid ja päike helkis aknaruutudel.

Sügavasse lumme sõtkutud teerada lõppes järsku jõe kaldal, veevõtmisekohal. Noor naine seisatas, otsides rutuliste pilkudega teed.

Seda mitte leides hakkas ta kahlama läbi sügava lume üle jõe. Vaevaliselt, suurte pingutustega, mitu korda kukkudes ja jälle tõustes jõudis ta teisele kaldale. Seal hakkas ta jälle mööda veerjat põldu üles jooksmas, pöördus paremale ning jõudis tuikudes esimese maja õue.

Nüüd seisatas ta hetkeks, vaatas hirmunud pilguga tagasi sinna tühjade metsade ja madala soo poole, kust ta äsja jooksurutuga tulnud, ning avas majaukse. Ta silmade ees oli rutulisest jooksust kõik pime, keerlev, virvendav, nii et ta suutis näha ainult ähmast akent.

„Sakslased... sakslased on Kuljes,“ purskas ta siis järsku nagu viimse jõuga ning vajus oimetult istmele.

Laua taga istus vana naine. Ta näis rahulikuna ja auväärseks oma hallide juuste ning kitsaks veretuks kriipsuks hammustatud suuga.

Hetkeks näis, nagu tahaks ta oma istmelt üles tõusta. Kuid see osutus ülejõu käivaks.

„Taevas halasta!“ pani ta värisevad käed kokku ja vaikis hetkeks.

Kuid siis muutusid ta hallid silmad jälle kindlaks, otustavaks: ta teadis, mis on tema kohus.

„Kas külarahvale teatasid sellest?“ küsis ta pead minia poole pöörates.

Noor naine raputas pead: „Ei teatanud...“

„On tarvis viia sõna... Kõik... kõik peavad teadma.“

„Ma ei suuda enam... jooksin kogu tee... üksteist versta... jooksin oma laste pärast.“

Ta vaatas nagu otsides toas ringi. Kaks väikest last, poisu ja plika, kes mängisid suure hallitriibulise kassiga, jätsid mängu. Nad ei mõistnud veel täiel määral, mis sündis nende ümber, miks ema oli jooksnud nõnda pikka teed ja miks vanamemme hääl muutus nõnda karedaks. Kuid ema hirmunud pilgud ja vanamemme kitsaks kriipsuks suletud suu jutustasid palju.

Tüdrukuke haaras ema kätest kinni ja puhkes nutma.

„Ema, ma kardan sakslasi... kardan nii väga...“ nuuksus ta.

Noor naine silitas tüdrukukese heledaid juuksekiharaid ja sosistas:

„Ära karda... ära karda... küll tuleb abi...“

Tüdrukuke tõstis hirmunud ja nutust märjad silmad ema poole.

„Kas sakslased tulevad ka siia?“ küsis ta.

„Ei tea veel... neid ei lasta siia.“

Poiss oli veidi tõsisem. Ta suured, sinised, mõtliku pilguga silmad otsekui kaalusid kõike seda, mis oli juhtunud. Sakslased... neist oli ta palju kuulnud. Sakslased... need olid tema unenägude kujutluses võikad olevused, kes ronisid alles pimedal tulekul välja oma koobastest ja urgudest, saatsid korda jubedaid mõrvu, katsid kogu maa ahervaremete ja verega. Ta vihkas kogu oma väikesest südamest neid metsalisi, vihkas nõnda, nagu vihatakse surmavaenlast. Mõnikord istus ta küdeva ahjusuu ees ja heitis pihuga õlgi tulle. Iga õlekõrs oli tema kujutluses sakslane, ja nõnda hävitas ta nende rühmi, pataljone, rügemente.

Nüüd ema ja vanamemme juttu kuuldes tõusis ta kiki-varbaile ja ütles:

„Ema, mina lähen teatama naabritele.“

Vanamemm vaatas terava pilguga poisile otsa. Ta nägi selle pinevil nägu ja heledaid silmi, milles loitis vihkamine.

„Jah, mine jookse küla otsani... vii kõigile teade...“

Aleks jooksis õue, jooksis palja päi ja palja jalu, kahlas läbi põlvini ulatuva lume ja kilkas iga akna taga:

„Sakslased Kuljes... sakslased Kuljes!“

Ta nägi igal pool kohkumist, hirmu ja ahastust. Need olid hirmsad sõnad, mida ta kandis akna tagant akna taha, läbi lumes tukkuva rahuliku küla. Aga ta kandis neid ikka kaugemale ja kaugemale küla lõppu, väikesesse majadesse, nõest suitsunud lagede alla, valgeks lubjatud seinte vahele, kogu külla.

„Sakslased Kuljes, sakslased Kuljes...“

See kõlas läbi kaugel üksildase metsaküla nagu hädakell. Inimesed hakkasid jooksuma ja ruttama, nagu leegitseksid nende peade kohal katused.

Jahmunud südamed küsisid: kuidas on see võimalik, nõnda järsku ja ootamatult nagu pikne keset selget taevast? Eile ei kostnud veel suurtükimürinatki, aga täna on juba sakslased metsa taga, nende rahuliku küla ees.

Ja veel kurjakuulutavamalt, veel kõlavamalt ja kõikjale-tungivamalt kostis madalate lumega kaetud majade vahel Aleksi hääl:

„Sakslased Kuljes... sakslased Kuljes!”

Samal ajal istusid vanamemm ja noor väsinud naine laua taga ja mõtlesid rasket mõtet.

„Kui oleks hobune, siis ei oleks nõnda raske minna. Aga nüüd... kahe alaealise lapsega...”

Noor naine purskas järsku nutma ja vaatas nagu abi otsides vanaema poole. Selle pilk oli vali, kui ta vastas:

„Aga meil on kelk, sinna mahub mõndagi. Hakka kohe pakkima, siin pole aega ootamiseks.”

„Mul värisevad veel praegugi kõik ihuliikmed. Ma ei tea kustki otsast alata, mida võtta, mida jätta.”

„Ma ütlen sulle. Too keldrist kaks kotti jahu. Lapsed tahavad ka võõrsil süüa, see on kõige tähtsam.”

Noor naine tõusis ja avas põrandaluugi. Ta hakkas tõstma välja jahukotte, kaht suurt kotti, milles oli pere talvine leivatagavara. Marina vaatas tema tööd ja ütles:

„Nüüd köida kokku pesu ja riided, ka neid läheb tarvis.”

Minia seisatas keset tuba, tahtes midagi öelda. Kuid teda peatasid Marina karmid sõnad:

„Tee nõnda, nagu käskisin.”

Minia hakkas riideid kokku köitma. Ta toppis kõik rutuga kottidesse, viskas mõned vanemad ja kulunud hilibud kapinurka ning haaras siis pesu järele. Need valged linad, mis sätendasid nagu valed lumi, olid veel pärit ta neiupõlvest. Seal oli ka hulk käterätte, padjakotte, valgeid särke ja pluuse kroogitud kaeluste ning lühikeste varrukatega, mida ta ise õmmelnud. Ning puudel rippusid ta mehe riided, sinine, mis polnud õieti selga saanudki, ja must, millega nad käisid rajoonis perekonnaseisuametis.

Nähes nüüd neid riideid seal tühjalt rippumas, haaras ta südant jälle uus valuhoog.

„Oleks Hanneski siin... tema juba teaks, mis teha ja olla.“

Teda peaaegu hämmastasid Marina sõnad:

„Hannes on seal, kus olema peab. Temale ei saa keegi etteheiteid teha, tema on omal kohal nagu õige mees.“

Minia hakkas jälle riideid kapist ning kirstust välja tõstma. Neid oli nõnda palju, et ei jõuagi kõiki kaasa võtta, annaks hobusekoormaga viia. Kaks põlve olid hoolikalt kogunud, iga riidetüki küljes oli oma mälestus, armsus, naeratus. Ja nüüd muutus see kõik tühiseks, põlenud tuha sarnaseks sakslaste räpaste jalgade all.

Kui ta hakkas kirstust võtma Marina riideid, neid vanu kirevaid seelikuid, kroogitud varrukatega jakikesi, mitmevärvilisi pihikuid ja vana heast linast pesu, ütles see oma istmelt:

„Jäta need... vali parem mõni toidunõu teele kaasa.“

Minia heitis ta poole arusaamatu pilgu.

„Sööginõud?“ küsis ta. „Kas me jõuame seda kõike kelgul ära vedada? Jahu on kaks kotti... riideid tuleb mitu pampu... kuhu siis veel toidunõud panna?“

„Küllap jõuate. Aleks võib aidata tagant lükata. Ja teel võite mõndagi maha jätta, kui muidu enam edasi ei jõua.“

Minia hakkas sõnakuulelikult toidunõusid pakkima. Ta valis ainult mõned tarvilikumad asjakesed, paar potti, kruusid, kahvlid-lusikad-noad. Siis vaatas ta üht savikruusi, vana ja kulunud kruusi, mis oli Marinale kauge mälestus. See kruus oli ta kodumailt, sealt Peipsi metsade tagant, kust tema pere oli tulnud ligi poolesaja aasta eest siia avaratele tuulistele väljadele otsima oma lapikest maad. Ta mõtles, et see tühine saviese tuleks maha jätta, sel pole hoopiski väärtust, kuid ta ei tahtnud haa-vata oma meheema kaugeid, armsaks saanud mälestusi. Nii pani ta vana savikruusi teiste nõude hulka, kuid Marina teravad pilgud märkasid seda.

„Täida kruus veega,“ ütles ta.

Nüüd ei saanud minia enam millestki aru.

„Milleks vett?“ küsis ta.

„Tee, nagu ütlesin.“

Noor naine täitis kruusi veega ja hoidis seda nõutult käes. Ta ei teadnud, mis sellega teha, mida mõtles Marina, kelle hääl oli nüüd nõnda imelikult kare ja silmad teravad nagu nõelad.

„Pane siia lauale... siia minu ette,“ ütles viimaks see.

Aleks jooksis suure hooga tuppa ja teatas:

„Kogu külarahvas lahkub. Matvejevid võtsid kaasa isegi oma riidekapi ja Heleene-eit läks oma kitsekarjaga.“

Ta hõõrus oma paljaid jalgu, kuna ema ütles:

„Mis neil häda... neil on kaks kelku ja tublid täiskasvanud inimesed. Mis pean aga mina peale hakkama oma laste ja...“

Ta ei lõpetanud lauset, seda viimast oli nii raske öelda. See justkui nõõris kokku ta hinge, muutis tinaraskeks

südame. Marina istus uhkelt sirge pihaga laua juures ja ta valvsates silmades helkis hetkeks etteheide minia poole.

„Jäta halisemine, see ei too kasu,“ hammustas ta kare-dalt. „Aeg on kiire, hakka nüüd asju välja kandma.“

Ta toon muutus jälle leplikumaks.

„Aleks!“

„Mis on, vanamemm?“ seisis poiss Marina ees.

„Su saapad on katkised?“

„Jah, närud.“

„Vaat siis... võta minu jalast. Minule aga otsi ahju otsast vanad hallid sukad. Need soojendavad mu jalgu.“

Aleks tuiskas ahju otsa ja hakkas seal hoolega sukki otsima. Vanamemmel olid ilusad säärrikud, rudisevad, pehmed, siidpehmed. Ta ei andnud neid varem kunagi temale jalga, mitte kunagi. Mõnikord igatses Aleks ainult korrakski neid jalga saada, et lipsata üle õue alla jõe-le või sauna taha mäekümmule, kus kõik külapoisid liugu lasksid. Kuid vanamemm valvas hoolega oma saapaid. Nüüd oli see nõnda imelik ja mõistmatu, et vanamemm pakkus talle ise oma ilusaid säärrikuid. Aleks ei suutnud seda kuidagi mõista.

Ta leidis sukad ja kargas ahjult maha.

„Leidsin... kas tõmban nüüd saapad jalast?“ seisis ta hakkajalt vanamemme ees.

„Jah, tõmba... ära sikuta nii räpakalt... ettevaatliku-malt... aeglasemalt... nii... nii...“

Aleks hakkas ettevaatlikumalt ja hoolikamalt sikutama vanamemme jalast saapaid. Ta teadis, et vanamemm oli haige, ligi kaks aastat polnud ta oma jalal enam toast välja saanud. Ta mõlemad jalad olid peaaegu liikuma-

tud, tuimad ja tundetud nagu puupakud. Ainult suure vaevaga suutis ta kättega lauale toetudes end mõnikord püsti ajada.

Sellepärast istuski ta alati oma kohal laua taga, tõsine, auväärne ja valvas nagu maja tõeline hoidja. Ikka tegid ta nobedad sõrmed mõnd käsitööd, õmblesid lastele riideid, kudusid pehmeid sukki ja kindaid. Keegi kogu külas ei osanud niisuguseid kindamustreid kui vana Marina. Ja siis õpetas ta ka Aleksit ja väikest Maiat, õpetas miniatki, juhatas nõuandvalt teda töös.

Ema kandis juba kotte ja kompsukesi välja õue. Ta ladus neid laiale kelgule, asetades kõik kompsud nõnda, et nende otša jäi mugav ase meheemale istumiseks. Ja väike Maiagi võis sinna kõrvale ronida, kui ta jalad väsisid lumes kahlamisest. Aeg-ajalt peatus ta töös, vaatas kõrget koormat ning ohkas.

„Kas jõuamegi niisuguse koormaga kuigi kaugemale. Kõik teed on umbe tuisanud ja abi pole kuskilt loota. Oleksid lapsedki veidi suuremad, need aitaksid pisut kaasa. Aleks, see aitab oma jõudu mööda, ta on tragi poiss, kuid Maia on liialt noor. Hea, kui tema omal jalal käiagi suudaks. Aga Marina...“

Ta ei tahtnud kaugemale mõelda. See oli nõnda valus ja raske. Kellelgi kogu külas polnud nõnda raske kui temal. Kaks väikest last, mees kaugel tundmatul maal võitlemas saksa kiskjate vastu, ja jalutu ämm, see oli suurem koorem kui üks inimene kanda jõudis. Kuid sakslaste ikke alla ei tahtnud ta jääda. Mitte seda, mitte seda kõige hirksamata, alandavamat, inimest rüvetavat, ükskõik, mis ka juhtuks.

Noor naine vaatas küla poole, kus juba lahkusid inimesed. Naaber Silja, soome-karjalane, samuti noor

punaarmeele naine kui temagi, oli sidunud endale vateeritud teki kompsuna selga. Käekõrval talutas ta viieaastast poisijõnglast, kes astus tõsisena suurtes viltides läbi sügava lume nagu täismees. Kuid tal oli veel teine väike, rinnalaps, keda nüüd Anna ei näinud. Kas Silja oli jätnud väeti maimukese saatuse hoolde?

„Kuhu sa oma väikese oled jätnud?“ hõikas Anna naabrile järele.

See pöördus ümber ja vastas:

„Kuhugi pole jätnud. Kas sa teravamalt vaadata ei oska?“

„Tekis?“ aimas järsku Anna.

„Seal jah, kus siis mujal. Seal on väikesel soe nagu linnupojal pesas. Ja minulgi on lähedam astuda.“

Ta ütles seda rõõmsalt, ikka naeratades, silmis sädelev tuluke, nagu ei seisakski ees elu raskeim samm — kodust lahkumine.

„Aga kraamiga kuidas saab?“ küsis jälle Anna.

„Jätsin kõik sinna, kus oli. Loodan, et teel leidub lahkeid inimesi, kes mind punaväelase naist ja kaht väikest maimukest hätta ei jäta.“

Ta hääl kõlas lootusrikkalt ning rõõmsalt. Alati oli ta niisugune lõbus, julge, ise kõigile alati abivalmis. Nüüd, oma elu raskeimal silmapilgul, kus ta pidi kõik jätma, kõigest lahkuma, mis temalegi armas olnud, lootis ta siiski kaljukindlalt, et leidub maailmas teisigi samasuguseid kuldseid südameid, nagu oli ta ise.

„Nägemiseni,“ noogutas ta Anna poole rõõmsalt pead ning hakkas kergel sammul astuma mööda lumist teed.

„Nägemiseni,“ kordas ka Anna.

Ja korraga oleks justkui naabri lootusrikas rõõm talle jälle endise julguse tagasi andnud. Ta ruttas tuppa laste ning meheema järele. Aleks oli juba valmis, uued saapad jalas, päts leiba kaenlas, kuna Maia ajas mööda ruumi hallitriibulist kassi taga. Kass lippas eest ära, peitis end voodi alla, kapi taha või toolide varju.

„Kiisu... kiisu... tule meiega kaasa... tule!“ meelitas looma väike tüdruk.

Viimaks sai ta hallitriibulise kätte ja võttis sülle. Nüüd oli ta minekuvalmis, muud varandust tal polnud. Anna võttis nagist sooja lambanahkse kasuka ja lausus meheemale:

„Aja nüüd kasukas selga, siis aitan sind kelgule.“

Marina vaatas ühe pilgu minia otsa. Nüüd ei olnud ta silmad enam nõnda teravad ja valjud nagu varem. Neis lainetas midagi sooja, südamest tunglevat, mahedat vanainimese hellust.

„Minge teie... aga mina jään siia,“ lausus ta siis pikkamisi nig rahulikult. „Ka kasukas võtke kaasa, see kulub teele ära.“

Noore naise põlvedest otsekui kadus kogu jõud. Suure vaevaga, uskumata oma kõrvu, suutis ta küsida:

„Mis... sa tahad siia jääda?“

„Jah. Siin olen ma elanud enam kui nelikümmend aastat, siin on mu kodu. Kui hakkasime Andresega seda maja ehitama, siis oli ümberringi aina mets, lagedat maad jätkus vahest ainult aiataguseks. Nüüd on igal pool põllud, heinamaad, kogu küla on kasvanud, inimesed tulnud. See kõik on sündinud minu silmade all, ma ise olen sellest palju loonud ja rõõmu tundnud. Kuidas võin ma nüüd siit lahkuda...“

üks jätta kõike seda, mis on kasvanud mu südame külge."

Ta vaikis lühikese hetke, kuid jätkas siis jälle, veel pehmemalt, mahedamalt, nagu oleks see jumalagajätt:

„Sul on lapsed, need tahavad elada ja kasvada. Vanad peavad andma aset noortele, kulu peab põlema, et võiks sirguda värsk rohi."

„Kuid sa hukkad siin, sa ei saa ju toast väljagi!" hüüdis Anna ahastades.

„Võib-olla ei jõuagi sakslane siia, hävitatakse see inimeste teotaja. Siis tulete tagasi ja hakkate jälle minu, vana inimese eest hoolitsema nagu ennegi. Minge nüüd."

See oli öeldud kindlalt, vastuvaidlematult, nõnda nagu paljude aastate eest, kui Marina oli oma majas veel perenaine.

Anna silmi valgusid pisarad. Kuid ta ei tahtnud, et lapsed ja meheemagi seda näeksid. Seepärast nuuskas ta sageli nina, nagu takistaks see pisarate valgumist silmadesse.

Aleks, kes seisis selle jutuajamise juures, mõistis kõik. Tema, Maia ja ema lähevad ära sakslaste eest, ent vanamemm jääb. Kuidas ta küll hakkama saab, kui ei suuda teiste abita toastki lahkuda. Ja oma saapad andis jalast, need head ilusad saapad, mida Aleks oli ihaldanud juba nõnda ammu.

Korraga võttis ta kaenlast leivapätsi ja pani selle veekruusi kõrvale vanamemme ette lauale. See vaatas sooja pilguga pojapoja otsa, selle noore tärkava rohu otsa, mille ees pidi hävima vana kulu, siis ütles:

„Hea laps. Aga nüüd hakake minema... kogu küla on vist juba lahkunud...”

Anna võttis lapsed käekõrvale ja pöördus minekule. Kuid lävelt heitis ta veel korra pilgu tagasi Marinale. Ta tabas selle silmade sära, nagu helendava päikese-kiire, mis saadab teda julgustades kuni raske teekonna lõpuni.

1944.

Punane rätik

Ruusamäe õue tagant kulges lai maantee.

Nüüd tulid ja läksid seda mööda voodid, kihutasid autod, põrisesid rasked veokid. Hobused astusid väsinult ja pikkamisi. Nende taga sammusid sõdurid, higised, väsinud ja teetolmust hallid. Mõned neist istusid kraavi-pervele puhkama, keerutasid sõrmede vahel ajalehe-paberisse tubakat ja läksid siis jälle edasi.

Kaugel eemal, metsade taga, aga kõmasid suurtükid.

Hilja seisis kogu päeva akna all ja vaatas seda huvitavat vaatepilti. Nüüd oli palju vaadata. Seal viskasid kaks hobust terve koorma kraami ümber ning vedasid vankri kraavi. Peaaegu terve tunni punnis ja ähkis just Ruusamäe õuevärava ees tohutu must ja õline veok, saamata sammugi paigast. Terve kari sõdureid siblis ümber masina, lükkas tagant ja tõmbas eest, ent veok seisis keset maanteed nagu Ruusamäe tõrges võik. Kuid siis hakkas see korraga raginal liikuma, tuiskama üles teetolmu ning kiviprahti. Ja varsti oligi ta kadunud Hilja silmist. Hiljem kihutasid jälle nooltena mööda välगतavad autod, mustad, punased, hallid, nagu ajaksid üksteist taga.

See kõik oli nii huvitav, et Hilja oleks seisnud kas või kogu päeva söömata akna taga ning vaadanud välja maanteele. Ta litsus nina kõvasti vastu klaasi, et näha kõike, mis sündis laial teel kõverast pihlakast kuni karjamaa-kraavi nurgani.

Vanamemm askeldas pliidi juures ja heitis aeg-ajalt pilke üle õla Hilja poole. Ta askeldas nobedalt tubades ringi, käis sahvris, solistas ämbritega ja silmitses ikka naeratades Hiljat.

„Ära ninaga klaasi katki litsu,“ lausus ta naljatades.

„Ei litsu,“ vastas tüdrukuke, tõmmates ehmatades nina aknaruudust kaugemale.

Kuid see oli rohkem nali, seda mõistis Hiljagi. Oo oli ikka niisuguste kentsakate sõnadega. Mõnikord ei saanud Hilja aru, kas ta naljatas või rääkis tõtt.

Kuid varsti vajus väike ninake jälle mõtlikult vastu jahedat klaasi.

„Vanamemm!“ hõikas ta. „Utle, kuhu lähevad kõik need voorid, autod ja sõdurid?“

„Ikka edasi.“

„Kas Tsirgumatsi poe juurde?“

„Veel kaugemale.“

„Linaski veski juurde?“

„Ikka edasi.“

„Sinna seitsme-röövli-metsa taha?“

„Jah, vahest sinna jah.“

Siit aknast polnudki näha seitsme-röövli-metsa kõrgete kuuskede sakke. Kuid karjamaa künkalt paistsid need kaugetena, võimsatena ja salapärastena nagu maailma lõpp. Nüüd tahtis Hilja kangesti lipata sinna karjamaa künkale, et hetkekski silmata neid metsasakke. Võib-olla oli ka seal midagi huvitavat, niisugust, mida polnud varem eluilmaski näinud.

Ja üsna tasa astus ta ukse poole. Astus nii tasa nagu õhk, et seda ei võinud kuulda isegi vanamemm. Juba oli ta käsi ukselingil, kui Oo järsku ütles:

„Kuhu sa, põrguline, jälle tikud? Istu sinna akna juurde ja ära liigu paigast. Nüüd on sõjaaeg...“

Sõjaaeg... Hiljale näis nii huvitav ja imepärane see sõjaaeg. Tema ja vanamemm ei kartnud midagi. Ei kartnud neid autosid, mis vilksatasid nooltena maanteel, ei lõhkuvaid hobuseid, kes viskasid ümber koormaid, ega väsinud ja higiseid sõdureid, kes voogasid lõppematu voorina ikka edasi ja edasi. Kuid kogu külast olid paljud metsa pagenuud. Oösel oli koputatud tasakesi ka Ruusamäe aknale ja keegi hüüdis poolsosinal:

„Ruusamäe peremees!“

Hilja tundis hüüdja häälest — see oli vist Juss-Toomas, nende naabrimees.

Isa tõusis sängist, astus palja jalu akna alla ning küsis:

„Kes seal on?“

„Mina... Tomashoff,“ vastati väljast akna tagant.

Juss-Toomas oli niisugune naljakas mehike. Kasvult oli ta väike jussike, parajale mehele kaenla alla, kuid kõndis uhkelt jalgu pildudes nagu kukk. Varem kandis ta ikka läikivaid säärsoopaid, rihmade, pannalde ning naastudega ilustatud kaitseliidu-mundrit ja uhket tärniga mütsi. Nõukogude võimu tulekul peitis ta oma mundri, kuid hakkas end väga kentsakalt nimetama — Tomashoff. Muidu oli ta nimi Toomasoo ja kogu küla kutsus teda Juss-Toomaks.

„Mis on?“ küsis isa jälle.

„Punased taganevad,“ vastati väljast. „Tule metsa, muidu jääd veel neile näppu!“

„Mis neil minuga asja?“ küsis isa mõtlikult.

„Mine tea, küllap vahest on. Näed, maad võtsid sul käest ja pidasid hallparuniks.“

„Ah, see tühi asi!“ lõi isa käega. „Kolm vakamaad... see ei teinud mind vaesemaks ega rikkamaks. Ongi endal kergem, kuna majas pole perenaist. Ja muud häda pole mulle midagi tehtud... isegi võlakoormast sain lahti.“

Juss-Toomas sai akna taga otsekui pahaseks. Ta ütles: „Tee, kuidas tahad, egas minu nahk pole sinu seljas. Tulin ainult heamehe poolest ütlema. Mulle toodi samuti sõna ja öeldi, et küllap nüüd näeme, kes on oma mees, kes vaatab punaste poole... Tähendab, sa siis ei tule?“

Ruusamäe peremees seisis pimedas toas akna all ja mõtles. Ta teadis, et Juss-Toomas oli jätnud paljugi ütlemata. Ta ei ütelnud isegi seda, et võib-olla Viktor, Ruusamäe noorperemees, võitleb praegu oma väeosaga sissetungivate sakslaste vastu. Kuid ta teadis seda, et praegu puurisid Juss-Toomase hallid ning kalgid silmad teda nagu terasnaelad läbi pimeduse. Ja kui nüüd muutub jälle maailmakord, siis polnud sellelt mehelt loota halastust oma naabrimehelgi.

„Oota, ma torkan saapad jalga ja võtan kuue õlale,“ ütles Ruusamäe peremees viimaks väga pikkamisi.

Nõnda jäidki nad kahekesi, vanamemm ja Hilja. Vanamemm askeldas kogu aeg käbedalt, käis lauda juures, söötis loomi, viskas kanadele teri ning valmistas lõunatoitu. Ta oli pikk, kõhn ja kondine, nii kondine, et mõned inimesed naersid teda sellepärast. Ent Hiljale oli ta armas, see pikk ja kondine vanamemm, kelle triibuline seelik lehvis tuules ja valge pearätik oli lõua all kõvasti sõlme köidetud.

Nüüd tõstis ta lauale toitu ja ütles Hiljale:

„Hakka sööma. Aga pärast läheme sauna kütma, täna on laupäev.“

„Ei taha süüa!“ hüüdis Hilja vastu.

Just praegu möödus Ruusamäe õueväravast pikk voor. See oli niisugune imelik voor, mida Hilja polnud eluilmaski näinud. Kuus hobust kõndisid paaris ja vedasid enda taga pikkade torudega veokeid.

„Vanamemm, kas need ongi suurtükid?“ küsis ta veel enam nina vastu aknaklaasi litsudes.

Vanaperenaine astus lähemale, heitis pilgu aknast välja ja vastas:

„Jah, need on suurtükid.“

„Kas neist lastakse nõnda, et purunevad majad ja kõik?“

„Ära päri nii palju. Hakka nüüd sööma, muidu läheb toit külmaks.“

Vanamemm astus tagakambrisse, et seal midagi õienada. Ja äkki oli Hilja tasa nagu õhk ukse juures, vajutas lingi alla ning lippas välja. Ruttu-ruttu jooksis ta üle muru õueväravasse, et vaadata veel pilguks järele sellele imelikule suurtükkidevoorile. Kuid kõrged hobuste-paarid ning rasked veokid olid juba kadumas teetolmu.

Kahurväe järel tulid jalaväelased. Need astusid väsinult Ruusamäe õueväravast mööda, heites vaevalt pilku väikesele tüdrukukesele, kes seal nõnda uudistavi silmi seisis. Tuul keerutas heledais juuksesalkudes ja hele juulipäike väreles mängeldes üle kitsa pruuni näo. Kuid ta rõõmsad sinised silmad naeratlesid, naeratlesid vastu neile väsinud sõdureile, kes käisid pikka ja rasket sõjateed.

Mõned neist seisatasid ja hakkasid rääkima, kuid Hilja ei mõistnud nende keelt. See oli hoopis võõras keel, nõnda võõras, et Hilja võis vastuseks ainult naeratada.

Üks tumepruuni näo ja pikkade mustade vurrudega mees tõstis käe suu juurde, nagu jookks ta kannust vett. Seda mõistis Hilja sõnadetagi.

„Tahad juua?“ küsis ta.

„Juua . . .“ vastas sõdur kange keelega ja naeratas.

„Ma toon kohe!“ hüüdis Hilja minema lipates.

Ta jooksis kaevu juurde, kus seisis suur kõrvadega savikruus. Siin oli alati vett, selles savikruusis. Siit jõid teelised ja möödaminejad, keda vaevas palavate suvepäevade janu.

Hilja haaras savikruusi vastu rindu ning lippas tagasi õueväravasse. Mitmed käed sirutusid kruusi järele ja varsti oli see tühi. Meeste nägudelt aga jooksis higi ja otsmikul ripuvad juuksetutidki olid märjad.

„Oodake . . . ma toon veel!“ hüüdis Hilja ning lippas tühja kruusiga tagasi kaevu juurde.

Kuid vanamemm oli tulnud uksele. Ta seisis seal ja Hilja märkas kohe pahandusekurdu vanamemme kokkulisutud suu ümber.

„Ära pahanda, Oo!“ sädistas Hilja. „Nad on janused ja tahavad juua. Ma viin veel ainult selle kruusitäie . . . siis tulen kohe tuppa. Kogu päeva ei tõsta enam jalgagi uksest välja, mitte ei tõsta.“

Vanamemme kondine nägu muutus nagu leplikumaks. Ta sidus oma valge pearäti kõvemini lõua all sõlme ning küsis:

„Aga kohe tuled?“

„Kohe-kohe, vanamemmeke!“

Ja ruttu hakkas Hilja lööma pumbast vett, nagu poleks tal enam põrmugi aega. Siis ruttas ta pooljoostes õueväravasse, veekruus vastu rindu surutud, valged juukse-
tukad lehvimas tuules.

Kui ta tuli kolmandat korda, seisis seal ainult üks mees. Ta oli seisnud seal vist varemgi, päris algusest saadik, kuid polnud veel joonud vett. Nüüd ulatas Hilja kruusi tema poole. Mees võttis selle vastu ja naeratas. Ka Hilja naeratas, sest see oli justkui niiviisi, nagu oleks sõdur öelnud temale midagi oma arusaamatus keeles ning Hilja vastanud sellele.

Sõdur jõi pikkamisi ja januselt. Ulatades kruusi tagasi, ütles ta:

„Spas-sii-bo!“

Hilja kordas seda kogeldes:

„Spas-sii-bo.“

See oli vist tänu, seda mõistis Hilja sõnadetagi.

Nüüd keerutas sõdur ajalehepaberisse tubakat ja läitis selle. Ta näitas käega Hiljale ja siis kaugemale metsade taha. Vist tahtis ta öelda, et seal kaugel ootab teda samasugune väike tüdrukuke. Hilja noogutas pead, ja jälle naeratasid mõlemad.

Kõik minejad olid kadunud kaugemale teetolmu, kuid see võõras seisis ikka veel Ruusamäe väravas ning rääkis Hiljaga oma arusaamatus keeles. Korruga tuli talle nagu midagi meelde. Sõdur pistis käe sinelipõue ja võttis sealt välja imeõhukese sädeleva punase rätiku. Juulipäike lõi selles sillerdama nagu tuli.

„Tahad?“ küsis ta vist oma arusaamatus keeles, käsi sirutatud rätikuga Hilja poole.

See taganes sammu. Kuid talle meeldis väga see ilus punane rätik, mis helkis ja sädeles päikese käes, nagu polekski see riie, vaid mingi imepärane õhuline võluese.

„Tahad?“ küsis sõdur uuesti.

Nagu imekombel mõistis Hilja neid sõnu. Ta põsed lõid punetama ja kitsas lapsesuu naeratas, ent ta häbenes

avaldada oma soovi. Sõdur nagu mõistis seda, astus sammu lähemale ning sidus sõnagi lausumata rätiku Hiljale ümber kaela.

„Hilja, sindrinahk!“ hõikas samal hetkel vanamemm ukselt.

Ja nüüd meenus Hiljale, et ta oli lubanud kohe-kohe tuppä minna, kuid seisis ikka veel õueväravas. Nagu lind sirkas ta kiiresti üle õue, valged juuksekahtud ja punane rätik lehvimas tuules.

Ta jooksis sädistades vanamemme juurde ja võttis õrnalt pihku tema kondise käe, et ta ei pahandaks. Ja vanamemm polnudki just kuri. Ta silmitses tähelepanelikult rätikut ja ütles:

„Ilus rätik... See on vist toodud kaugelt maalt, meil pole niisuguseid. Aga nüüd hakka kohe sööma...“

„Kohe-kohe, vanamemm.“

Hilja jooksis tuppä, sõi pisut ja siis läksid nad kahekesi alla koplisse sauna kütma. Nüüd oli maantee tühi ja mahajäetud. Ainult kaugel kõmasid veel suurtükid ja mõned lennukid põrisesid juulikuu sädelevas õhus.

Vanamemm oli juba varem puud sauna juurde kandnud. Nüüd süütas ta madala munakividest kerise alla tule ja hakkas vett kandma. Kärvesti välkus ta kirju seelik sauna ning oja vahel. Hilja aga istus ahjusuu ees, punane rätik kaelas, vaadeldes selle säravat värvidelendu tuleleekide paistel.

Kui vanamemm veepaaridega tagasi tuli, küsis Hilja:

„Vanamemm... kas nüüd tuleb isa metsast koju?“

„Jah, küllap vist tuleb.“

„Kuid miks ta läkski sinna?... Need sõdurid ei teinud ju midagi paha.“

„Ei teinud jah,“ vastas vanamemm mõtlikult ja läks jälle askeldama, kirju seelik lehvimas tuules.

Saunaahjus olid söed juba kustumas. Tuliste kerisekivide lõhn täitis ruumi. Vanamemm tuli värske kasevihaga, pani selle likku ja läks jälle. Tal oli nüüd rutt, sest päev hakkas lõpule kuluma.

Siis kuuldus maanteelt jälle autorataste rudinat ja veokite põrinat. Hilja tõusis üles, talle meenusid janused sõdurid. Ruttu lippas ta õue ja nägi, kuidas jälle kihutasid Ruusamäe õueväravast mööda autod, veeresid rasked suurtükid ning astusid naelutatud tanksaabastega sõdurid. Ent nad näisid kuidagi teistsugused, hoopis kalgid, hoolimatud ning sünged.

Hilja täitis savikruusi ja lippas õueväravasse. Temast voogasid raskel sammul mööda sõdurite rivid. Nad justkui ei vaadanudki väikese tüdruku poole, kes seisis veekruusiga õueväravas. Nende näod paistsid teraskiivrite all nagu kivist maskid.

See kõik sisendas Hilja südamesse sõnulseletamatut hirmu. Ta pöördus ümber ja tahtis lipata tagasi sauna juurde, kus oli nii kodune lõhn ja pikkamisi kustuvad söed, kui korraga käratas jäme hääl:

„Seisapl!“

Hilja vaatas püstol-kuulipilduja mustavale torule, mis oli sihitud ta südamele. Raudkiivriga mees astus sammu lähemale, rebis Hilja kaelast punase rätiku ning viskas teetolmu.

„Krants olema!“ karjus ta vigases eesti keeles. „Ei tohi kandma see punane rätikas... keegi ei tohtima... kogu maailm ei tohtima...“

Ja korraga tõstis ta oma püstol-kuulipilduja ning tulistas. Hilja jalad muutusid nõrgaks, nõnda nõrgaks, et ta

sirutas käed laiali nagu tuge otsides. Ent tuge polnud, kruus veeres ta käte vahelt, purunedes kildudeks. Ja siis kukkus ta ka ise oma isatalu õuevärava ette maanteetolmu. Temast aga sammusid mööda hoolimatud, rasked tanksaapad, tallates puruks veekruusi-kilde.

Ruusamäe peremees seisis õueväravas. Ta selja taga paistis vanamemme kohkunud nägu. Nad otsekui ei julgenud kumbki lausuda sõnagi: see julm lapsemõrv köitis nende keeled.

Siis kummardus Ruusamäe peremees ja tõstis teetolmust punase rätiku. Ta lõuapärad olid vastamisi surutud ja käed rusikas. Nüüd teadis ta nii imeselgesti, millisel poolel temal tuli seista.

1943.

Terasvaier

Mõni aeg pärast Suurt Isamaasõda tuli mul sõita ajakirjanikuna ühte väikesse rannakülla. Siin asus trobikond halle, tuulest ja vihmast luitunud majakesi, mõni kidur puu ja vaesed liivased põllud. Kalurite ühing oli saanud uued kakuami-püünised ja paadid, nüüd pühitseti seda. Inimeste silmis paistis jälle lootus. Habemes rannataadid naeratasid piipu popsides ja ühingu esimees sõnas:

„Tulge viie aasta pärast tagasi, siis ei tunne enam meie küla ära. Hakkame elama, ronime hallide katuste alt välja päikese paistele.“

Järgmisel hommikul jalutasime läbi küla. All hingas raske sügistinane meri. Kaugemal tehti uute paatidega esimesi proovisõite. Naised ja lapsedki olid tulnud välja seda vaatama. Küla lõpus, seal, kus maantee keerdus alla randa, äratasid mu tähelepanu põlenud maja ahervaremed. Nähtavasti oli see olnud väiksem hütt, üks niisugune hall, sammaldunud katuse, viltuvajunud nurkade ja pisikeste aknasilmadega osmik, nagu neid leidus siin küla lõpus teisigi.

„Teil on tulikahju olnud?“ küsisin esimehelt.

„See on Toola-ema onn,“ vastas see tõsinedes. Ta seisatas ahervaremete ees ja võttis mütsi peast, nagu tahaks kedagi austada. Alles tüki aja pärast ütles ta uuesti: „Teie peaksite kuulma seda lugu... see on mäles-

tus möödunud rasketest päevadest, ajast, mil meie maal võimutses saksa okupantide toorus."

Ja sealsamas küla lõpus, põlenud hüti ees, saingi kuulda selle loo.

Toola-ema oli lesk kalurinaine, ligi kuuekümnene, väike, kärmas, alati liikvel nagu kajakas vee kohal. Kaksiküm- mend aastat tagasi oli ta mees jäänud kadunuks ühel hülgepüügil. Sellest ajast saadik elas Toola-ema oma pojaga, suure ja tugeva mehega, kes oli samuti kalur nagu ta isa, vanaisa ja vanä-vanaisa. Nüüd oli Aints see, kes kolmeteistkümnendast eluaastast peale käis merel, toitis ema, kohendas kehva kodu tuulisel rannal.

Mehe enneaegne surm sundis ema justkui veel enam kiinduma pojasse, hoolitsema tema eest, ümbritsema teda karmi armsusega, nagu see on omane neile väikestele, kortsusnäolistele rannanaistele. Kahekümne aasta jook- sul oli Aints temale ikka veel laps, poisu, kes ei saanud kunagi täisealiseks, keda ta ootas pimedail öil aknasilmas väikese vilkuga tulega, kelle saabumist võttis vastu ootava ema värisevate kätega.

Siis tulid rasked okupatsiooni-päevad.

Randa sõitis mootorrattal suur, valgepäine, tursunud näo ja kalasilmadega allohvitser. Ta jagas käske, korral- das kalapüüki, võttis matti sakslastele. Mõnikord oli ta purjus, kõikus küll üsna vähe, ent ta silmad punetasid ja nende liikumatud pilgud otsekui otsisid kõikjalt vaenlasi. Ta teadis, et teda vihati. See teadmine muutus purjus silmapilkudel mingiks kägistavaks hirmuks, taltsutama- tuks paanikaks. See hirm paisus veel suuremaks, kui ta oli üksi tuulisel rannal või sõitis mööda pimedat küla- vaheteed. Mõnikord ta otse suri, nähes lipendavat võrgu- varju või kuuldes pea kohal kahisemas puude oksid.

Ning ühel õhtuvidevikul, kihutades mootorrattal, revolver väljas, nägi ta küla lõpus majade varjust kerkimas enese ette suurt kogu. Ta põmmutas oma revolvri tüh-jaks ja sõitis tagasi vaatamata edasi.

See oli Aints, Toola-ema poeg, kes tuli hilja rannast.

Kui naabrid kandsid raskesti haavatu väikesse hütти, viskus ema poja rinnale. Ta haaras kätega tema ümbert kinni, nuuksus südantlõhestavalt ja kisendas oma hõre-daid halle juukseid raputades mõtlematuид sõnu. Naab-ritele näis, et Toola-ema ei olnud enam õige mõistuse juures. Midagi oli kärisenud, muutunud ainsaks ahas-tuseks selles väikeses rannanaises.

Aints-poeg suri järgmisel päeval.

Matused peeti vaiksed, peaaegu märkamatud, nagu see oli tol raskel ajal kombeks. Haual olid ainult mõningad vähesed inimesed, enamik eelistas sellest juhtumist eemale hoida. Kuid õhtul vilkusid kogu küla aknasuudel väi-kesed tulukesed. See oli vana komme, nõnda süüdati aknasilmades tuled kunagi vanasti, kui väljas merel heit-les tormis pääsmatult mõni laev. Need tuled olid nagu hingeõnnistuse palved hukkunute eest.

Nüüd olid jälle need vanad tuled nagu ühisel nõul vil-kumas aknasuudel.

Toola-ema nägi seda ja ta silmist hakkasid jooksmas pisarad. Kuid samal ajal muutus ta rüht sirgemaks, pea viskus uhkelt tagasi, midagi teraskülma hoovas ta hallidesse silmadesse. Ta sammus üksi majade eest läbi, ja kaasaminejad oleksid võinud kuulda teda sosistamas:

„Täna sind, Kivira-isa... täna sind, Lautri-pere... täna sind, Elise-ema... täna, Loodi-peremees... Aints ei unusta seda kunagi.“

Ja ta noogutas iga tule poole oma halli pead, nagu oleks iga akna taga seisnud inimene ja kuulnud tema sosistatud sõnu.

Sellest ajast peale räägiti, et Toola-ema on veidi imelik.

Ta käis sageli mööda randa, nagu otsiks sealt midagi. Ent rand oli tühi, tuuled käisid sellest üle ja vesi loksus kividel. Siis seisatas ta, kaevast liivast mõne kivi välja ja kergitas seda. Kuid kohe laskis ta kivi jälle langeda, need näisid kõik liiga rasked või kerged tema kadunud rammu jaoks. Kui ta aga leidis mõne paraja, niisuguse teravate nurkadega hambulise, mis oleks võinud olla kohutavaks relvaks jõulises käes, siis vaatles kaua seda. Kuid viimaks laskis ta ka selle langeda ja ta suu ümber jooksis kurb alistumise võru. See näis nõnda, nagu oleks ta küll leidnud otsitava, kuid tunneks end jõuetuna, väetikesena korda saatma seda, mille järele põles ta hing.

Siis ei otsinud Toola-ema enam kive.

Ta astus tasa läbi oma osmiku, astus kuuri alla, esikusse, käis ümber lauda, vaatas igal pool teraselt ringi. Köögis vedeles kirves, vana roostetanud soome kirves, millega oli eluaeg puid lõhnutud. Selle kohmakas tera ja nürinenud silm ei rahuldanud Toola-ema. Väljas seisid mõned hangud, vikatid, ent need kõlbasid veel vähem. Kuuri taga rippus tuur, kuid see ei näinud täitvat otsarvet. Need kõik olid viletsad, kõlbmatud, juhuslikud terariistad, mida ei usaldanud Toola-ema hiilgavad silmad ja põlev süda. Tema pidi leidma niisuguse abinõu, mis on eksimatu, kindel, mis tabab märki nagu osava kütji käes kuul.

Uhel õhtul astus ta Kivira-taadi osmikusse.

See istus üksinda kodus, tükike põrandat punetamas ahjusuu leegist. Selle leegi paistel soojendas vana hülge-

kütt oma tööst väsinud käsi. Nähes sisseastujat, tõstis taat imestades pea ja ütles lähedal oleva pingi poole näidates:

„Istu, Toola-ema.“

Ta istus ja vaikis, ootas, kuni leek oli ahjust peaaegu kustunud. Siis lausus hämaralt istmelt:

„Kivira-peremees, sa olid kord siitranna kuulsam hülgekütt?“

Taat noogutas vastu:

„Ju kord ikka olin.“

„Minu mees rääkis, et sul oli niisugune hülgepüss, mis laseb vana hallile saja viiekümne sammu pealt silma.“

„Jah, vist sedagi oli,“ vastas jälle taat.

Siis vaikisid mõlemad, kuni ahi oli hoopis kustunud. Ainult söed hõõgusid veel, ilusad punased söed nagu mälestused millestki kaugest. Ja alles siis küsis Kivira-taat, nagu oleks ta alles nüüd oma mõtetega lõpuni jõudnud:

„Miks sa seda kõike pärid, Toola-ema? Need on sama-sugused jutud nagu need kustuvad söedki siin ahjus. Nüüd ei suudaks ma vist kolmekümnelt sammultki vana halli tabada ja püssiraua on rooste närinud õhukeseks nagu paberilehe. Ma ei tea, kas seesugune enam kannatabki pauku. Ei meist kummastki ole enam laskjat, ei minust ega minu vanast püssist.“

Siis kustusid ahjust ka viimased söed. Tuba muutus pimedaks ja madalaks nagu laudkast. Toola-ema tõusis jälle üles, seisatas silmapilgu ning lausus:

„Ja-jah, nüüd tuleb minema hakata. Väljas on päris öö. Ma võin veel kergesti kukkuda, mu jalad pole enam nõnda tugevad nagu varemalt.“

„Ja käsi veel nõrgem,“ vastas vana taat pimedusest.

Toola-ema läks seekord mööda rannaäärt. Pilvede vahelt paistis ribake kuud, kahvatu kiil nagu poolpõlev latern. Teerada oli vaevalt nähtav, ent mõned rannakivid paistsid veel päris valgetena. Oma osmiku juures pöördus ta üles kallakule kivisele rajale. Kuid vaevalt sai ta mõned sammud astuda, kui korraga lõi midagi valusat ta lõua alla, just vastu kaela. Toola-ema kukkus maha, valujoom käis läbi parema käe. Kuid ta tõusis kohe südilt üles, mingi rõõm läigatas südames, ja ta hakkas pimedas otsima eset, mis oli teda nii äkki pikali rabanud. Ta leidis selle, see oli kahe vaia vahel pingule tõmmatud nõör.

„Nõör... päris harilik nõör...“ sosistas ta ja katsus seda, nagu oleks see mingi ime.

Siis hakkas ta kiiresti astuma kodu poole, unustades kõik muu.

Nüüd oli arst pannud Toola-ema käe kaela. Selle luu oli murdunud ja inimesed arvasid, et nõnda vanas eas käest ei saagi enam töötegitjat. Kuid Toola-ema see ei heidutanud. Ta oli muutunud rõõmsamaks, temas nagu puhkes midagi võidurõõmutsevat. Näis, nagu oleks ta leidnud selle, mida otsis rannast, oma osmiku seinte vahelt, Kivira-taadi hämarast onnist.

Kahe kuu pärast võis ta juba veidi sõrmi liigutada. Siis tuli ta alla randa paadikuuride juurde, kus mehed tõmbasid viimaseid õhtusi piipe.

„Kullakesed, andke mulle tükk terasvaierit,“ esitas ta neile kohe oma soovi.

Mehed vaatasid Toola-ema silma. Nad teadsid temast mõndagi, aimasid ta südame põlemist, rahutust, mis sundis teda pikki kuid ringi rändama, otsima vastust oma põlevale südamele.

„Milleks sulle vaierit?“ küsisid mehed.

„Hakkan majapidamist korraldama,“ hammustas eit vastu.

„Siin pole mingit vaierit,“ vastasid mehed ja hakkasid laiali minema.

Ainult Kivira-taadil oli veel kuuride juures midagi kohmitseda. Kui kõik olid lahkunud, tõmbas ta kuskilt kolm-neli sülda peenikest terasnööri ja viskas kuuriukse taha. Ta jäi edasi kohmitsema, tõstma tühiseid asju ühest kohast teise, kuid ta kõrvad kuulsid, kuidas Toola-ema ruttavad sammud läksid üle kivide. Ning välja tulles ei leidnud ta enam terasvaierit ukse eest.

Nüüd seisis Toola-ema sageli oma osmiku ees. Just siit läks tee, mida mööda mindi hobustega alla randa. Siit sõitis ka sakslane, see suur, valgepäine, tursunud näo ja kalasilmadega võimumees. Nüüd näis ta kartvat veel rohkem kui varem. Teda saatsid ikka kaks kaaslast, jalamehed, kelledest üks istus mõnikord ta selja taga. Nad korraldasid ikka asja nii, et jalamehed jõudsid samaks ajaks randa kui suur tursasilm oma mootorrattaga.

Ning Toola-ema vaatas sageli, kuidas see nobe mootorratas lõikas maanteed. Nagu tuul oli see temast möödas, kadudes alla randa või õhtul pimeneva tanuma vahele. Ning tema järel tulid kaks püssidega jalameest, suured säarikud jalas, vedades maanteelt üles tolmu. Nüüd oli sügisene püük, nad käisid iga päev. Mõnikord jäid koguni videvikuni, päris pimedani, kuni olid oma asjad korda ajanud.

Seda teadsid kõik külainimesed ja seda teadis ka Toola-ema. Kuid ta vahtis ikka väravas, valvas, mõõtis, vaatas läbi pilukile tõmmatud silmade mootorratta vilk-

satust enda ees. Ning mõnikord sattus ta päris mootorratta lähedale, nii et tuul riivas ta seelikut. Sakslane karjus midagi sõidukilt ja vibutas revolvrilt, kuid Toola-ema ei pannud seda täheleegi. Ta astus väravaposti kõrvale ja tegi sinna mingi märgi. See märk oli veidi kõrgemal tema rinnast, just lõua all, kui inimene istub niisugusel sõidukil nagu mootorratas.

Ja siis ühel õhtul juhtus see.

Oli päris videvik, kui mootorratas sõitis mere poolt. Sakslasel oli kiire, ta hõikas midagi oma kaaslastele ja andis gaasi. Sõiduk löikas mööda pimedat teed üles, pöördus veidi paremale ja võttis sirge kursi läbi küla. Ja siis järsku plaksatas midagi, plaksatas nõnda, nagu saag lõikab mädanenud puud. Mootorratas pöördus vasakule kraavi ja sakslane veeres maanteele.

Ta kaaslased jooksid kohale, sest näis olevat juhtunud õnnetus. Nad katsusid allohvitseri üles aidata ja alles siis nägid, et selle pool pead oli justkui ära lõigatud. Siin oli juhtunud midagi arusaamatut, hirmsat, millele nad ei osanud seletust anda. Ent samal hetkel kostis neist mõni samm eemal naer, vapustav, hingepõhjast purskav naer.

See oli Toola-ema, kes naeris oma õueväravas.

Kalurite ühingu esimees lõpetas oma jutu sõnadega:

„Sakslased leidsid üle tee pingule tõmmatud terasvaieri ja lasksid Toola-ema sealsamas maha. Siis süütasid nad ta osmiku ja sellest ajast on jäänud siia need kõdunevad ahervaremed. Kuid sel ööl põles meil igas aknasilmas jälle väike tuluke, — rahu Toola-ema põrmule.“

1946.

Soolajärve perenaine

Põhja pool Kaspiat, kuhu ei ulatu enam Ak-Tulagai mägede tuuled, asub hulk soolajärvi. Nad algavad Zagan-Nuri ja Jaš-kuli radadelt, ulatuvad Volga kallasteni ja sealt üle tumedapõhjalise Urda kuni Usseni kändudeni. Mõned neist on mitmesaja ruutkilomeetrilise pindalaga rasked hallikad veekogud, mis nagu tinased hiigelsilmad vilguvad valevate liivadüünide vahel. Teised on pisemad, hoopis pisikesed soostunud sombud, millede ümber laiuvad elutud soolarabad, hallid, päikesest pleekinud ja taimedest tühjad maa-alad. Suvine kõrgpäike helgib neil järvesilmadel nagu tuhmunud hiigelpheelitel, kuna sügisesed rajud panevad raskelt loksuma nende vee.

Üks neist pisemaist on Bogdo-Ola-kul, mida siia harva juhtuvad kalmõkid kutsuvad ka tuhande silma järveks.

Kümneid inimpõlvi leidsid siia teed ainult kaamelite karavanid, pikad looklevad killavoorid Suure delta äärest, Ust-Urdi liivastelt teedelt ning Uurali ülemjooksu kärestikelt. Nad viisid seda kallist kaupa, mis lasus lademetena järvede ning soolasoode kallastel nagu silmi-pimestav Ksõl-Jari lumi, kuni Orenburgi kaugete väravateni ja Araali sädelevate kallasteni. Seal soolati sellega liha, õunu, arbuuse ja kalu, pargiti kaameli- ning hobusenahku, kingiti seda väikestes kitsenahast kotikes-tes noorpaaridele majaõnneks. Kuid siiski kõige mõnu-

sam oli seda kasutada tee joomisel, kui väikestes kullatud põhjaga puunõudes sädeles mao-tša ja keele all sulas tükike seda imelist valget kristalli. Nüüd teevad selle töö Astrahan—Saraatovi raudtee, lugematud veoautod ja Volga soolapargased.

Vastu kevadet jäi Kati päris üksi.

Kõige esmalt läks Zumabai, ta võõrasisa. Kati sai hulga igasuguseid võtmeid, nõnda suuri nagu ta väike pruuniks-põlenud käsi, ja nõnda väikesi nagu ta kõige pisem sõrm. Seal olid ladude võtmed, suured ja rasked nagu raudkangid, mis avasid tõrksalt ning kriuksudes plekiga üllöödud uksi. Kuurialuste, panipaikade ja kontori võtmed tundusid justkui nende suurte võtmete poegadena. Kuid seal oli ka hulk pisikesi võtmeid, üsna pisikesi, mis näisid Katile jälle omakorda suurte kontori ning panipaikade võtmete lastena. Need olid sahtlite ja kappide võtmed, mis avasid ja sulgesid laekaid paberite, dokumentide, varustusraamatute, kviitungite ja kõige muuga.

Ning viimasena, nääpsukesena, oli üsna pisike võtmeke, nõnda pisike, et Kati otse jahmus, kartes seda kaotada nagu nõela kollasesse liiva. See oli väikese plekist kassa võti, milles hoiti raha ja mis asus Zumabai töölaua sahtlis.

„Seo sellele pisikesele pael taha ja riputa kaela,“ õpetas isa. „Seda ei tohi kaotada, see võib tuua palju pahandusi.“

„Jah... seda ei tohi kaotada,“ kordas Kati isa sõnu, hoides kõvasti pihus väikest võtme-pöialpoissi. „Sellele seon paela kaela.“

Ja see oligi vist kõige õigem nõu, sest polnudki muud abi selle tähtsa võtmekese kaotsimineku vältimiseks. Kati võttis oma mustast juuksepalnikust kitsa punase

siidpaela, sidus selle võtme-pöialpoisile sanga ning riputas kaela.

„Soo, nüüd ei kao see kuskile,“ ütles ta isale.

„Hästi,“ vastas see.

Siis hakkas Zumabai jutustama, milleks ja kus kõiki neid võtmeid tarvis läheb. Need suured ja rasked olid ladude võtmed, kuna väiksemad kuulusid panipaikadele, kuuridele, keldritele. Vana panipaiga võtmega, kus hoiti ainult tühje tünne, tarvitamatuid kaste, vanu narmendavaid roguskikotte, sai avada ka Andrei, ettevõtte juhataja tööruumi ust — kui seda tarvis tuli. Ja mitme teise võtmega sai avada kontorit, kuid ükski neist ei avanud juhataja tööruumi. Ainult lao number kolm võtmega oli paha lugu. See ei tahtnud kuidagi avada suurt rooste lukku, tõrkudes ühtelugu terve igaviku.

„Neile suurtele võtmetele pane kaelast pulk läbi, siis keeravad hõlpsamini,“ õpetas jälle Zumabai.

Kati noogutas tõsiselt pead:

„Jah, neile suurtele panen pulga kaelast läbi.“

„Aga lao number kolm võid hoopis lahti jätta. Nüüd on see tühi, seal pole midagi tähtsat.“

Kati kordas tõsiselt:

„Jah, lao number kolm võin lahti jätta, seal pole tähtsat.“

Siis sosistas Zumabai veidi tasemini:

„Aga seda, et vana panipaiga võtmega saab avada ka Andrei tööruumi ust, pole tarvis ühelgi hingel teada. See on ainult sinu jaoks, mitte kellelegi muule...“

Ja Kati vastas tõsinedes niisama tasa:

„Jah, seda pole tarvis ühelgi hingel teada, see on ainult minu jaoks.“

Nüüd nagu polnudki Zumabail, vanal Bogdo-Ola-kuli soolajärve ladude valitsejal, oma noorele asemikule

enam midagi teatada. Kõike muud oli Kati ise oma silmadega lapsepõlvest saadik näinud. Ning raamatuid ja kirjakunsti tundis Kati paremini kui keegi soolajärve päriselanikest. Zumabai oli seda rasket kunsti higi ja vaevaga õppinud alles meheas, kuna Katil oli see tarkus käes juba kümneaastaselt. Ja nüüd oli ta juba kuusteist, päris väike naine.

„Kui harjud, küllap tuled kõigega toime . . . Bogdo-Olakul on vaid väike soolajärveke. Oleks Elton, siis jääks ka minu süda raskeks,“ lõpetas Zumabai ja hakkas astuma elumaja poole.

Tema taga sammus Kati ning mõtles:

„Tuleb toime tulla, nüüd on niisugune aeg.“

Salihhale, oma naisele, kes oli juba palju aastaid haige, oli Zumabail öelda ainult seda, et kevadel võivad nad tappa Oki. Okk oli suur rasvsabalamm, nõnda raske sabaga, et selle kandmiseks tuli loomale valmistada väike käru. Nõnda kõndiski Okk ümber kontori ja soolajärve — raske saba kahe rattaga kaarikul järel nagu turske sõidusaks.

Siis läks Zumabai, suur valge kott turjal, rajooni.

Kaks kuud hiljem tuli ka Andreile käsk.

Nüüd sai Kati jälle uusi võtmeid, suuri ja väikesi. Andrei ei õpetanud nende tarvitamist, sest kui Zumabai südames jäi Kati ikka väikeseks tüdrukuks, siis Andrei silmis oli ta arukas nooruk, väike naine, üks neist paljudest miljonitest, kellede õlgadele Suur Isamaasõda pani raske töö ja tähtsad kohustused. Nüüd võrsus neid inimesi igal pool, suurte tehaste nõrgiste lagede all, avaratel viljaväljadel, kaevanduste pingerikkas töös ja ka siin soolajärvede kallastel.

Ta ainult pani käe Kati õlale ja küsis:

„Kui vana sa juba oled, kuusteist vist?”

„Kuusteist,” vastas Kati.

„Küllap nad saadavad trustist minu asemele uue juhataja... Töö ei tohi katkeda, see on nüüd tähtsam kui varem.”

Aga siis mõtles ta pisut ning lausus uuesti:

„Võib-olla saadavad ka ainult abilise, sest nüüd on inimesi nõnda vähe. Siis jääd ise juhatajaks, väikese soolajärve perenaiseks. Aga seni ole juhataja ja abiline, raamatupidaja ning laohoidja, esimene ja viimane, ees ja taga, igal pool.”

Katil hakkas neid sõnu kuuldes päris palav. Ta põsed löid õhetama ja tumedais silmades hõõgus rõõmu taga ka väike kahtlusesädemeke. Kuid aastaaeg polnud veel kaugeltki palav. Suur kevad oli alles tulemata ning laialdel liivaluidetel puhusid Ak-Tulagai lõõtsuvad tuuled. Ka luiged ei lennanud veel üle soolajärvede oma sünnimaale — põhja.

Need olid vist Andrei sõnad, mis panid Kati nõnda õhetama.

Veel korraks pöördus Andrei ümber, nagu oleks tal midagi vaja meelde tuletada, ning ütles:

„Hoi aend Kamaari eest, see on halb inimene.”

Siis vaatas ta vana Hassai poole, kelle pruuni kortsulist nägu kattis harv lumivalge habe nagu valge kaamelikarv. Hassai oli nüüd Zumabai asemel soolajärve ülevaatajaks ja tööde juhatajaks.

„Sinu hoolde jääb tüdruk, sa valva teda nagu oma last.”

Vanamees pani käed rinnale ja kummardas vaikides. Ta oli pärit hoopis kaugelt alt lõunast, sealtpoolt Ak-Tau mägesid ja Kara-Kuduki jälgedeta liivasid. Ta oli tulnud siia juba ammu. Keegi ei mäletanudki enam, millal

see oli. Soolajärved said temale uueks koduläveks, Kasahstani kõrge taevas tema telgilaeks. Hassai hääl kõlas peaaegu pühalikult, kui ta vastas:

„Mina tõin Katiku hälli juurde esimese luige. See tähendab minu sünnimaal, Oxuse kollastel kallastel, et olen talle isaks ja emaks.“

Siis läks Andrei.

Ta vaatas minnes ikka üle õla tagasi, nagu oleks unustanud siia liivasele maale midagi kallist. Võib-olla oli see ta kümneaastane töö soolajärve ääres, mis sundis teda sellele heitma veel viimase pilgu. Võib-olla oli see midagi muud, inimesed, ehitised, mõte sellele, kuidas siin tullakse toime ilma temata, Zumabaita, paljude teisteta, kes olid juba läinud enne neid. Ta tõstis oma raske kohvri, mille küljes läikisid valged metalltibad, veoauto astmelauale ja istus ise juhi kõrvale kabiini. Siis hakkas mootor põrisema, peen hall tolmu ja veidi bensiinisuitsu tõusis rataste alt, ning maha jäänud olidki need madalad majad, kogu kümme aastat elust.

Kati seisatas kontori ees ja vaikis. Ta pruunid, pisut kuldse helgiga silmad vaatasid kaugesse tulevikku.

Neis väreles ikka veel veidi hirmu nende suurte võtmete, arveraamatute, rahapakkide ja kõige muu pärast. Kuidas selle kõigega toime tulla, nende ladude, kontori, kogu soolajärvega? Nüüd see kõik justkui kasvas tema ees määratu suureks ettevõtteks, soolalinnaks, nagu ta oli kuulnud räägivat põhja pool suurest Eltonist.

Need mõtted rõhusid teda raske koormana, kuid selle kandmine otsekui kasvatas ka noort nõtket pihta, aetas ta vastamisi elu esimese prooviga. Nüüd tuli olla vapper ja vastupidav. Nüüd oli rinne kõikjal, kaugel Moskva all, Doni ääres, Siberi metsas, Kaug-Ida taigas ja ka siin

väikese soolajärve Bogdo-Ola-kuli kaldal. Tema oli vaid üks neist võitlejaist, nagu Zumabai, Andrei ja miljonid teised. See mõte andis Katile uut, senitundmatut jõudu.

2.

Elu läks edasi.

Autod tulid ja läksid raskete soolakoormatega. Seda veeti isegi härgadega laiades vankrites Volga äärde ning üles Usseni kallasteni. Mõnikord tulid kaugematest küladest elanikud ja kandsid seda turjal kümneid kilomeetreid. Sool muutus hinnaliseks, nüüd nõuti seda veel rohkem kui kunagi varem. Seda vajab rinne, seda vajabid tööstused ja vabrikud, seda vajab ka kauge tagala.

Kati jooksis kogu päeva.

Nüüd nagu ei saanudki istuda, kuna igal pool ootas töö ja tegevus. Iga pisemgi asi nõudis korda ja hoolt. Mõned väikesed toimetused sarnanesid justkui sellele pisitillukesele võtme-pöialpoisile, mida Kati siidpaelaga kaelas kandis. Just samuti ähvardasid nad käest libiseda, silmist nägematult kaduda. Sellepärast pidigi Kati nõnda palju jooksuma.

Vana Hassai silmitses teda oma valgete kulmupuhmaste alt ja ütles:

„Sul oleksid justkui tiivad kasvanud, Katik.“

Jah, nüüd olekski Katil olnud tiibu vaja. Ta mahtis ainult siis istuda, kui märkis arve ja numbreid oma suurtesse raamatutesse. Nüüd oli kõik tema õlgadel, kogu soolajärve suured ja väikesed toimetused. Need muutusid mõnikord kivina raskeks, kustutasid kuldse helgi Kati naeratavaist silmadest. Aga nad tõid ka magusaid rõõme, võidetud raskuste ning töö uhkust.

Kord oli ta kõige alluvam siin Bogdo-Ola-kuli soolajärve ääres. Ta märkis paberile ainult numbreid. Kogu soolajärv näis temale vaid ühe-, kahe-, kolme- ja neljakohaliste lõpmatute numbrite ridadena. Ta ise oli ka justkui ainult väike number — noorem arveametnik. Kuid nüüd oli ta ühtaegu kõige alam ja kõige ülem, nüüd oli ta nagu varem Andrei, Zumabai ja ta ise ühtekokku.

Peagi harjus ta raskeid uksi kinni ja lahti keerama. Ta pidas meeles võõrasisa õpetust: igal suurel võtmel oli pulgast saba taga. Nõnda oli kergem keerata, nõnda võis sulgeda aida number kolm tõrksta ja raske ukse. Kuid seda polekski nüüd tarvitsenud teha, sest ait oli päris tühi. Kati keeras seda ainult selleks kinni, et soolajärve majapidamises oleks kord.

Ja kord oli siin nagu varemgi Andrei ja Zumabai aegadel.

Bogdo-Ola-kul oli veel üks väheseid vanamoeliste tootmisseadistega soolajärvi. Igal pool töötati juba ammu mehhaniseeritult, suure Eltoni ääres asus isegi moodne soolalinn. Kuigi siin toodeti soola veel suurtes karjäärides, kuhu lasti järvest vesi, mille aurates päikese paistel jäid liivale lumivalged soolakristalli-lademed. Suviti täitusid kõik laod ja aidad selle valge kristalliga, mis asus siis siit autodel teekonnale kaugetele maadele. Nüüd olid laod veel tühjad, autod veeresid otse karjääride ja soolajärve äärde, kus oli peremeheks vana Hassai.

Nüüd tulid ja läksid autod veel kiiremini, kõikjal vajati soola. Isegi öösiti vilkusid raskete veokite suured tulised silmad Bogdo-Ola-kuli ääres. Siis süütas Kati kontoris väikese õlilambi, märkis raamatuisse arvused, kirjutas kviitungeid, võttis kokku arveid. Vana Hassai püsis ikka ta lähedal, vaikselt, peaaegu märkamatult,

valvates. Kuid Kati märkas siiski, kuidas vanamehe elavad silmad nagu valvasid hoolitsevalt kõigi ta toimingu-
gute ning talituste üle.

Mõnikord kui Kati väga väsinud oli, ütles Hassai:

„Katik, mine puhkama... sul vajuvad silmad päris kinni.“

Kati raputas end, ta väike nõtkete kogu sai uut jõudu.

„Vaata, nüüd ei vaju enam,“ naeratas ta Hassaile. „Aga mine parem sina... sul pole siin niikuinii midagi teha.“

Tõsi jah, siin kontoris polnud Hassail midagi teha. Tema toimetamised olid all soolajärve ääres, karjäärides, teedel, ladudes. Tema ei osanud lükkida peeni tihedaid kirjatahti nagu korallinippe üksteise kõrvale ritta. Ta oskas vaevalt lugeda, tema noorusaegadel ei hoolitud suurt seda laadi kunstist. Kuid ta ei lahkunud siiski, vaid seisis hämaruses Kati selja taga, kuhu väike õli-lamp ei suutnud valgust heita.

Uhel päeval väljus veoauto kabiinist pikk kõhn mees. See oli trusti juhataja asetäitja Malenkov, vana soolajärve-hunt. Ta tundis juba siis Bogdo-Oli-kuli nagu oma pihupesa, kui Zumabai üksi Salihhaga siin soola tootis. Tema silmade all kasvasid siia tuulest võõdiliseks puhutud liivadüünide vahele aidad, laod, kontor, uued karjäärid. Nüüd kõndis ta mööda soolajärve kallast, vaatas tööd karjäärides, koputas sõrmega vastu tühje aida-ja laorumude ukse, haaras vana Hassai vatihõlmast kinni ning ajas juttu.

„Sõber, soola on tarvis... soola, see on praegu esimese järgu tähtsusega, nagu leib, raud, süsi, õli. Soolata ei ela inimesed, soolata läheb kõik raisku... Soola... soola... soola...“ käristas ta järsult, kähisedes, peaaegu vihaselt, nagu oli ikka tema mood.

Ent hallid vilkad silmad vaatasid uurides, kaaludes, hinnates. Neis sädeles enamasti midagi lõbusat, peiarlikku, sageli hoopis vastandlikku tema kärisevale-põrisevale toonile.

Hassai küsis vastu:

„Kas olete kunagi Bogdo-Ola-kulist nõnda palju soola saanud kui praegu?“

Malenkovi silmad naeratasid, kõhnal näol ristles veel enam kurde.

„Kavalalt hakkad vastu, taat! Aga kui annaksite veel enam, kaks korda enam, kolm korda enam, sellest ei tuleks pahandust.“

„Anname,“ vastas Hassai rahulikult.

Malenkov kõndis soolajärve ääres, vaatas tööd karjäärides. Siin olid enamasti kõik hoopis uued inimesed, noored tüdrukud ja poisid, vanad ätid ja eided, kes kandisid näol ebatavalist uhkust. Ta mõistis neid, neid inimesi, kes olid oma vendade, isade ja poegade eest siia tööle tulnud. Nad olid õieti talitanud, — just nüüd, kõige raskemal silmapilgul, ei tohtinud keegi hoolida raskustest ega valust.

Ta oli tundnud paljude nende noorte poiste ja tüdrukute isasid, vendi ja sugulasi, kes võitlesid nüüd kaugel rindel. Kuid nende kohad ei jäänud tühjaks, uued inimesed astusid asemele, töö jätkus. Suur aeg kasvatas suuri inimesi, kutsus võitlema nii noori kui vanu.

Karjääri lõpus puhastas salk inimesi mullast kaldaäärt. Juba eemalt paistis nende seast silma kõrgekasvuline, lumivalge habeme ning uhke peahoiakuga vanamees. Malenkov tundis seda kuulsat karavanijuhti, Ust-Urdi kõrberadade kangelast. Kodusõja rasketel päevadel oli Muhtar Jusupek juhtinud relvade karavane Kaspia kal-

dalt Aktjubinski, Tselkari ja Ksõl-Orda võitlevaile seltsimeestele. Nüüd oli ta juba üle kaheksakümne aasta vana, kuid tema sirges pihas ja uhkes peahoiakus leegit- ses ikka veel kustumatu nooruse-tuli.

„Tervis, Muhtar Jusupek!“ hüüdis Malenkov austusega tema poole.

Vanamees tõstis pilgu ja kummardas väärikalt vastu.

„Oled tulnud jälle võitlema?“

Ule vana karavanijuhi näo lendas tume vari. Ta lan- getas pea ning lausus üsna tasa:

„Jah . . . tulin oma pojapoja asemele. Ta langes Moskva all ja nüüd olen jäänud ainult mina üksi. Olen juba vana . . . mu käsi ei suuda relva haarata, kuid nüüd võide- takse vaenlast ka labida, kirka ja vasaraga.“

„Õigus!“ surus Malenkov liigutatult vanamehe kätt.

Kuid ta piklikus karedas näos, mis näis nagu pisut hooli- matult savist voolitud olevat, tuksatasid suunurgad. Ta pani käe taskusse, seal rabises vastu sõrmi paber. Selle telegrammi oli ta saanud just enne ärasõitu. Seal seisis ainult paar sõna, temale kõige raskemat, südantkärista- vamat sõna: Arkadi Malenkov suri hospitalis nr. 11 321 haavadesse.

Pikk mees tegi ninaga imeliku liigutuse ja pöördus Hassai poole:

„Kuidas nad töötavad?“

Hassai pani käed risti rinnale ja lausus:

„Kummardan nende ees. Nad ei tööta, nad loovad. Bogdo-Ola-kul pole kunagi näinud niisuguseid inimesi. Ka kõige noorem neist on kangelane.“

Malenkovi sõrmed rabistasid taskus telegrammiga. Ta pilk oli pööratud kõrgele üles, nagu kardaks ta silmi alla lasta.

Aga kontoris silmitses ta kaua ja mõtlikult Katit. Veel mõne aasta eest oli ta sirganud palja jalu lammaste taga. Malenkov mäletas ta kaht musta patsi, mis tantsisid seljal kuni puusadeni alla. Nüüd oli ta väike soolajärve perenaine, kõigi nende ladude, aitade, kontori, karjääride ning inimeste üle. Kas tal oli raske, kas ta suutis oma kitsastel õlgadel kanda seda tööd?

Ta keerutas kollaseks parkinud sõrmede vahel tubakat paberisse, vaadates soolajärve perenaise õhetavaid põski. Kati justkui häbenes, et nüüd peab tema kõnelema, üht-teist näitama, seletama sellele suure trusti juhataja asetäitjale, kelle ees isegi Andrei kõrge kogu muutus veel sirgemaks. Ta tundis end päris väikese ja mannetuna, kui tabas endal Malenkovi otsekui uuriva pilgu. See polnud kuri ja pahandav, pigem justkui naeratas nende hallide silmaterade taga midagi sooja ja poolehoidvat. Aga just see muutis Kati veel segasemaks, tõi ta põskedesse tulist puna.

„Niisiis,“ koputas Malenkov sõrmeotsadega lauale, nagu peaksid sealt välja kargama need sõnad, mida ta tahab öelda, „... meie saadame siia kedagi, kas sulle ülemaks või abiks, seda on praegu veel raske öelda. Seniks korraldab Hassai tööd, aga sina hoia kõik paberid, dokumendid ja muu korras. Ole Bogdo-Ola-kuli tubliks perenaiseks.“

„Olen,“ tõstis Kati uhkelt nagu osi pea kõrgele.

Kõhn juhataja asetäitja oli liigutatud sellest väikese tüdruku tõsisest, peaaegu pühalikust töotusest. Ta laskis pea jälle norgu ja mõtles, et Bogdo-Ola-kul on väike soolajärveke, üks väiksemaid siinpool Volgat. Siin tulakse niigi toime. Vana Hassai ja noor Kati olid nagu terved, tugevad hammasrattad, mis panid kõik liikuma.

Kas nad ei tundnud soolajärve tööd ja tegevust paremini kui ükski teine siin? Hassai oli sel alal juba nõnda kaua töötanud, et ta sureks ilma soolajärve lõhnata. Ning Katil oli selge kirjakunst, need paberid, raamatud, dokumendid. Kust võtakski kedagi teist nende asemele, nüüd, kus inimesi oli nii vähe?

Väljas kontori akna taga veeres Okk, raske rasvasaba tillukesel kaarikul järel. Sellest valmistatakse Kasahstanis maitsvat pulmarooga, mille kõrval sädeleb punane vein. Malenkov heitis Katile pilgu ja küsis naljatades:

„Kas sellest tuleb pulmapraad, suutäis külalistele, maotäis majalistele?“

Tüdruk tõstis pilgu. Selles säras laiade liivaväljade kevadise päikese esimest sära.

„Ei,“ lehvisid ta mustad patsid. „See on võidukingiks Punaarmeele.“

Nii oli ta otsustanud madala lambitule juures istudes.

Malenkov kohmitses midagi paberite kallal, ta piklik nägu justkui oleks veel enam veninud paberite poole. Ent ta südamest voogas läbi kuum rõõmulaine. Niisugustes väikestes lihtsates inimestes peitus võidu pant. Nad olid otsekui nägematud termiidid, kes oma väsimatu tööga, võitlusega, suure südamesoojusega õõnestavad vaenlase upsakate hordide jõudu.

Siis tõusis ta minekule.

Vana Hassai oli seisnud kogu aeg vaikselt, peaaegu märkamatult kuskil tagapool. Nüüd vaatasid ta heledad silmad nagu nõöbid päikesest pruuniks parkinud näost küsivalt Malenkovi otsa. See mõistis vanamehe pilku. Ta pigistas ühe silma kinni ja võbistas naljakalt teisega, nagu ikka, kui oli millegagi rahul.

Alles jalg veoauto astmelaul, mõtles ta veel kord:

„Kui ma kümne aasta eest Moskvast nägin üht noort tüdrukut trammi juhtimas, siis mõtlesin ja imestasin. Aga nüüd on Moskva jõudnud Kasahstani südamesse, Narõni äärde, Siberi taigasse.“

Nõnda tullakse nüüd toime Bogdo-Ola-kuli ääres, see polegi kõige nõrgem koht tema töös. Too väike tüdruk tundis seda eesmärki, mis seisis ees nõukogude inimestel. Ja seda eesmärki tundsid ka need taadid, naised ja noorukid, kes tulid nüüd ikka harvemaks ja harvemaks jäänud meeste asemele tööle soolajärvede karjääridesse. Nende lihtsate tööinimeste kätes justkui peitus imepärane jõud, mis võitles niisama visalt, niisama kangekaelselt, niisama alistumatult töötulemuste eest, nagu võitlesid nende pojad, mehed ja isad lahinguväljadel lõpliku võidu heaks.

3.

Kasahstani suur kevad polnud veel käes.

See saabus seekord imelikult pikkamisi, otsekui hoiaksid teda all lõunas nägematud käed kinni. Kuid puhuti tuli sooje tuuli, päike helkis üle soolajärvede hallikate valendikkude, lindude parvi rändas üles põhja. Aga suur ja pakatav kevad viivitas, laskis inimestel oodata ja loota.

Nagu ühes kevadega jäid tulemata ka need head sõnumid, mis panid kiiremlt tuksuma nii noore kui vana ootava südame. Enam ei tulnud ühtki sõnumit Voroneži ja Rževi alt, kaugelt Zapadnaja Dvina ning Toropetsi lumistelt väljadelt.

Mõnikord tulid inimesed Kati juurde ja ütlesid:

„Loe, tütreke, mis seal ajalehtedes seisab.“

Need olid veel Andrei poolt tellitud ajalehed, mis tulid suurte pakkidena ja seisis nagu peremeest oodates tema laual. Nad nagu ei teadnudki, et Andrei ja kümned teised olid ammu lahkunud, võitlesid selle eest, et kord jälle tagasi tulla oma kodudesse. Võib-olla nad ootasidki seda.

Kati avas ajalehed ja luges. Luges sellest, kuidas Zoja Kosmodemjanskajale anti Nõukogude Liidu kangelase nimetus, kuidas Uurali tööline freesija Bossõi täitis päevaga 1480 protsenti tootmisülesandest, kuidas üle kogu Nõukogude maa ärkas kõigis tööstustes, tehastes ja vabrikuis võitlusvaim lüüa oma tööga alatut vaenlast.

Inimesed kuulatasid ja noogutasid:

„See on ilus, nii see peab olema. Küllap meiegi õpime siit... Nii kergesti juba alla ei anna.“

Kuid nad nagu ootasid veel midagi, ootasid seda kõige tähtsamat, mis täidaks neid soojusega, suure õnnega. Ja siis kõhatas mõni habemes taat või kortsus palgega eit ning küsis:

„Aga kuidas seal on?“

Siis seletas Kati neile lihtsatele inimestele, kuidas Punaarmee võitleb maa pärast, et käivad ägedad meeletuheitlikud lahingud, vaenlane on surutud nagu vastu kõikumatu müüri, millest ta ei suuda enam üle haarata. Neil puhkudel tulid Katile suhu imelikud sõnad. Ta isegi ei teadnud, kust need tulid, ent nad täitsid kogu väikese südame, panid õhetama põsed — ja inimestelgi hakkas kuidagi kergem. Nad lahkusid jälle süveneva teadmise, et homme või ülehommesteostuvad nende ootused ja lootused.

Siis tuli ühel päeval Katile kiri.

See oli esimene kiri, isiklik kiri, mitte mõni ametlik paber tuhmide kirjutusmasina tähtede või rutuliselt paberile visatud sõnadega, missuguseid ta sai nüüd iga nädal oma töö kohta. See näis olevat kaugelt tulnud, kuidagi hoopis võõras ja veidi kartustäratav. Kati avas ümbriku ja hüüatas:

„Hassai!“

Vanamees tuli kohe ja nägi tüdruku lõkendavaid põski.

„Mis on, Katik?“ küsis ta.

Kati hoidis ikka veel kirja käes, lugedes uuesti selle ridu.

„Zumabai on autasustatud Punatähe ordeniga,“ suutis ta viimaks öelda.

„Au temale!“ kummardas Hassai.

See oli suur austus kõigile Bogdo-Ola-kuli inimestele. Nad olid üheskoos töötanud, külg külje kõrval elanud, nüüd ühendas Suur Isamaasõda neid veel tihedamate sidemetega. Soolajärve kaldal tekkis väike miiting. Vana Hassai kõneles, ta pehmes laulvas hääles värises liigutus. Maluk, neljateistkümne-aastane nooruk, kes oli tulnud oma venna asemele, ütles mõned kogelevad sõnad. Siis kostsid inimeste seast hüüded:

„Las Katik ütleb midagi, tema on kõige lähedasem Zumabaile!“

Hassai lükkas Kati ettepoole.

Arevus haaras tüdruku põski, pani need punetama. Ta oli palju kordi igauhega neist inimestest rääkinud, neile ajalehti ette lugenud, jutustanud suurest võitlusest läänes. Kuid nüüd nende ees seistes, nende ootavaid silmi nähes justkui hajusid kõik sõnad ja mõtted. Pigistades mõlemad käed rusikasse, suutis ta hüüda:

„Seltsimehed... võitleme nõnda soola pärast, nagu võitles Zumabai, mu võõrasisa, Nõukogude maa eest. Tootame seda täna!”

„Tootame!” kõmas igalt poolt vastu.

Sel õhtul tuli vana Hassai kahe taadiga kontori poole. Hassai varjas teravaks ihutud pussi varruka taha, kuna taadid võtsid Oki kinni ja viisid tühja laoruumi. Kati istus kontoris laua taga, teades, mis seal sünnib. See oli kink Punaarmeele, kuid siiski pigistas miski ta südant nagu näpistavate raudklambritega.

Korraga avanes uks ja väike tüdrukuke sööstis ruumi.

„Kamaar tahab varastada soola!” hüüatas ta ärevalt.

„Kamaar?” küsis Kati.

„Tema jah. Ta tuli autoga karjääri juurde ja laadib nüüd hunnikust soola.”

Kati jooksis välja.

See oli rinde, tehaste, tagala sool. Selle eest võitlesid Zumabai, Andrei ja miljonid teised. Iga tera sellest oli kallis, see läks võidu heaks. Keegi ei tohtinud seda puutuda.

Juba eemalt nägi ta pikka tõmmu meest kühveldamas autosse soola. Kamaari kohta oli mitmesuguseid kuuldusi. Ta oli istunud vangiski. Mõned julgesid salamisi sosistada, et ta oli tapnud inimese. Katile vaatas ta isesuguse põleva pilguga, mis sundis tüdrukukest alati kartlikult teiste varju tõmbuma.

Ent nüüd ei kartnud Kati teda.

„Kamaar!” hüüdis ta, kuid ainult kähin pääses suust.

„Kamaar, mis sa teed!” hüüdis ta uuesti, peaaegu karjates.

Seekord kuulis seda mees. Ta jäi kühvli najale seisma, kuid nähes, et Kati oli üksi, välgatas ta tumedais silma-

des metsik pilk. Auto oli juba peaaegu pooleldi soolaga laaditud. Ta heitis kühvli kasti ja ootas, kuni tüdrukuke kohale jõudis.

„Ei tohi . . . ei tohi seda teha!“ hingeldas Kati.

Tal polnud sõnu selle suure kuritöö jaoks. Kamaar ei vastanud midagi, ta laiad põsenukid nagu muutusid teravamaks. Ja äkki haaras ta Katist kinni, pigistas ta käte vahele, nõnda et tüdruk näis minestavat.

„Has . . . sai!“ tungis lämbunud karjatus Kati suust.

Kontori poolt jooksid inimesed. Kamaar lükkas tüdruku eemale ja kargas juhikabiini. Mootor hakkas põrisema, kuid samal silmapilgul viskus Kati autorataste ette pikali.

„Sõida üle . . . muidu sind minna ei lasel!“ kähises ta.

„Sõidan!“ mõmises Kamaar juhikutkas. „Kuradi päralt, sõidan jah, kui sa kohe eest ära ei lähe.“

„Sõida!“

„Saatan!“ kiristas Kamaar hambaid.

Mootor hakkas veel valjemini põrisema, suured kohutavad kummirattad nõksatasid. Nüüd seisid nad Kati rinna kohal. Tüdruk sulges silmad, tal hakkas imelikult kuum, see kattis teda nagu palav laine.

See varas võib sõita temast üle . . . need suured kohutavad kummirattad võivad muserdada tema keha . . . ent ta ei tõuse siiski, ei tõuse ka oma elu hinna eest. Tema on soolajärve perenaine, tema võitleb oma soola eest.

Kamaar hüppas metsikuna juhikabiinist välja, käes suur mutrivõti.

„Ma löön su surnuks . . . kohe löön!“ kähises ta.

Kati avas silmad. Ta ei näinud Kamaari higist, peaaegu siniseks tõmbunud nägu, vaid kõrget jahedat taevast oma pea kohal. See hakkas hämarduma, nagu mustad

nõgised niidid jooksid tumesinise glasuuri põhjal. Ta hääl oli rahulik ja kindel, kui ta vastas:

„Löö!”

Ent Kamaar ei saanud lüüa. Tal puudus siiski jõud selleks. Kolksatades heitis ta mutrivõtme tagasi juhikabiini põrandale ning irvitas kohalerutanud inimestele:

„Noh... mis teil siin asja? Meie Katiga peame kahekesi nõu, aga teie kohe hulgaga platsis nagu laadal.”

„Laadi sool maha!” tõusis Hassai otse Kamaari rinna alla. Ta käes välkus veel suur lambatapmise puss.

„Noh... milleks maha?” irvitas Kamaar. „Minu asjad on korras... Näete, siin on nõudmine.”

Ta otsis plussitaskust nõudmise ja torkas selle Hassai silmade ette. Kõik vaikisid süngelt. Siin oli peen mäng. Kui Kamaaril oleks õnnestunud soolaga minema putkata, oleks ta tulnud nõudmisega hommikul uuesti. Nüüd aga keerutas ta end osavalt varguseloost välja.

„Nõndaviisi lähed kord võlla,” sülitas Hassai põlglikult ta jalgade ette.

Kamaar irvitas ainult vastu ning paiskas juhikabiini ukse lahti. Ta pilk peatus viimasena veel Katil ja see hõõgus vihast nagu tuline raud. Siis veeres auto minema, jättes õhtuhämarusse hõljuma laia tolmujoa.

„Ära karda midagi, meie seisame kõik sinu eest,” lausus Katile üks eit, puudutades teda käsivarrest. „Meie silmad on teravad, nad valvavad, et sulle midagi paha ei juhtuks.”

„Ei karda,” vastas Kati vaikselt.

„Ei karda,” kordas ta õhtul, astudes väikese majakese poole, mis oli tema kodu.

Aga tal värises siiski südame all mingi imeline hirmu aim. Mis võis talle teha too jõhkard, toores ja hooli-

matu inimene? Siin olid kõik tema ümber, teda kaitse-
sid ja valvasid hoolsad silmad. Need valvasid veel enam
kui teda, need valvasid kogu soolajärve, selle tööd ja
edu. Eks olnud too väike tüdrukuke, kes talle ruttas
esimesena teatama Kamaari kuritööst, üks neist valvsa-
test silmadest? Ja eks olnud hulk valvsaid sõpru kohe
kohal, kui tulivihane Kamaar viibutas tema pea kohal
rasket mutrivõtit?

Kati astus väikesse valgeks lubjatud ruumi. See oli
samasugune savist, punase kivikatusega kaetud väike
elumaja, nagu neid leidis igal pool Kasahstani auulides.
Selle ees oli väike aed, kus kasvasid sügiseti kuldkolla-
sed päevalillede karikad, mõni lillepõõsas ja Zumabai
tubakas. Tagapool laius väike pikergune plats tiheda,
kõrgele üle pea ulatuva maisiga.

Emal kuulis kaugesse haigenurka sisseastuja samme
ning küsis:

„Kas sina, Kati?“

„Jah, mina.“

Sellest ajast peale kui Salihha haigestus, rääkisid nad
väga vähe. Haige kannatas raskesti hirmsa kurguhaiguse
käes, mis nagu röövloom näris ta kallal. Arstid tulid,
nende prillide taga ei läigatanud ainustki lootustandvat
pilku. Arstimid — need olid ainult valude vaigistami-
seks. Seda teadis ka Salihha ise ja seepärast muutus ta
nii vaikseks ning märkamatuks, nagu ei olekski teda
enam.

Ent seekord nagu pakitses midagi haige südamel.

Ta vaikis tükk aega. Aga asemeõlgede kahin, jalgade
liigutused, käte sirutamine, see kõik kostis nagu märgu-
anne kaugest nurgast. Kati astus puulaamiku ette ning
vaatas emal suurtesse niiskunud silmadesse.

„Mis sul on, ema?“ küsis ta tasa.

Hulk aega ei tulnud vastust, siis kostis vaevaline kähin:

„Kati... kas luiged lendavad juba põhja poole?“

„Lendavad,“ vastas Kati.

Jälle oli tükk aega vaikust, nagu kõnniksid haige mõteted kuskil kaugel. Siis sirutus kõhn sooniline käsi teki serva alt tüdrukukese poole, haaras jõuetute sõrmedega tema randmest kinni ning tõmbas lähemale.

„Ava aken... tahan kuulda nende häälitsust... nende lendu...“ tuli vaevaliselt üle haige korvas huulte.

Kati avas akna.

Kasahstani sametine õhtu vaatas sisse. Tuul kõndis üle liiva, hingas ruumi õhtust jahedust. Sellest hakkas haigel nagu kergem.

„Kas kuuled... kas lendavad?“ sosistasid ta palavad huuled.

Kati raputas pead.

Ta ei mõistnud, miks ema tahtis kuulda luikede lendu. Nõnda kuulatasid ainult noored kasahhi tüdrukud, kes saatsid siis tervitusi oma kallimatele. Seda ütles rahvasõnagi, et kui luiged häälitsevad katuse kohal, siis tuleb tervitusi kaugelt armsamalt.

Siis kostis korraga hämara taeva alt lindude lagin.

„Kas kuuled?“ hüüatas Kati emale.

See rohkem aimas kui kuulis nende häälitsusi. Ta ajas end suure vaevaga küünarnukile ning pööras haigusest kurnatud näo avatud akna poole. Ta hõõguvad huuled sosistasid nagu palvesõnu:

„Viige tervisi... tervitage Zumabaid, mu südant... Saatke talle ja tema seltsimeestele õnne... toogu nad meie maale võit...“

Siis vajus ta jõuetult tagasi asemele.

Sel õhtul suri Salihha, väike ja tundmatu kasahhi naine. Kuid tema soov lendas läbi tumeda öö kaugusse, sinna, kus võideldi Nõukogude maa vabaduse eest.

4.

Nüüd saabus Kasahstani suur kevad.

Äkki olid kõik kohad täis päikesekulda. Madalad lohud, tuulest kokkutuisatud liivaseljandike harjad, soolajärve kaldad, kõik sai justkui uue värvi. Poolkõrbe hallus ja üksluine kehvus kadus, kevadine sädelev päike andis pisemalegi taimele ja puulehele imeteldava vormi. Taevas näis nagu mõõtmatult kõrge, pisut sinava põhjaga hiigeljärv, milles ei veerenud ainustki lainevinet. Ere valgus peaaegu pimestas silmi, lainetas eemal liivaküngastel ja soolajärve sädeleva vee kohal. Suur Kasahstani kevad tuli oma valguse, päikesekulla ning taeva sinava glasuuriga nagu muinasjutt.

See kõik oli uudiseks pikakasvulisele heledate juuksekahtudega poisile, kes väljus ühel päeval Kamaari auto kabiinist. Ta kandis rohelist hävituspataljoni-mundrit uhke pruuni rihmaga üle öla ning sädelevate pannaldega. Tema kandamiseks oli ainult kõhn seljakott, niisugune tumeroheline, nõõridega kokkutõmmatav, nagu neid kandsid võitlejad pikkadel rindeteedel.

„Siin on see kuulus soolalinn,“ sirutas Kamaar irtitades käe kabiiniaknast madalate kuuride ning osmikute poole. „Anna suitsu.“

Tulija otsis taskust tubakapaki ja tüki õhukest paberit. Ta ulatas need Kamaarile ning jäi silmitsema uut ümb-

rust. See meeldis talle, siin oli justkui kaugete maade salapärasest hõngu, Oriendi imelikku veetlust. Seal all asus Astrahan, kirevate turgude ning kaugelt tulnud laevade linn. Veel edasi algasid Ust-Urdi tundmatu kivikõrb, Kara-Kumi — mustade liivade — kaduvad jõed ning järved, Amu-Darja vahutavad veed. Kummalised nimed Hiiva, Tšardžui, Samarkand, Farap kõlasid nagu Batõi hordide kitsenahast trummide pöörin kaugest ajaloolisest minevikust. Ja siin oli nende kummaliste maade, linnade ning jõgede värav, mõõtmatu Kasahstani läänepoolne serv.

Kamaar keerutas paberisse suure vilka ja pidi juba ülejäänud tagasi andma, kui äkki levis mingist mõttest irvitus üle ta tumeda muhkliku näo.

„Mida sa veel ootad, ah?“ heitis ta tulija poole.

See ei mõistnud nähtavasti hästi vene keelt, ei saanud aru Kamaari puristavaist sõnadest. Ta jäi mõistmatult Kamaarile otsa vaatama. See tegi nalja tugevale hiiglasel, kes naerdes mõirgas:

„Mis sa tahad, tubakat või?“

„Tubakat... tubakat jah,“ noogutas poiss.

„Säh!“ sirutas Kamaar tema poole suure musta kämbla tubakapakiga. „Kes juba Kamaari küüned avab, see on päris vägimees. Säh, kui tahad, võta... mina ei keela, ainult ava minu pihk.“

Ta nägi, kuidas poiss surus huuled kokku ja kuidas ta valge, päikesest pruunistumata nägu löi õhetama. Uhel hetkel näis, et tuleb võitlus, niisugune võitlus, mida Kamaar nüüd kogu hingest ihaldas, et näidata siin soolajärve ääres oma vägevust ja jõudu.

„Võta... võta!“ irvitas ta veel väljakutsuvalt.

Kuid juba oli uustulnukas oma vihast võitu saanud. Ta

nägi kontori nurga tagant ilmuvat imelikku lammast, niisugust kummalist looma, mida võib ainult välja mõtelda, luisata. Selle raske rasvasaba istus nagu uhke sõidusaks väikesel kärukesel. Iga sammu juures kõrise-sid käru rattad ja võpatas raske saba nagu paksukõhu-line isand, kes najatab end voorimehetroska polstrile.

Poiss hakkas naerma, ja kohe kustus meelepaha süda-mest.

Ka Kamaar pistis uudishimulikult pea kabiiniaknast välja, kuid ta ei näinud midagi naljakat. Kõik oli nagu alati, mõni eit looberdas aitade vahel, kontori trepil istu-sid kaks last mängides ja suur lammas püüdis puhtaks-söödud põõsa küljest haarata mõnd allesjäänud lehte. Mida see veider uustulnukas naeris, kas ta oli üks neid, kes on saanud sõjas põrutada?

Samal silmapilgul väljus Kati kontorist. Tema noor nägu oli pööratud vastu päikesekulda, mis paiskas kogu oma värvikülluse tüdruku kätte, vastu pead siledalt soe-tud juustele ning lihtsale kirevale rõivastusele. Ta astus üle liiva, tema sammus oli tuule rutt ning noore tšinaari paindumus.

Uustulnukas vaikis järsku. Teel siia oli ta näinud Volga kallastel ning tolmuste aulide tänavail mõningaid noori kasahhi tüdrukuid. Talle meeldisid nende pruunid säravad silmad, millede pupillides otsekui helkisid kuld-sed niidikesed, nende nõtke kõnnak ja sale piht. Kuid nüüd haaras teda midagi muud, kogu see pilt päikese kuldse valgusega, halli soolajärvega, väikese tüdruku sametise pilgu, ta läikivmustades juustes kirendavate punaste siidpaelte ning selle tõsise, justkui suuri kohus-tusi kandva uhkusega.

Kamaar avas autoukse ning hüüdis:

„Kati!”

Kuid tüdruk ei heitnud sellele tõmmule hiiglasele ainustki pilku, nagu polekski teda, nagu kasvaks tema asemel mürgine taim. See moondas Kamaari näo veel tumedamaks, paksud kulmud kasvasid ninajuure kohal otsekui kokku. Mõne pika sammuga oli ta Kati kõrval ning sisistas vihaselt:

„Tahan sinuga rääkida... Kas kuuled?... Tahan rääkida...”

Kuid Kati pöördus sõnagi lausumata temast eemale. See põlgus, tema sametiste silmade kalkus, kokkupigistatud huulte sõnatu halvakspanu justkui pani Kamaaris kõik keema. Ta haaras Kati pikkadest palmikutest kinni ning kähistas:

„Oota sa... kui sina ei taha minuga rääkida... siis räägin mina sinuga! Kas keerutan palmiku ümber käe?”

See oli valus ja piinav, nõnda karistas kunagi Batõi oma väejooksikuid. Kati ainult pööras pisut tema poole oma rahuliku näo, tema pilk oli niisama kindel ning järeleandmatu nagu tol õhtul seal autorataste all.

Kuid Kamaar ei saanud oma ähvardust täita. Nagu valvas silm oli seal juba Hassai ja tema selja taga mõlemad taadid.

„Miks sa siin kolad, sa tead ju, et su autot oodatakse järve äärde soola järele?” lausus Hassai teravalt.

Kamaar irvitas vastu:

„Näete, keda ma siia tõin... võtke vastu... küsige, kas ta hakkab soolast moosi keetma... kui te tema keelest aru saate.”

Nüüd astus see lähemale ja ütles:

„Mind saadeti trustist... aa... aa...” ta takerdus, muutus näost tulipunaseks, kuid see keeruline sõna, mida

ta nii palju kordi oli teel korranud, oli jäljetult haihtunud mälust.

Kamaar pistis suure häälega mõirgama:

„Ah-haa, ta tahab vist öelda, et tuli siia kostile... pansioni peale...“

Keegi ei hoolinud Kamaari sõnadest, ainult uustulnukal hakkasid kõrvad veel enam õhetama. Kati tõstis pilgu ning küsis:

„Raamatupidajaks?“

„Ja-jah, raamatupidajaks ja... oh, mitte ei mäleta...“

Nüüd loobus ta selle mälust pühitud sõna meeldetuletamisest, avas pluusitasku ning võttis sealt välja mingi paberi. Ta ei teadnud, kellele seda ulatada. Vana Hassai näis kõige vanem ja auväärsem. Kuid see pani käe rinnale, kummardus paberi poole ja vastas pead raputades:

„Mitte minule... mina ei oska seda suurt kunsti.“

Ta võttis siiski paberi, tema liigutusest paistis aukartus ning lugupidamine nende imelikkude masinakirja kõverikkude vastu, mis võisid siiski kõik öelda. Ta ulatas paberi väarikalt Katile. See heitis paberile ainsa pilgu ning hüüatas:

„Aa... nüüd on selge... Teid on saadetud siia raamatupidajaks ja abiliseks.“

„Jah, abiliseks,“ meenus nüüd korraga ka uustulnukale too sõna.

Samal silmapilgul kiljatas üks tüdrukuke kontoritreppilt:

„Luiged... luiged järvell!“

Kõik vaatasid järve poole. Kari lapsi hakkas lippama soolajärve suunas. Neile järgnesid eided ning taadid, kõigil oli nüüd imelikult rutt. Endel Piirsalu ei mõistnud sellest midagi. Kui ta koos Kati ning vana Hassaiga järve äärde jõudis, sumas selle hallikas, tinasena näivas

vees juba hulk inimesi. Ja see järvgi oli Endel Piirsalule uudis, kummaline nagu kõik muugi siin Kasahstani päikese all. Vesi ei olnud sügav, ulatudes ainult veidi üle põlvede. Selle hallusest paistis soolajärve kõva kivistunud põhi nagu marmorplaat. See oli nii uudne ja imelik, nagu kõnniksid inimesed mööda hiiglasuurt portselanliuda, mille põhjas oli ainult pisut vett.

Eemal püüdsid kaks poisikest juba esimese luige kinni. Lind peksis tiibadega vett, piisad lendlesid ta ümber nagu rasked haavlid. Kuid ta ei suutnud lendu tõusta, miski hoidis teda justkui nägematu haardega kinni.

„Mispärast ei tõusnud luik lendu?“ katsus Piirsalu sõnade ja käte abil Katilt küsida.

See hakkas naerma. Ta valged terved hambad sähvasid korraks nagu soolakristalli teravikud. Siis ütles ta tõsisemalt:

„Sellepärast, et lind oli kaua vees istunud.“

„Vees istunud?“ küsis Endel Piirsalu arusaamatult.

„Siin järves on vesi soolast küllastunud. Kui lind jääb kümneks minutiks vette istuma, siis imuvad suled soola täis ja ta ei suuda enam lendu tõusta. Nõnda püütakse soolajärvedel linde.“

Piirsalu mõistis umbkaudu tüdruku juttu.

Kaks tüdrukukest sumasid kaldale, nende vahel lohises suur luik.

„Katik, see on sulle!“ hüüdsid nad peaaegu ühest suust.

Kati põsed värvusid veel punasemaks. Ta silmades läigatas midagi. Endel Piirsalu ei mõistnud, kas see oli rõõm või härdus. Ta ei teadnud, et kingitud luik oli Kasahstanis suure lugupidamise ja austuse märk.

Kati kummardus tüdrukute poole ja ütles midagi arusaamatus keeles. See helises nagu nende legendike tuul,

selles justkui pulbitses Amu-Darja ning Sõr-Darja keerlev rutt. Siis võttis Kati luige, kuid see suur lind oli liiga raske tema jaoks.

„Ma aitan,“ naeratas Piirsalu ja võttis luigel teisest tiivast kinni. Nõnda viisid nad luige kahe vahel kuni laohooneteni. Seal tuli neile vastu üks kasahhi eit ning ütles jälle midagi selles imelikus keeles. Kati punastas ja laskis luige lahti, nõnda et see libises maha.

„Mis on?“ küsis Piirsalu.

„Ei midagi,“ heitis Kati pea selga ja haaras uuesti luige tiivast kinni. See vana naine oli talle meenutanud üht Kasahstani rahvasõna, et kui poiss ja tüdruk kannavad üheskoos luike, siis tuleb suur armastus. Nõnda oli rääkinud ka ta ema Salihha ja nõnda usuti kõigis aulides soolajärvede kallastel.

5.

Endel Piirsalu oli võidelnud neljakümne esimesel aastal hävituspataljonis.

Siit olidki pärit ta roheline seljakott, sõduririided ning uhke läikivate pannaldega õlarihm. Selle rihma vasakul küljel, veidi puusakondist kõrgemal, valendas väike auguke. Selle augu tekitas saksa püssikuul.

Enam kui pool aastat lamas Endel Piirsalu haiglates. Ta evakueeriti Tallinnast Leningradi, sealt üle septembriuduse Laadoga Sverdlovskisse, Sverdlovskist mööda Uurali raudteed Ufasse. Kolm kuud lamas ta haiglas, mille akende all valendasid Belaja kinnikülmunud kaldad. Siis saadeti ta jälle edasi Volga äärde Kuibõševi, Sõzrani, Saraatovi, kuni jäi peatuma väikesse, karedasse Volga-

äärsete lagendike tuisku uppunud Pugatšovi. Seal võttis ta kevade vastu.

See oli imelik kevad.

Palat, kus kogu aeg oli valitsenud vaikus ja videvikune hämarus, hakkas otsekui uut elu elama. Haavatud komberdasid akna alla, vaatasid esimesi pakatavaid nupukesi puude ja põõsaste küljes, kuulatasid tuule ettevaatlikku astumist vaigust lõhnavais aedades, haistsid laia vee ning värske kaldamulla lõhna Volgal. See kõik tõi nagu mingi kärsituse nende liigutustesse. Doominoivid ei tahtnud enam klõbiseda, selle asemel hakkasid helisema kitarrid ning balalaikad. Mõned sosistasid kaua omavahel, kogu palatis kääris ja valmis mingi otsus.

Siis tuli ühel päeval rõõmsalt palatisse tagasi pikk Andrennikov, miinipildur, kelle kehast oli välja opereeritud ligi poolsada pisitillukest miinikildu. Poole aastaga oli talle juba kasvanud väike krässus juuksetukk, mis seisis püsti nagu keerdus sarv.

„Poisid, paari päeva pärast jätan teid hüvasti,“ kõlas ta tõrisev hääl üle kogu ruumi.

Mitmel pool voodites tõusid küsivalt pead.

„Lähed tagasi?“ päriti peaaegu kadedalt.

„Tagasi! Kui teil kunagi minu abi tarvis tuleb, siis vilistage. Minu toru müristab alati teie heaks.“

Ta oli rõõmus ja uljas poiss, tubli võitleja.

Nõnda nad hakkasid ükshaaval, peaaegu märkamatult kaduma: pikk Andrennikov, rõugearmiline Plahhomov, alati vaikiv, nukra pilguga Polabanjan, rõõmus lemme-laulude vidistaja Vasja-Vassiljok. Ja nõnda seisis ka Endel Piirsalu ühel päeval haigla juhataja kabinetis ja rääkis väga puudulikult vene keeles:

„Kirjutage mind välja, seltsimees doktor. Olen juba hästi kosunud ja päris terve.“

„Päris terve?“ koputas vana arst sõrmega vastu rinnakorvi.

„Jah,“ vastas Piirsalu veidi kõhklevamalt.

Vana arst vaatas pika mõtliku pilguga noormehele otsa. Jah, ta oli kosunud, tema põsed polnud enam nõnda koltnud nagu veel mõni nädal tagasi. Temas oli juba jõudu ja kindlust, seda imepärast sitkust, mida omasid nüüd nõukogude inimesed. Ent kas ta pidi ütleva, et tema tervisega polnud veel hoopiski kõik korras. See väike kuul, mis rihmast läbi tungides oli küll võib-olla veidi kaotanud oma löögijõust, asus ikka veel just tema selgroo all väga raskesti opereeritavas hädaohtlikus kohas. Juhtus sageli sedagi, et need opereerimata jäänud võõrkehad ei avaldanud organismis mingit halvavat mõju. Kuid veel sagedamini võisid nad saada hädaohtlikuks, koguni saatuslikuks.

Sellepärast mõtleski vana arst tükk aega, enne kui ütles:

„Kas teie ei taha jääda meie haigla teenistusse... leiame midagi kergemat?“

Endel Piirsalu raputas pead:

„Ma ei tohi jääda... ma pean jälle üles otsima oma võitluskaaslased. Võib-olla on nad jälle lahingutes... aga mina raiskan siin kasutult aega.“

Vana arst katkestas teda päris karmilt:

„Sellele ei saa praegu mõeldagi, võib-olla poole aasta pärast... võib-olla koguni nelja kuu pärast... siis vaatame. Aga nüüd...“

Järsku tuli talle nagu midagi meelde, mida oli otsinud. Ta naeratas ja lausus veidi leplikumalt:

„Jah... Bogdo-Ola-kul. Kas olete kunagi kuulnud niisuguse imelise nimega soolajärvest.“

„Ei ole,“ raputas Endel Piirsalu pead.

„Mul on seal vana sõber Malenkov. Tema leiab teile mingit tegevust... ütleme pooleks aastaks. Siis vaatame uuesti järele, võib-olla saab teist isegi veel sõjamees, kes teab.“

Nõnda jõudiski Endel Piirsalu mööda Volga kallast alla siia imelikku maailmanurka, kus päikesevalgus voolas nagu lainetav meri. Talle oli siin kõik uudiseks, — see kummaline kaugete maade salapärase nimega soolajärv, Hassai valge habemega vaikiv kuju, isegi too veider rasvsabalamm, kes sõidutas enda järel väikesel kaarikul saba nagu sõidusaksa. Kuid kõige imepärasem oli talle siiski see väike tüdruk, kelle pruunides silmades otsekui leegitses kogu Kasahstani kuldse kevade lõõmav leek.

Nüüd sai Endel Piirsalu Katilt hulga võtmeid.

Nagu kord Zumabai, nõnda jutustas nüüd Kati, milleks ja kus kõiki neid võtmeid tarvis läheb. Ta hääli oli tõsine, pruuni palet kattis väike ärevusepuna ja silmad seisid mahalöödult. Sest oli nii naljakas, et tema, väike tüdrukuke, peab seda kõike juhatama ja seletama inimesele, kes on juba võidelnud Isamaasõjas, seisnud rasketes lahingutes oma kodumaa eest. Ta hääli peaaegu värises, kui ta ütles:

„Aga ladu number kolm võib hoopis lahti jätta. Nüüd on see tühi, seal pole midagi tähtsat.“

Ning Endel Piirsalu kordas tema sõnu, nagu tema oli korranud Zumabai õpetusi:

„Jah, ladu number kolm võib lahti jätta, seal pole tähtsat.“

Kuid seda, et neile suurtele võtmetele võib pulga kae-
last läbi panna, siis keeravad nad hõlpsamini, seda Kati
ei öelnud. Ta nägi, kuidas Endel Piirsalu keeras kerge
vaevaga kinni iga roostes ragiseva luku, mille kallal
tema pidi pingutama kogu jõudu. Tema käsi oli nii-
sama tugev nagu Andreil ja Zumabail, ainult ta palet
kattis veel haiguse kahvatus.

Väljas edenes Kasahstani päikesepaisteline kevad.

Soolajärv justkui tõmbus kokku, jäi pilutama ereda
päikese kätte nagu hall silm. Selle laugudel valendasid
settinud soola marmoritaolised viirud. Karjäärides oli
töö nüüd veel pingsam, pikk päev jäi lühikeseks tõtle-
vais kätes. Suured soolalademed kadusid autokastidesse,
veeresid mööda liivaseid teid tagalasse. Kuid mõnikord
ootasid nad tunni või kaks tühjalt, terve rodu vaikivaid
surnud masinaid soolajärve kaldal.

Siis tulid ka Kati ja Piirsalu kontorist, vanad eided
ning taadid tulelõkete juurest, kogu soolajärve pere,
nagu oleks neid kokku kutsunud sõnatu käsk. Nad hak-
kasid töötama karjäärides, kitsastel käruteedel, autode
juures. Kati nõtkete piht paindus tööhoos Endel Piirsalu
sitkete õlgade kõrval, Hassai krobeldised käed haarasid
tõstekasti koos mõne Kasahstani noorukiga, põlised
Volga kallaste autojuhid rühkisid kõrvuti noorte poiste
ja tüdrukutega, kes istusid alles esimesi päevi rooli taga.

Ainult Kamaar ei töötanud. Ta istus oma veoauto
astmelaua, näol põlglik irvitus. Aeg-ajalt ütles ta
mõnele möödaminejale:

„Kui töö ära lõpetad, siis tule minu juurde... palga
järele,“ ja purskas naerma, nagu oleks ta leidnud veidra
mõtte. „Ja palgaks võid valida kas valutava küüru või
kolm tundi vähem und. Eh-hee!“

Korraga tõusis Hassai karjäärast. Ta astus pikkamisi ja rahulikult Kamaari poole, näol mingi kõikumatu otsus. Ta silmad olid teravad nagu raudnaelad, kui ta ütles kõigi kuuldes: „Kamaar, mine ära.“

Kamaar pani käed põlvedele ja kõigutas end naerdes Hassai poole.

„Aga, taadike, miks pean ma ära minema?“

„Sellepärast, et keegi meist ei taha sinu peale vaadata.“

Ta peatus ühe hetke ning jätkas siis:

„Vaata, siin on väike puu, millest autoratas üle sõitnud. Ta on peaaegu murtud, ent temas peitub veel elujõudu. Ta tahab uuesti sirguda päikese poole, tema juured on sügaval maamullas. Sinul, Kamaar, neid juuri ei ole. Sa ei näe, mille eest meie võitleme, sa mõtled ainult oma küürule, oma unele. Sellepärast ei tahagi meie sind näha, sinu peale vaadata. Mine ära. Täna sa ei laadi siin enam ükski käsi sinu autot.“

Kamaari muhklik nägu muutus järsku väga kahvatuks. Ta huuled justkui otsisid sõnu, kuid nüüd ei leidnud ta neid. Ta mõtles seni, et on siin kõige tugevam, tema rusikad võiksid virutada surnuks härja, aga nüüd seisis tema ees keegi veel palju tugevam, võimsam, võitmatum. Need olid need vanad ätid ja eided, need poisid ja tüdrukud — rahvas.

Ta laskis oma tumeda pilgu neist üle libiseda, nagu oodates, et keegi naerataks tema poole, ühineks tema põlgava üleolekuga. Kuid kõikide nägudelt vaatas vastu halvakspanu, hukkamõist.

Korraga oli ta jäänud justkui üksi.

Isegi Zolma, see pikk kasahhi tüdruk, kelle silmis ta arvas mõnikord enesele nagu midagi sooja vastu säravat, ei vaadanud tema poole.

Kamaar tõusis püsti ning pigistas lõuapärad kokku.

„Kas keegi ei laadi minu autot?“ küsis ta pilguga töötajaid haarates.

Kuid vastust ei tulnud.

Ta astus sammu lähemale, nõnda et peaaegu riivas oma kõrge koguga Zolma õlga, ja küsis:

„Kas ka sina, Zolma, oled minu vastu?“

„Olen,“ ajas tüdruk pea sirgu. „Kes on meie vastu, selle vastu oleme ka meie.“

Kamaar pigistas rusikad kokku. Uhe silmapilgu seisis ta nõutult, siis lausus Hassai poole:

„Igal asjal on kaks otsa. Ma mõtlen järele, missugune on see õige ots.“

„Mõttele,“ vastas talle vanamees. „Sel asjal on aga ainult üks ots. Kui leiad selle tõe, siis võta labidas kätte ja tule meie seltsi.“

Kamaar läks tagasi auto juurde ning heitis selle alla vilusse. Mõned arvasid, et see suur mees magab, kuid Kamaarile ei tulnud und. Kas ta polnud kõige vägevam Bogdo-Ola-kuli ääres, et paindub nagu kõrkjas teiste järele? Aga siiski... üksik kõrkjas paindus tuules ja murdus, kuid hulganisti pidasid nad vastu ka kõige ägedamale tormile.

Kamaar viskus rahutult küljele. See asi tuli lõpuni mõtelda.

6.

See oli iseäralik kevad ja suvi Bogdo-Ola-kuli ääres.

Nagu mühav tuuleil, nagu kohisev kosk, nagu ruttav leek olid tunginud üle Nõukogude maa seltsimees Stalini kustumatud sõnad:

„...tuleb purustada saksa röövullutajate sõjaline võimsus, tuleb viimseni hävitada kõik saksa okupandid, kes on tunginud meie kodumaale selleks, et teda orjastada.

Kuid selleks on tarvilik, et meie armeel ja meie laevastikul oleks tõhus ja aktiivne toetus kogu meie maa poolt, et meie töölised ja teenistujad, mehed ja naised töötaksid käitistes käsi rüppe panemata ja annaksid rindele järjest rohkem tanke, tankitõrjepüsse ja -kahureid, lennukeid, suurtükke, miinipildujaid, vintpüsse ja laskemoona, et meie kolhoosnikud, mehed ja naised, töötaksid oma põldudel käsi rüppe panemata ja annaksid rindele ja kogu maale järjest rohkem vilja ja liha ning tooraineid tööstusele, et kogu meie maa ja NSV Liidu rahvad organiseeruksid ühtseks sõjaleeriks, mis koos meie armeega ja laevastikuga peab suurt vabadussõda meie kodumaa au ja vabaduse eest ning saksa armee purustamiseks.“

„Meie võitlus on õiglane — võit jääb meile!“

Need sõnad tungisid kümnete miljonite nõukogude inimeste südamesse, helisesid üle karmi põhjala metsade ja kaevanduste, tungisid lõuna kiirgava päikese alla. Igal pool ruttasid inimesed täitma seda suurt ülesannet, ehitama väsimatu töö võimsat kaitsevalli sissetunginud vaenlase vastu.

Ka Bogdo-Ola-kuli soolajärve väikeses kontoris istusid mõnikord hilisõhtul kolm inimest ja pidasid nõu, kuidas täita kõige edukamalt seda suurt ülesannet.

Väike vilkuv lamp heitis nende nägudele värelevaid varje. Hassai nagu marmorist raiutud nagu paistis ruumi hämarusest. Kati käed lebasid laual, ent ta sädelev pilk vilksatas nagu valgusekiir väikese paberitükikese poole, mida Endel Piirsalu käes hoidis.

See oli pliiaitsiga joonestatud plaan.

„Vaata siin on meie karjäärid... siit saame suurema osa soola... aga just siia ei pääse autod lähedale. Võiksime anda mitu korda rohkem soola, kui meil ei tuleks seda kärutada ja kanda... kui meil oleks väike raudtee... ainult nelisada meetrit rööpaid ja kuus-seitse vagonetti.“

Endel Piirsalu ei rääkinud nõnda. Ta keeleoskus oli veel päris puudulik, sõnad justkui seisid millegi taga kinni. Kuid nende paari nädalaga, mil nad vaatlesid kolmekesi üheskoos seda plaani, justkui hakkasid iseenesest helisema need sõnad. Nende kujutlusse tõusis hoopis uus soolajärv Bogdo-Ola-kul. Sellest väikesest valevate liivaküngaste ja kidura soolasoo taimestikuga kaetud maanurgast nagu oleks kasvanud hoopis kaunim, päikesepaistelisem ja õnnelikum maailm.

Vana Hassai sirutas käed lauale ja ütles:

„Peame seda trustis rääkima, meie üksi ei saa siin midagi teha.“

Ta oli seda ütelnud võib-olla juba kümme korda. Ja talle vastas Kati iga kord tuliselt:

„Muidugi räägime... Malenkov teeb kõik, mis võib. Tema ja Zumabai rajasid siin esimese soolatootmise... miks ta ei peaks abistama.“

Aga ta elavas kujutluses juba elas see uus soolajärv, väikese raudteega Bogdo-Ola-kul, mille nad kolmekesi olid loonud selle vilkuva tule valgel. Mõnikord ta nagu kuuliski juba vagonettide jooksuruttu, rataste kõlinalt vastu rööpaid.

„Kuid kord tuleb siiski siia raudtee... elekter... võib-olla koguni suur soolalinn nagu Eltoni ääres. Seda ütleb mu süda kindlasti, sest kogu ümbruskonnas pole paremat

soola kui siin. Meie oleme ainult pioneerid, esimeste sammude rajajad..."

Ta heitis pea tagasi ja üks lehviv juuksepealmik puudutas seejuures Endel Piirsalu põske. See pani Kati hõõguma, nagu oleks sündinud midagi kurja.

Siis tuli pikk trusti juhataja asetäitja Malenkov. Ta kõndis mööda soolajärve kallast, vaatas tööd ning pilutas silmi, nagu poleks ta kõigega rahul. Uhe hetke seistas ta isegi Kamaari ees, kes kühveldas soola oma autosse.

Teed jätkates lausus ta nagu iseenesele:

„Imelik järv see Bogdo-Ola-kul. Isegi Kamaar hakkab end liigutama... see on nii, nagu ohakas kasvataks roose..."

Hassai vaatles teda salaja kõrvalt. Tema tundis seda pikka kõhna meest, kes justkui oma suure ja sooja südame varjamiseks püüdis ikka rääkida käredalt ning karmilt. Küllap oli ta juba kuulnud Kamaari loost.

„Bogdo-Ola-kul pole täitnud oma lubadust, soola tuleb vähe, ainult noaotsa täis," tõrises siis järsku ta hääl, kuna sõrmed keerasid paberisse tubakat.

Ta ei vaadanud Hassai poole. See vastas tema selja tagant:

„Mida oleme lubanud, seda oleme ka täitnud."

„Kas olete?" pöördus Malenkov järsult ringi. „Ma arvan, et te lubasite rohkem, aga seda pole tulnud."

„Tuleb... tuleks rohkemgi, kui meil oleks raudtee."

Nüüd oli Malenkov tõsiselt üllatatud. Ta jättis vilka keeramise ja vaatas puuriva pilguga Hassai otsa. Kas oli siin keegi rääkinud tema ammusest mõttest?

„Raudtee?" küsis ta. „Kuhu teie kavatsete reisima hakata?"

„Soola järele reisime,“ naeratas Hassai ning hakkas jutustama seda plaani, mida nad kolmekesi olid mõtelnud ning ehitanud vilkuva lambitule all.

Malenkov kuulatas, ta nägu muutus päris imelikuks, sügavate kurdudega ümbritsetud suu ümber hakkas midagi naeratama. Ja ta mõtles, et neid polnud seal lambitule ümber siiski mitte kolm, vaid neli.

Alles autokabiinis istudes ütles ta:

„Saate raudtee . . . ja mitte ainult raudtee, vaid ka valguse — elektri.“

Automootor hakkas põrisema, rattakummide alt tõusis pisut tolmu ja mõne minuti pärast oli kadunud silmist see imelik inimene. Kuid Hassai uskus tema sõnu. Bogdo-Ola-kul oli tema töös pisike kübemeke, kuid sellele inimesele olid ka need kübemekesed armsad ja südamelähedased, kui need täitsid seda suurt ülesannet, mida nõudis nüüd Isamaasõda.

Kahe kuu pärast tulid autod esimeste rööbastega. Kati, vana Hassai ja Endel Piirsalu seadsid paigale esimesed alused. Nüüd oli neil mõnikümmend meetrit raudteed, seda raudteed, millest nad olid vaid unistanud tillukese lambitule paistel. See kasvas iga päevaga, sirgus pikemaks. Varsti leiutasid lapsed seal uue mängu, — nad katsusid joostes hüpata ühelt aluselt teisele või kõndida mööda rööpaid nagu nõõril.

Kuid ühes saabuvate rööbaste, aluste ning vagonettidega hakkasid tulema ka imelikud kuuldused, mis panid Endel Piirsalu südame põksuma. Seda rääkisid autojuhid ja inimesed, kes tulid kaugemalt. Mööda Volgat oli sõitnud laev, millel salkkond noori poisse oli laulnud ime-likke võõrkeelseid laule. Ja Tškalovi jaamas oli mängitud pilli, mille klahvid olid pärlmutrist ning naastud puhtast

hõbedast nagu tšerkesside kinžallidel. See kõik täitis Endel Piirsalu aimusega, et need olid eestlased, kes laiali-paikunult üle kogu maa hakkasid nüüd rändama ühe kindla punkti poole.

Ta küsitles inimesi, ent need ei teadnud midagi vastata. Nüüd sõitis nii palju inimesi üles põhja ja põhjast alla lõunasse, et keegi ei võinud aimata nende teed. Ja võib-olla polnudki need eestlased. Nõukogude Liidu laial maal võis iga päev kuulda kümneid isesuguseid võõraid keeli.

Kolme nädalaga olid rööpad kohal ja väike kaevanduse-raudtee valmis. Malenkov seisis karjääri kaldal, kui tuli esimene vagonet. Selle oli täitnud Hassai koos ühe vana soolajärve-töolisega. Nad lükkasid vagoneti kaldale, näod higised ja rõõmsad.

Hassai võttis mütsi peast ja ütles naerdes:

„Nüüd on kõik korras... ainult kui sool läheks ise ka autokasti.“

Malenkov raputas meeste käsi ja vastas:

„Sa oled alati rahuldamatu... Aga võib-olla jõuab ka see aeg kätte. Suurtes soolajärvedes läheb sool ise ka autokasti.“

Hassai pilutas silmi.

„Ma tean, et see nii on. Sool tuleb ise karjääri, tuleb auto juurde ja läheb ka autokasti. Ainult supisse tuleb seda näpuga lisada, seal pole paremat abinõu.“

Kõik hakkasid vana Hassai sõnade üle naerma. Täna oli nii pidulik meeleolu, ere, valge, päikesepaisteline. Naisedki olid selga pannud puhtamad riided, taatide habemed ja vurrud näisid kuidagi pidulikumad. Kui viimased vagonetid olid kohale jõudnud, astus Malenkovi juurde tugev ning sitke vanamees, hoides kätt päikesest

peaaegu kohvioa sarnaselt pruuniks põlenud nooruki piha ümber. Siis pöördus ta näoga rahva poole ja lausus:

„Siin on mu pojapoeg . . . täna saab ta kolmeteistkümneaastaseks. Ta isa langes Moskva all . . . Kas lubate, seltsimehed, temal jätkata võitlust siin Bogdo-Ola-kuli soolajärve töös?“

„Lubame . . . lubame!“ kostsid läbisegi hääled.

Vanamees lükkas poissi pihast:

„Mine . . . mine vii esimene vagonet tagasi.“

Kui vagonetid uuesti karjääri teise äärde veeresid, seisatas Malenkov nagu juhuslikult Endel Piirsalu kõrval.

„Aa . . . sa oled pärit sealt põhjast . . . eestlane?“ küsis ta.

„Jah, eestlane.“

„Nii, nii.“ Malenkov astus sammu ettepoole, nagu poleks tal enam midagi öelda. Teda näisid huvitavat vaid vagonetid, mis vurasid tagasi üle karjääri. Siis pöördus ta jälle pooleldi Endel Piirsalu poole. „Doktor Kostrov kirjutab mulle, et nüüd formeeritakse eesti rahvuslikke diviise.“

Need sõnad panid Endel Piirsalu põsed õhetama. Ta tahtis veel palju küsida, teada saada, kuid Malenkov oli sõnadega justkui kitsi. Ta nagu ei saanud aru Endel Piirsalu puudulikust keelest, uuris taskust väljavõetud pabereid ning hakkas siis paberisse tubakat keerutama. Alles siis, kui nad tagasi kontori poole läksid, küsis ta:

„Kas tead, kus asub Tšebarkul?“

Endel Piirsalu raputas pead.

„See on Uuralis, kord taoti seal esimesed teravad vene mõõgad. Olen sealt kord läbi sõitnud . . . tore laagrikoht põhjamaa poegadele.“

Nüüd mõistis Endel Piirsalu kõik. Ta naeratas tänulikult selle pika kõhna mehe poole, kuid see kiirendas

järsku sammu. Midagi justkui rõhus ta nurgelistele õlgadele: võib-olla oli see mälestus tollest ammupest telegrammist.

Sel õhtul otsis Endel Piirsalu jälle üles oma rohelise seljakoti ning pruuni õlarihma. Kati kummardus sügavalt paberite kohale, nagu ei näekski midagi. Aga õhtul avas ta oma väikeses kambris akna ja vaatas kontori poole, kus vilkus läbi Kasahstani musta öö üks tuli. Võib-olla homme ei vilgu see enam.

Jälle eretas väljas Kasahstani uus kevad.

See oli suur kevad pärast Stalingradi hiilgavat võitu, pärast Leningradi blokaadi purustamist, Rostovi, Kurski ning Rževi vabastamist. Kogu maa hingas kergemalt, suure pidupäeva koit kumas töörahva akende taga.

Sel kevadel tuli tagasi Andrei.

Tal oli nüüd läikivate tibadega kohvri asemel pihus kepp. Ta parem jalg oli kange ja käsigi ei tahtnud hästi sõna kuulda, kuid ta käigus oli ikka endine hoog ja rüht. Nagu ainsa pilguga märkas ta, mis siin kaugel Bogdo-Ola-kuli ääres viimase aastaga tehtud. Ta oli lahkudes siia jätnud vanad ätid ja eided, noored tüdrukud ja poisid, kuid neist olid kasvanud tublid võitlejad, eesliini inimesed.

Need inimesed mitte ainult ei võidelnud, vaid ka ehitasid. Karjäärides kõlisesid vagonettide rattad. Terve rida uusi maju oli kerkinud aedade varju. Laod ja aidad olid valgeks võõbatud. Ja siin kontori kõrval ootas uus tuulemootor ülesseadmist.

Andrei astus kontori poole. Ta nägi sealt väljumas sihvakat, uhke peahoiu ja tuttavate sammudega neidu. „Kati!“ hüüatas ta korraga.

Nüüd tundis ta teda sellest säravast naeratusest ja kuldsest pilgust, mis oli muutunud nii täiuslikuks ja imepäraseks, nagu valmib rohelisest nupust küps Kasahstani õun.

Andrei võttis kepi teise pihku ja ütles:

„Tänu sulle, oled olnud tubli soolajärve perenaine.“

Kati naeratas vastu:

„Mäletan su sõnu, mis sa ütlesid lahkudes: „Töö ei tohi katkeda, see on nüüd veel tähtsam kui varem.“ Püüdsin täita seda, ja inimesed aitasid mind.“

„Tänu ka neile,“ lausus Andrei pühalikult.

Siis tuli talle midagi meelde.

„Sulle on kiri, võtsin selle postilt kaasa.“

Ta otsis pluusitaskust pisut kägardatud, paljudest kätest läbikäinud kolmnurkse kirja. Kati vaatas neid tähti, ja korraga oli tal rutt. Ta jooksis lao taha ja rebis kirja lahti. Ainsa pilguga haaras neid nõnda tuttavlikke ridu, mida oli oodanud juba palju kuid.

„Kati! Olen jälle haavatud! Nüüd vist ei saagi minust enam võitlejat. Arstid ütlevad, et pean minema aastaks terviseparanduse-puhkusele. Kas tohin tulla sinu juurde? Endel.“

Järsku kuulis Kati pea kohal lindude laginat. Need olid luiged, kes lendasid põhja oma sünnimaale. Kati tõstis käed üles ning hüüdis:

„Viige tervisi... tervitage mu südant... Andke talle oma tiivad... las kannavad need teda Kasahstani päikese paistele...“

Luiged kadusid, üks kaugel soov sõudis nendega kaasa läbi sinava õhu.

1946.

Üle mägede

Öösel oli mägedes torm, ja lumetuisk kihutas Han-tengri tipult alla nagu must öö. Mäed oigasid ja kõrged siledatüvelised paplid lainetasid nagu ölekõrred. Lumi täitis kõik lõhendikud, tuiskas üle lagedate väljade, kat-sus kinni katta Issök-kuli mõõtmatuid kaldaid. Väikesed järveäärsed külad mattusid valgesse lume heledusse nagu pehmesse vaipa.

Kuid nüüd oli lumi jälle kadunud. Hele päike paistis üle Issök-kuli hallika vee. See väreles raskelt hiilgavas hommikuses säras nagu hiigelliud täis sula tina. Kaugelt paistsid tõsiselt mäed. Han-tengri uhke tipp vaatas rahu-liku pilguga üle hiigeljärve ja laiuva lagendiku kuni Terski-ala-tau kitsasteeni.

„Kord igatsesin nii väga siia Taevaste mägede maale,“ lausus noor pikkade juuksekahtudega poiss, vaadates üle vee. „See nimi oli nõnda kummaliselt kutsuv nagu muinasjutus maailma lõpp. Kuid nüüd igatsen jälle kus-kile mujale, ma ei tea isegi kuhu.“

Ta kaaslane, mõned aastad vanem, suur ja tugev poiss, riietatud kulunud soldatipluusi, rihm vöö, vastas:

„Sa jälle nukrutsed nagu ei tea mis. Vaata, kas sa näed seda päikeselaiku seal vees?“

„Jah, näen.“

„Vaata, viskame kivi. Kui kivi kukub sinna sõõri, stis oleme kevadeks tagasi kodus.“

„Viskamel“

Poisid otsisid maast kivid ja viskasid kaugele järvel helkiva päikeselaigu poole. Esimene kivi langes just laigu keskele, pritsides üles sädelevaid veepiisku.

„Sa saad koju!“ hüüatas rõõmsalt noorem poistest.

Ta hoidis nagu kaheldes kivi pihus, keerutas siis kaks ringi ja viskas. Kivi kukkus palju lähemale tinasesse vette. Poisi ilme muutus tusaseks, nagu oleks tal kaotsi läinud kallis aare.

„Ära kurvasta, Eero!“ hüüdis soldatipluusis poiss. „See tühine kiviviskamine ei tähenda midagi, parem lähme teiste juurde.“

„Milleks sinnagi?“ küsis teine tusaselt.

„Vaatame kaarti.“

Eero naeratas. Nüüd vaatasid nad sageli kaarti, seda peopesa suurust maailma, mille Pihel oli põuetaskus kaasa toonud. Sealt justkui õhkus neile vastu tuhat igatsust ja lootust, pannes unustama kõik muu.

„Lähme!“ vastas ta ja hakkas ees sammuma väikese fansa poole.

Neid oli viis eesti poissi. Sügisel olid nad tulnud põhjast, põigelnud risti-rästi läbi ajaloolise Hiiva kuni Tšardžui kõrvelinnani. Sealt pöördusid nad tagasi, istusid pikki päevi Arõssi vihmasel platvormil ning jõudsid eesmärgita hulkudes üle Nälja stepi Tsu savikollaste kärestikkudeni. Nüüd olid nad siin Issök-kuli — Sooja järve — tuulisel kaldal ja igatsesid jälle kuhugi, isegi teadmata kuhu.

Uhel päeval tuli Pihel, seesama suur ja tugev Saaremaa poiss, kes oli võidelnud viimast võitlust Kiviloo ja Tallinna all, ning teatas, et kuskil põhjas, tuhandete kilomeetrite kaugusel formeeritavat eesti rahvusväeosi. Ta

oli seda kuulnud Mala-lõilt, väikeselt kasahhi tüdrukukeselt. Ja Mala-lõi kuulis seda Abadõrilt, kes oli omnibusejuht Terski-ala-tau kitsasteel. Seal rääkisid seda ishakiajajad, kes teadsid kõike, isegi seda, mis sündis Narõni taga.

Tol päeval jäi fansas — väikeses valgeks lubjatud savimajas — kõik imelikult vaikseks. Mõtted lendasid üle mägede ja liivaväljade kaugele põhja ja sealt kallimale maalapikesele maailmas — kodukurule. Kõikide näod olid pidulikult tõsised, nagu pöördus just sel hetkel tähtis lehekülj nende eluloos.

Nüüd sammusid Pihel ja Eero fansa poole. See asus peaaegu järve kaldal, väike ja valge nagu kõik muugi siin päikesepaistelisel maal. Uks seisis lahti ja Eero astus esimesena ruumi. Ta silmas kohe kolme poissi, kes kummardusid õhinal laua kohal väikese kaardi üle.

„Mis uudist?“ möirgas Pihel tagantpoolt.

„Velikije Polje... Zapadnaja Dvina ja Toropets on vabastatud!“ hüüdis üks poistest vastuseks.

Vist keegi ruumisolijaist polnud kunagi kuulnud neid kummalisi nimesid. Kuid kõik tajusid nii imeselt, et niisugused kohad võisid asuda ainult kuskil seal loodepiiri lähedal, kuhu nad vaatasid sageli siit tuhandete kilomeetrite tagant.

Ja nüüd tahtsid kõik korraga näha seda kaarti, mis oli juba kulunud ja nõnda väike nagu peopesa. Kuid ometi igatsesid nad sealt vastust oma mõtetele.

„Kas leidsite?“ päris kannatamatult Pihel, kes oli jäänud teiste selja taha.

„Toropetsi leidsime, teisi pole,“ vastas Näkk, väike kõhetu poiss.

Pihel tammus ühelt jalalt teisele ja ootas ruumi laua juurde. Kuid nüüd unustasid sõbrad tema. Nad trügisid kobaras kaardi juures, näitasid sõrmedega, rääkisid arusaamatuid nimesid ja naersid nõnda lõbusalt nagu mitte kunagi varem.

„Kas piirist kaugel?“ küsis jälle Pihel kannatamatult.

„Paar tolli ja ongi Saaremaa,“ naljatas keegi.

„Näidake!“

Suur ja tugev Pihel lükkas kõik neli poissi laiali ja seisis kaardi ees. Ta vaatas silmapilgu seda, nagu oleks seal süttinud tuluke, mis märgib neid varemkuulmatuid nimesid. Siis hüüdis ta:

„Näidake sõrmega, põrgulised! Mina muidu neist kribukrabudest aru ei saa.“

Ja keegi näitas talle Toropetsi, seda väikest senitundmatut punktikest loodepiiril, mille eile oli vabastanud Punaarmee. Pihel vaatas tükk aega sõnagi lausumata, pani siis oma suure kämbla kaardile ja sulges vist silmadki, kui ütles:

„Poisid, ma arvan, et nüüd on viimane aeg otsi ümber pöörata.“

Fansas jäi imelikult vaikseks. Uhes nurgas põles väike õlilamp, heites kollakaspunast valgust poiste nägudele. Eero pikad pruunid juuksed kippusid silmile ja ta lükkas need järsu käeliigutusega tagasi. Rumba silmad olid suured ja hiilgavad. Näkk oli sirutanud oma peenikese kaela ette ja ta kõhnad närvilised sõrmed trummeldasid laual. Paap seisis nõnda vaikselt, nagu polekski teda ruumis.

„Jah, Pihelil on õigus,“ lausus viimaks keegi. „Siin pole enam suurt mõtelda, muidu jääme veel hiljaks.“

Teisel päeval seisid viis poissi omnibuse piletikassa ees ja koputasid kannatamatult luugile. Viimaks avanes see ja pahane naisehää! küsis:

„Mis te lõhute nagu metsalised?“

„Pileteid tarvis, sõidame sünnimaad vabastama.“

Nüüd naeratas piletimüüja pisut ja heitis poistele teravama pilgu.

„Pileteid ei ole, on kolmeks sõiduks ette müüdnud,“ ütles ta siis.

„Tähendab, kolmeks nädalaks?“

„Jah.“

„Andke siis neljandaks sõiduks.“

„Neljandat sõitu ei tulegi, omnibus läheb remonti.“

Luuk klõpsatas kinni ja korraga tundsid poisid, nagu oleksid nad sattunud liiga kaugemale maailma lõppu.

Nad hakkasid pikkamisi fansa poole tagasi sammuma. Jaanuaripäike paistis heledalt nagu kesksuvel. Kauged mäetipud vaatasid pilvedest vastu. Tuul tuli üle järve ja pani laulma peenikese kuldkollase liiva.

Siis seisatas järsku Eero ja näitas üle tuulise legendiku mäesakkide poole:

„Vaata, seal on meie tee!“

„Üle Kungei-ala-tau?“ küsis rahulik Paap.

„Jah.“

Mitu silmapilku vaatasid poisid vaikides Kungei-ala-tau lumes sätendavaid tippe. See oli vanaaegne karavanitee. Seda mööda kulgesid juba tuhande aasta eest põhja poole Hiina tee- ja siidikaupmeeste karavanid. Neil olid siidkangastesse peidetuna kaasas imepeened ennenägematud esemed: tassid, vaasid, väikesed jumalakujukesed. Nad nimetasid neid ting-jao'ks, aga inimesed, kes neid nägid, ütlesid, et need on õhtupilvede tükid, mida

Kinte-tšeni meistrid oskasid voolida sellisteks imetaolisteks esemeteks. Nad olid kallimad kui kõige puhtam kuld.

Ka nüüd käisid seda teed mööda kaamelite ning eeslite karavanid kuni Alma-Ata kuldsete orgudeni.

Teine tee kulges Kungei-ala-*tau* ja Terski-ala-*tau* orgude kaudu Pispekki, kuulsasse paplite linna. Seda mööda sõitis kord nädalas vana omnibus, mille piletid olid nüüd kolmeks nädalaks ette müüdnud.

Poisid astusid jälle edasi. Nad olid sel õhtul imelikult vaiksed, igauks mõtles midagi. Kui süüdati fansas pisi-tilluke õlilamp, mille vaevaline valgus ei suutnud tungida kõigisse nurkadesse, kummardus Pihel Eero öla lähedale ja küsis:

„Palju sa arvad sinna maad olevat?“

„Kolmsada,“ vastas see.

„Kolmsada?“ kordasid nüüd ka teised ja jäid veel vaiksemaks.

Pihel läks välja, ja kui ta poole tunni pärast tagasi tuli, hakkas korraldama oma seljakotti. See oli lihtne purjeriidest kott, nagu neid kandsid suvel Saaremaa kraavilammutajad. Seal oli ainult mõni tükk pesu, kulunud vakstukaantega taskuraamat tuhmunud päevapiltide ja ammu koltunud kirjadega, mõni tühine mälestusese ja tühi veepudel. Kuid Pihel askeldas koti kallal nõnda tõsiselt ja tähtsalt, nagu sisaldaks see kogu maailma varandust.

Siis küsis ta:

„Kas arvad, et on tarvis vett kaasa võtta?“

„On,“ vastasid poisid Eero eest.

Pihel läks ja täitis oma tühja veepudeli. Nüüd oli kõik korras, valge kott ootas ainult selgatõstmist. Ja

poisid sellest rohkem ei rääkinud, — teekond oli otsustatud.

Oli varane hommik, kui nad teele asusid. Öösel oli külm sepsitenud veeloikudele imepeenikese jääkirme, mis nüüd päikese paistel sulas ja kadus nagu õhk. Kungeiala-tau tee oli tühi, tuuline ja päikesepaisteline. Kogu päev ei tulnud neile vastu ainustki inimest, kuid poisid läksid ikka edasi. Selja taha jäi Issök-kul nagu suur hall pilv, mis hakkas pikkamisi vajuma silmapiiri taha.

Teisel päeval jõudsid nad ühe fansa juurde, mille ees istus kulunud zalmas vanamees. See tõusis poisse nähes üles ning ütles:

„Kui tuuled puhuvad Han-tengri harjadelt, siis lähivad rändajad kuldse linna poole. Viige minult Moskvale tervisi ja ütelge, et vana Tanör saatis oma mõlemad pojad sangarite tee.“

Ta andis märku, et poisid istuksid, ja tõi varsti savikruusiga piima, tüki kitsejuustu ja ümmarguse leiva. Siis valmistas ta fansas magamisasemed ja palus öömajale. Hommikul saatis ta oma külalisi tükk maad ja lausus lahkudes:

„Südamete jõud on kõige suurem jõud maailmas. Mida ei suuda ak-mal vedada oma lihaste jõul, seda veab inimene südame jõul.“

Ta jäi seisma tee äärde ja poisid läksid jälle edasi. Öösel süütasid nad tuled ja pikutasid nende ääres, kuni härmatis alla langes. Mägede külm lõikas nagu noaga läbi riiete. Hommikul vara jätkasid nad jälle teekonda.

See oli viiendal päeval, kui Eero end suure vaevaga üles ajas. Kõik keerles ta ees, mäed kõikusid ja kitsas tee tahtis nagu iga hetk kaduda jalgade alt.

„Mis sul on?“ päris Pihel mitmendat korda.

„Ei ole midagi, see läheb mööda.“

„Kas tahad, ma võtan kanda su kompsu?“

„Ei ole tarvis. Nüüd on mul juba parem.“

Kuid tal ei olnud parem. Õhtul värises ta kogu kehast, ja silmadest kadus viimne läige. Paap süütas tule ja kõik neli poissi istusid nõnda, et tuul kandis sooja õhu Eero poole. Hommikul tõusis ta tuikudes ja hakkas nagu meelemärkusetult edasi sammuma. Pihel võttis ta käest kompsu ja ütles:

„Täna õhtuks jõuame orgu.“

Eero naeratas.

Pikkamisi nihkusid mägedepiigid selja taha. Tee muutus laiemaks, päike kallas selle valgust täis. Ning korraga seisid nad ääretu lagendiku ees, mis laius nagu meri. Kaugemal paistsid külad otsekui pisikesed tikukarbid.

Allaminekul tuli neile vastu mees eesliga. See oli ishakiajaja, kes läks mägedesse puude järele. Pihel hakkas eesliajajaga rääkima. Nad kauplesid kaua ja viimaks võttis Pihel kuu seljast ning andis ishakiajaja kätte.

Poisid tõtsid Eero eesli selga, kuid ta nagu ei märganudki seda. Teisel päeval näitas ishakiajaja kitsale mustale joonele, mis jooksis nagu niit läbi pruunkollase liivalagendiku.

Ta ütles:

„Raudtee.“

See oli Turkmeenia—Siberi raudtee, mis tuli kaugelt Amu-Darja tagant ja kulges läbi terve maailmajao üles põhja. See raudtee võis ka neid kanda tagasi loodepiiri äärde koduradadele.

Ishakiajaja peatas eesli ühe maja ees ja poisid kandsid Eero ambulantsi. Vana arst katsus pulssi, vaatas siis üle prillide poiste otsa ja ütles:

„Tüüfus... tuleb kohe saata haigemajja.“

Samal hetkel ajas Eero end asemelt üles ning lausus:

„Minge teie edasi... küll võitlus viib jälle mehed kokku...“

Pihel otsis ta palavikust väriseva käe ja pigistas seda tugevasti.

Oösel peatus kaubarong väikeses jaamakeses. Neli poissi ronisid söevagunisse ja sõitsid põhja poole.

Seersant Pihel kummardus vaheseina lõhutud augu kohale ja ladus sinna viis või kuus doolipakki. Ta oli habemes, suitsunud näo ja puruks kärjstatud kasukaga. Kord oli ta maju ehitanud, nüüd lõhkus neid. Ta rajas oma vahvate sapööridega teed jalaväelastele. Nad lõhkusid kivimüüre, betoonkindlustusi, sakslaste seitsmekordsete raudtaladest lagedega peiduurkaid ja punkreid.

„Valmis!“ hüüdis ta, süütas tohutu suure vilka otsast süütenööri ja jooksis eemale, varisenud müüri taha.

Lõhkemine pani väriseva kogu maja. Telliskivitükid ja tolm täitsid ümbrust. Pihel haaras automaadi ja jooksis tekkinud ava juurde. Ta ei näinud kuigi palju telliskivitolmus ja suitsus. Tema järel tulid sapöörid, jalaväelased, automaaturid.

Ja siis silmas seersant Pihel ruumis suitsu ja tolmu keskel pikka kogu terve kimbu granaatide ja automaadiga käevangus. Ta seisis ämbri ees ja tõstis midagi lusikaga suhu. Tema ümber vedeles põrandal viis või kuus tapetud sakslast.

„Kas oma?“ karjus Pihel.

„Oma,“ vastas pikk poiss.

Selles hääles oli midagi tuttavlikku, ammukuuldut. Ja korraga kargas Pihelile meelde tinahall Issök-kul,

tuisk Han-tengri tipul ja raske teekond üle Kungei-
ala-tau.

„Eero!“ hüüdis ta ja haaras vana sõbra ümbert kinni.
„Kuidas sa siia said?“

„Sealt,“ näitas Eero lakke lõhutud augule.

Väljast kostis lühike terav vile.

„Ma pean minema. Säh lusikas, söö edasi, see on
pagana hea moos. Küll ükskord jälle näeme, võitlus
viib mehed kokku.“

Ja Eero oligi läinud.

1945.

Ootajad

Nüüd on jäänud Timuti vanatares nii imelikult vaiksiks. Valgeks lubjatud seinal ripub kitarr, kuid keegi ei sõrmitse enam selle värisevaid keeli. Sealsamas asub ka uus sinisest kalevist nokatsmüts, millele kipub ikka enam ja enam tolmu kogunema. Ja madalal pruuniks värvitud kapinurgal, mis ikka pühapäevalikult kaetud valgekirjalise tikitud linikuga, seisavad nagu oodates mõned traktorijuhi käsiraamatud ning õpikud.

Kõik näib nii, nagu oleks alles hiljuti siin elulõng vägi-valdselt katki käristatud. Ainult vana, tuhmunud klaaside ja käbitaoliste pommidega seinakell toksib aega viitmata tikk-takk nagu rähn puukoore kallal. Kuid temagi on seinal pisut viltu vajunud, näib, nagu oleks ajamõõtmise töö talle väga raskeks muutunud.

Mõnikord tõuseb Timuti taat tasakesi oma koikust ja läheb välja lävepakule. Ta on muutunud väga valgeks ja väga kõhnaks. Nüüd sarnaneb ta vana kuusega põlismaanes, mille ümber on kogunenud palju hõbedast samblahalli. Päike kallab väikese õue valgust täis. Muru on veel roheline ja pehme nagu samet, kuid põõsaste ja puude lehtedes väreleb juba sügisene punakuld.

Vaadeldes aianurgas seisva saleda vahtra lehtede puna, hakkab nagu midagi taadi südames kiiremini tuksuma. Eks öelnud Kaalu, et ta tuleb tagasi sügisel, mitte

«päevagi hiljem? Ja nüüd juba kipubki kätte sügis kollase lehekulla ning räpaka tuulevihinaga.

Nurga tagant tuleb Krants ja pistab oma külma nina taadi pihku. Ta suured pruunid silmad vaatavad kuidagi kurvalt ning kõikemõistvalt. Temaagi on jäänud juba vanaks nagu kõik muugi siin Timuti vanatares.

„Jah, tuleb, teisiti see ei saagi olla,“ ütleb taat Krantsile, hoides kõhna soonekirjalist kätt koera paklasel turjal.

Ning vastuseks kiunatab Krants, nagu saaks ta kõigest aru.

Kuid siis tuleb Mari, ikka ruttu, ikka käbedalt, nagu kihutaks teda kogu aeg kari väledajalgseid toimetusi tagant. Nähes taati särgiväel toalävel, hakkab ta kohe tõredalt kurjustama:

„Juba jälle siin... sedasi poolpaljalt. Ei jõua ka sind enam karjatada... on rohkem tööd kui kõige muuga.“

Taat tunneb end nagu pisut süüdlasena.

„Egas ma halva pärast,“ kohmetub ta ja kohendab end üles tõusmiseks. „Tulin ainult silmapilguks vaatama, kas sügis juba astumas õueväravasse. Ja näe, siin ta on... see sügis ikka.“

„Mis sul sellest sügisest oodata?“

„Eks sügiseti ole ikka tulijaid ja minejaid,“ vastab taat tasakesi, kuid ta sõnadel on imelik rõhk. Justkui tahaks ta selle rõhuga ka eidele midagi mõista anda.

Ja korraga muutub Mari süda neist taadi sõnadest ühtaegu imelikult rõõmsaks ja kurvaks. Ta teab, kes see tulija on. Kuid ta teab ka nii imeselgesti, keda taat mõtleb mineja all. See on ta ise, vana Timuti taat, kes pärast Kaalu lahkumist on jäänud nõnda tõsiseks ja vaikseks

nagu rohi kivi all. Need taadi imelikud sõnad justkui pühivad korraga Mari näo kortsukipradest kogu endise karmuse. Ta hääleski pole enam seda tõredat kurjustavat kõla, kui ta ütleb:

„Andku saatus tulijaile tervist ja minejaile pikka iga. Aga nüüd roni koikusse... siin keerutab tuul minugi selja jahedaks.“

Taat tõuseb pikkamisi, heidab veel viimase pilgu üle väikese õue, kuidagi upakile vajunud laudaosmiku ning viljast lagedate põldude. Sügis... see on jälle käes, see meenutab nagu midagi, mis seisab temal alles ees. Siis kaob ta tarre, heidab vaikselt ja rahulikult jälle oma asemele ning laseb eidel peale laduda kaks vaipa. Need on ilusakirjalised vaibad, nagu neid Mari ikka armastas kududa oma eluajal. Ta silmad hakkavad ajaviiteks silmitsema kangakirju, lumeräitsakate-taolisi kujusid, sini-seid, punaseid, lumivalgeid, helekollaseid triipe, mis jooksevad risti ja rästi, teevad silmad üsna segaseks. Ja see nagu viidab aegagi, sest temasugusel haigel inimesel polegi ju teistsugust ajaviidet.

Nõnda lähevad päevad, mitte küll nõnda kiiresti nagu noores põlves ja meheas, vaid hoopis aeglasemalt, pikkamisi, nagu kustub hõõguv süsi.

Tuul koputab ikka valjemini oma tiivanukkidega vastu tarenurki, madalaks ja videvikuliseks muutub Timuti aknaauk. Uhel hommikul lööb selle taga kõik valendama: öösel on pilved alla kallanud esimese lume.

Nüüd on Timuti vanaperemees veelgi kõhnemaks ja valgemaks jäänud.

Ta köhib sageli, kuid see kõha justkui raugab siinsamas tekiserva all. Sellest viimasest korrast saadik pole taat enam oma koikust välja saanud. Ainult esimest

lund on ta käinud vaatamas akna all. Ja siis tundis, et jalad on jäänud imelikult nõrgaks, nendega ei jõuaks vist üle õuegi astuda.

Mõnikord tuleb Timuti vanatarre Lilu, keerutab ruumis ringi, sosistab perenaisega ja vaatab salamahti kitarri poole. Ta näeb juba esimese pilguga, et ikka veel pole keegi sõrmitsenud selle värisevaid keeli, pole laulnud selle saatel tasast lemmelaulu. See justkui heidab tüdruku pruunidesse silmadesse kurva helgi, ta pea vajub veel madalamale ja põsed näivad kahvatumad kui varem.

Nad sosistavad kaua perenaisega, hoiavad teineteise kätest kinni ja pühivad kordamisi teineteise silmist pisaraid. Nad arvavad, et taat seda hoopiski ei näe, — ta lamab ju nõnda vaikselt oma asemel, nagu magaks. Võib-olla ei näegi taat tõesti seda kõike, kuid ta aimab iga sõna ja liigutust, otsekui peegelduks kõik see päris tõelisena ta pea kohal valgeks lubjatud laes. Ainult ta ei saa aru kõigist sõnadest ja liigutustest, midagi mõistmatut ja arusaamatut on nende ärevuses. Mis nad räägivad meestest, kes on lennanud alla siidist langevarjudega ja asuvad nüüd peidus lumises metsas?

Kui Lilu lahkub, ootab taat terve igaviku, et Mari hakkaks rääkima noist sosistustest. Kuid see on täna sõnadega imelikult napp, veidi ärevgi, nagu ootaks midagi erakorralist. Ta avab lauluraamatu, sõrm ennustuseks leheküljel, ja loeb tasakesi salmi. Kuid see salmgi ei rahusta nähtavasti ta ärevat südant, selle kulunud sõnad on nagu tühjad ja mõistmatud. Siis leiab ta kogu õhtupoolikuks askeldusi väljas vanatare ümbruses, kust on nii hea silmas pidada taamal tumedalt kerkivaid Põdrasoo päratuid metsatukki. Kuid seal on kõik nii vaikne, sädeleb lumi ja õõtsuvad kuuskede kõrged lad-

vad, muud ei midagi. Aga kas see siiski polnud kaugel püssipauk, mida ta just praegu kuulis? Või praksus ainult vana laudaosmiku seinas pakase käes pehkinud palk?

On juba õhtu. Lauanurgal põleb väike nõgiste lõpus-
tega lambike, mille vaeviline valgus sureb ruumi keskel. Kõik näib siin nõnda vaikne, nagu tukuksid ka need kõr-
gete korjudega toolid, see liivaga valgeks küüritud laud
ja messingtibadega ilustatud vana kapp poolunes. Siis
ajab taat end ootamatult asemel küünarnukile ja hüüatab:
„Mari . . . Mari, tule siia!“

Mari astub üsna voodi juurde, sest taadi hääl on nõnda
imelik.

„Ma arvan . . . kui paneksid toidu ahju sooja.“

Eidel jääb hing peaaegu kinni. Kas siis taat kuulis
Lilu sosistusi neist meestest, kes on tulnud lumisesse
metsa? Ta isegi oli juba mõtelnud toidust ja ahjust, kuid
kavatses seda kõike toimetada tasahiljukesi, nõnda et
haigel sellest aimugi poleks. Nüüd on see aga justkui
tema salajasemaid mõtteid lugenud.

„Kas sa arvad, et Kaalu? . . .“ küsib ta lauset lõpeta-
mata ja vaatab taadi silmi, mis paistavad nüüd nii rõõm-
sad ja noored.

„Ju ta lubas tulla,“ vastab see, suu ümber naeratus.
„Täna on niisugune päev . . . süda justkui aimab midagi
ette.“

Mari surub mõlemad käed vastu rindu. Tal on valus,
nii väga valus, kuid sellest ei taha ta sõnagi taadile lau-
suda. Võib-olla just praegu kihutavad omakaitsemehed
ja sakslased nagu kurjad hagijakoerad mööda metsa lumi-
seid teid Kaalu jälgedes. Ning mis pauk see oli, mis
ennist lajatas seal all Põdrasoos?

Kuid ta hakkab siiski käbedalt askeldama ahju juures. See askeldus nagu võtab liigse mõtete koorma südameelt. Taat jälgib lahtiste silmadega iga ta liigutust, vaatab lihalõikamist, kartulikooremist ja noogutab siis rahul olles peaga, nagu aitaks ta selle vaatamise ja peanoogutamise eide askeldustele kaasa.

Viimaks tuleb temalgi midagi meelde, mida eit on nähtavasti hoopis unustanud.

„Kas mäletad, Mari . . . Kaalu armastas kapsaid?“ küsib ta eidelt.

„Mäletan . . . kuidas siis see nõnda ruttu peaks ununema,“ vastab eit.

„Kui sa paneksid ka neid . . .“

„Muidugi panen, selleks ju lihagi valisin niisuguse.“

Nüüd nagu oleks nii, et nad mõlemad askeldavad ühisel nõul siin ahju juures. Kartulid on kooritud, liha tükideks lõigatud, kapsad lõhnavad kausis. Eit hakkab toitu patta laduma, heites aeg-ajalt nagu nõu küsides üle õla pilke taadi poole. See aina noogutab peaga, ta on eide toimetustega nõus, kõik on hea, mis tema teeb.

Kuid öösel ei tule keegi.

Ukski jälg Timuti vanatare ümber ei näita, et seal oleks keegi käinud. Puhas valem lumi katab maad nagu valge vaip. Tuisk on teed umbe tuisanud, neist on üle käinud ainult tagaajajate suusapaarid.

Kaalut ei tule ka järgmistel päevadel ja öödel.

Pikkamisi hakkab see lootus Timuti vanapaari südames kustuma nagu lõpuni põlenud küünlajupp. All metsades ei aeta enam jälgi, vist on lõpp nendega seal. Ja Kaalu pole tulnud.

Päevad lähevad, mustad ja murelikud päevad. Aga neist saavad siiski nädalad — murenädalad, ja nädalatest kogunevad kuud — murekuud. Juba hakkab taeva-serval kulgev päike lahti sulatama esimest elavhõbedana värelevat veeniret. See on veel üsna ahtake, nii kitsuke nagu hõbetaat. Kuid ühel päeval saab see nagu uut jõudu, paisub pulbitsevaks ojaks, voogavate vete mühinaks teekraavides, oja-pervede vahel, jõgede laiades suudmetes.

Kuid seda päeva Timuti vanataat ei näe.

Ühel hommikul lamab ta väga vaiksena ja tõsisena oma asemel. Eit heidab talle hoolitseva pilgu ja rõõmustab, et taat magab nõnda rahulikult. Temas on nagu üle keenud kogu eluvaht, asendudes lõpmatu rahuga. Eit astub lähemale, kohendab vaipa ja silitab tasa, üsna tasa taadi palet. Kuid korraga muutuvad ta jalad üsna nõrgaks. Ta märkab, et taat hoopiski ei maga, vaid on igaveseks lõpetanud oma maise rännaku.

Nüüd jääb Timuti vanatares veel vaiksemaks. Valgeks lubjatud seinale jäävad rippuma mälestuseks oksaraod kuusepärjast. Varsti koltuvad ja pudenevad needki. Siis tekib nende alla väike kimbuke meespealilli, mälestus kadunukese kalmukääpast. Aeg sööb nendegi õrna sinise, ja valgeks pleekinud õielibled varisevad põrandale nagu liblikalend.

Lilu käib nüüd nii harva Timuti vanatares. On möödunud sügisesed kuldkollaste lehtede langemised ja kevadised vete vulisemised, ikka kaugemale ja kaugemale jääb ta südames Kaalu pilt. Keegi ei loodagi enam näha neid inimesi, kes elasid siin ja veeresid kaugele. Narr on temagi, kui ootab ja loodab võimatut. Vahest ainult ema võib oodata nii pikki aastaid poega, tema süda on

suur, sinna mahub armastuse rõõm ja valu. See on südamekuld, mis sädeleb hällist üle külma kalmugi.

Aga ühel päeval tuleb siiski jälle Lilu. Tuleb pooljoostes üle heinamaariba, kahvatuil põskedel õhetamas ärevusepuna. Ta haarab kinni vanaperenaise käest, vaatab talle silma ja küsib:

„Kas sa oled kuulnud sellest... öösiti olevat kuulda suurtükimürinat?“

„Olen,“ vastab Timuti vanaperenaine rahulikult.

„Taevas hoidku, siis on see ikka õigel!“ lööb Lilu käsi kokku.

„Õigel!“

Alles nüüd märkab Lilu, et Timuti vanaperenaine on justkui palju nooremaks ja käbedamaks muutunud. Ta turi on kuidagi sirgunud ja näos peegeldub paljude oodatud aastate naeratus. Ta on võitnud, tema usk on tõeks saamas. Ent Lilule mõjub see kõik nagu vastupidi. Ta on kaua oodanud, terved pikad aastad on mööda lennanud, ja nüüd järsku tunneb ta nagu väsimust, kõigi ootuste raskust. Järsku puhkeb ta nutma ja peidab pea eide rüppe. Siin nagu oleks tema valudele pelgupaik.

Sel päeval puhastab Timuti vanaperenaine jälle hoolikalt puhtaks sinisest kalevist nokatsmütsi, mis nii palju aastaid on peremeheta rippunud valgeks lubjatud seinal. Ka kitarr heliseb korraks, kui vanad sõrmed puudutavad tolmu pühkides ta keeli. Ning traktorijuhi õpperaamatud liigutavad endid pisut kapinurgal, nad justkui ootavad, et keegi võtaks neid jälle kätte, kummarduks nende kohale vilkuva lambitule valgel.

Öösel lamab Timuti vanaperenaine kaua ärkvel oma asemel ja mõtleb. Neis mõtetes on nüüd nii palju äre-

vust ja rõõmu. Võib-olla näeb ta veel oma silmadega, kuidas Timuti vanatare lagunenud laudaosmiku ja kühmulise elutare asemele tõusevad uued hooned. Seda plaanitses Kaalu juba enne minekut ja ega ta nüüdki pole plaane jätnud.

Kuid keset ööd tõuseb Mari oma asemelt ja astub tare ette vaiksesse öösse. Sügisepoolne öö ei ole hoopiski soe, mööda eide selga jooksevad alla külmavärinad, kuid ta ei raatsi siiski midagi kuulmata lahkuda siit. Nüüd mõistab ta nii imeselgesti taati, kes armastas ikka istuda lävepakul ja vaadata üksisilmi teekäänaku tolmu, nagu oodates sealt iga minut tuttavaid samme. Nüüd ei ole enam taati, nüüd kuulatab ja ootab tema siin ka kadunukese eest.

Ja siis kostab sealt kaugelt ida poolt raske kõmin, nagu sõidaks kõu üle taevalae. Eile oli seda vähem kuulda kui täna ja üleile oli veel vähem. Iga päevaga paisub see nagu kevadine vetetulv, tuleb lähemale, muutub kõmavamaks, kuulutab uue päeva algust.

Mari läheb tuppa ja nüüd on tal nii hea magada.

Hommikul tuleb Lilu joostes. Ta haarab vanapere-naise ümbert kinni ja kallistab teda.

„Ma kuulatasin öösel, see on ikka tõsi,“ lausub ta õhinal. „Nagu kaugel äikese mürin kostis see.“

„Ja seda see ongi,“ vastab Timuti vanaperenaine, haldides silmanurkades võidukas rõõm. Tema on suutnud puhta südametunnistusega oodata seda aega.

Lilu ei räägigi rohkem. Ta näeb puhtaks harjatud nokatsmütsist ja kitarrist, kuidas siin lood. Noort pere-meest oodatakse majja, ta on tulemas, ta astub praegu seal kaugete metsade taga suurtükkide ja miinipildujate kõminas, temaga käib kaasas võit.

Lilu ei läbe kaua püsida vanatares. Ta lippab minema, sest temalgi on teha mõned korraldused tulija vastuvõtmiseks. Ta peab oma südame tühjaks nutma, et tema meel ei olnud nõnda vankumatu, nõnda kindel nagu Timuti vanaperenaisel. Nüüd lasub see otsekui raske koorem ta südamel.

Siis ongi ühel päeval kõik teed tulijaid täis. Nende tõtlev samm kõmab ojasildadel, all kiviteedel ning varjatud metsaradadelgi. See on nagu esimene kevadepäev, mis päästab kõikjal lahti elavhõbedana värelevad veenired, paneb kohinal keerlema kosed. Suurtükid, autode kolonnid, rasked, tolmutpilvi kõrgele üles keerutavad tankid trügivad maanteel, nagu poleks neil põrmugi aega. Jalaväelaste tõtlevad salgad kaovad kiirel sammul teekäänakute taha. Kõrgel sügisvinase taeva all põriseb hulk teraslinde, kaitstes ja varjates oma hiigeltiibadega minejate teed.

Kogu päev voogab mööda liivaseid teid pataljon pataljoni järel miinipildureid, automaatureid, tankitõrjepüssimehi pikkade raskete relvadega, nagu polekski lõppu eestlaste maleval. Kuulipildurid veavad tuhandeist jalgadest sõtkutud teedel oma „Maksimeid“. Nende järel veerevad suurtükid, voorid, kolisevad köögikatlad, kõik see, mis venib ja venib otsekui lõputu köis sõjateedel.

Inimesed seisavad põlenud väravate suudes, teede ääres ja vaatavad seda kõike nagu imet. Nad unustavad mõneks hetkeks oma südame mured, suitsvad ahervaremed, üleelatud päevade koledused ja hirmu, aina seisavad nagu mittetõelise ees ja küsitlevad iga tõtlevat sõjameeste-salka:

„Kas ikka tõesti eestlased... päris omad mehed?“

Uljad sõjamehed, pilotkad veidi viltu peas, auto-

maadid risti rinnal, näod rõõmsad ja ärevad, vastavad naerdes:

„Ikka eestlased . . . kes siis muud.“

„Päris omad mehed?“

„Päris omad.“

Ka Timuti vanaperenaine vilksatab sageli käbedalt õuevärava ja toa vahel. Tal on tulijaiile ikka midagi tuua ja anda — nõutäis värsket piima, paar roosatavat sügisõuna, tükike palavat sepikut. Aga veel elavamalt otsivad ta pilgud tulijate hulgast poja tuttavat, paljude aastate jooksul mälestustes nii muutmatuks jäänud kuju. Seda tunneks ta ka aastakümnete järel tuhandete ja tuhandete tulijate hulgast.

Kuid Kaalut ei tule.

Õhtul tuleb Lilu, ja nüüd istuvad Timuti vanatares tibatillukese tule valgel oodates kaks naist kogu pika öö. Üks on vana, selle silmi on kirkastanud kindel ja sügav ootus. Teine on noor, selle tumedais silmades keerleb rahutus nagu vubisev tuleleek ta ees lihtsal puulaul. Mitu korda tõuseb ta üles, astub välja lävele ning kuulatab kaugelt kostvaid hääli. Võitlusekõma veereb juba kaugemale, sinna metsade taha, sihvaka kirikutorni tipu varju.

Lilu tuleb tagasi, sulleb tasa ukse ja istub jälle endisele kohale. Kuid temas keerleb rahutus, iga ootusetund on pikk nagu aasta.

„Ei tule!“ purskab korraka ta rinnust.

Timuti vanaperenaine ainult vaatab oma hallide silmadega tema otsa ja naeratab. See naeratus ütleb:

„Kannata, oota . . . oota niisuguse lootusega nagu mina, siis tuleb . . . siis ei jää kunagi tulemata.“

Ka teisel ja kolmandal päeval ei tule Kaalut.

Nüüd täidavad maanteed pikad voorid, autod, hobused, vankrid, kaarikud. Kõik vajub laviinina võitjaile järele. Lahingute kära on kadunud kaugele, seda polegi enam kuulda.

Ka sel ja järgmisel õhtul tuleb Lilu. Aga ta on juba muutunud justkui araks ja umbusklikuks, tema südamest on kadunud lootus. Väga vaiksena ja kahvatuna istub ta Timuti vanaperenaise kõrval, pilk maas, ja peaaegu ei kuulatagi väljast kostvaid hääli. Nüüd on ta justkui ainult selleks siin, et lootvale südamele jõudu anda. Ta ei lähe enam välja toalävele kuulutama nagu esimestel õhtutel ja väldib heitmast pilku selja taha tuhmilt läikivale kitarri pärlmutrile. Ent nüüd on ta siiski tagasi saanud endise rahu. Talle näib see kõik olevat ainult veel väike pööris pärast tormi. See päris torm läks ta südamest üle juba ammu, nii ammu, et mälestuses hakkab kustuma Kaalu pilt.

Ning siis ei tulegi enam Lilu.

Timuti vanaperenaine istub ja ootab nüüd üksi. Juba enne keskööd puhub ta väikese tulesilma ära ja heidab asemele. Kuid ta ei saa nii kergesti und silma, sest pime-das toas, milles lõhnab savitatud ahi ja nagu kõneldes naksuvad vanad mööblitükid, on vanal inimesel nõnda hea mõtelda. Kogu elu muutub nagu palju selgemaks, kahvatavad kõik mõrkjad valud ja piinavad mõtted. Kuid siis tuleb Timuti vanaperenaisel nagu midagi meelde. Ta tõuseb jälle asemelt, süütab tillukese lõpuslambi ja lükkab selle aknale pisut lähemale. Nõnda oodati vana-del aegadel kaugeid teekäijaid koju, tulesilm aknaaugus oli neile esimeseks tervitajaks koduväras. Siis heidab Timuti vanaperenaine jälle tagasi asemele ja jääb ma-gama.

Nüüd tuleb Lilu veel hoopis harva Timuti vanatarre. Ta nagu ei heidagi enam pilku kitarril ja sinise nokatsmütsi poole. Selle kõik on ta nüüd igavesti maha matnud mälestuste tuha alla. Ta tuleb rohkem sellepärast siia, et näha perenaise silmis ikka veel tuikamas seda visa ootamise tuld, mis sealt vist ei kustugi enne viimast tundi. Ta näeb ka vilkuvat tuld aknaaugus ja mõistab, milleks see põleb.

Nüüd on jäänud kõik teed päris tühjaks, ainult harva kolisevad veel kividel hilinenud voorid ja diviiside varud. Ainult autod kihutavad ikka veel edasi-tagasi, neil on ikka midagi tuua ja viia.

Sügis piserdab juba vihma. Väljas solisevad räästad, neilt jooksevad alla vihmanarmad. Kuid nad ei suuda siiski varjata tillukest tulesilma Timuti vanatare aknaaugus, mis ikka veel kannatlikult ootab ja vilgub. Ja ühel hilisõhtul komistavadki rasked sammud astmepakul. Kuid need on võõrad sammud, seda tunneb vanapere-naine esimese hetkega. Ta avab siiski ukse ja laseb sisse pimeduses kobava suure märjas soldatisinelis mehe.

„Tere õhtust!“ ütleb tulija ja vaatab ruumis ringi.

Ta pole kunagi siin olnud, kuid tunneb iga väikest esemekest, seda kitarril seal, sinist nokatsmütsi, neid traktorijuhil käsiraamatuid. Ta tunneb ka seda eidekest, kes vaatab uudistavate silmadega talle otsa, oodates head või halba. Seda kõike on talle jutustanud Kaalu, kui nad magasid palju päevi kõrvuti ühisel naril.

Siis võtab ta põuest mingi läikiva esemekese ja kinnitab selle seinale, just sinna, kus on varisenud oksake ammusest kuusepärjast ja kuivanud varreniidikesed meelespealildest. Väike lambike heidab ordenile vae-

valise valgushelgi ja see säratab korraks nagu kaugel
armas silm.

„See on Isamaasõja orden, see jääb mälestuseks põl-
vest põlve, see jutustab kangelaslikku lugu su pojast,“
ütleb võõras Timuti vanaperenaisele ja võtab oma märja
mütsi peast.

Midagi nagu hakkab tuikama eidekese südame all. Ta
vaatab säravat ordenit ja teda haarab soe tunne, nagu
oleks Kaalu ometi viimaks koju tulnud. Osake ta suurest,
visast tööst ja võitlusest on jõudnud üle tuhandete kilo-
meetrite kodutare krobelisele seinale.

1945.

Patarei tulistab

Seersant Timm oli enne Suurt Isamaasõda meremees.

Ta oli pikk poiss veidi punakate juuste ja kahe suure rusikaga, mis rippusid külgedel nagu laevakolgid. Neid rusikaid kardeti pisut, sest neist otsekui hoovas suurte sadamakõrtside käsikähmude kuulsat hõngu. Kuid nüüd olid need rusikad taltsad, päris taltsad, sest seersant Timm polnud enam lihtne dekimadrus mõnel pehkinud künal, vaid kuulsa neljakümneviielise patarei medalikandja.

Mõnikord õhtuti, kui muldonnis küdes väike raudahi ja selle valgus väreles piki seinu ja põrandat, tekkis seersant Timmil lust jutustada oma meresõitudest. Ta rääkis kaugetest sadamatest põhjas, kus ka kolmetuhandetonnnine stiimer näis väikese musta täpina eredat valgust kiirgavate lumiste jäämägede hõlmas. Või jälle ta jutustas lõuna kõrvetavast päikesest, mis sulatas saapatallad alt ja tinanööbid kuue küljest.

Niisuguseid lugusid oli seersant Timmil küllaldaselt. Kõik kuulatasid hinge kinni hoides, kuidas Gambia jõesuudmes laaditi pähkleid või Brasiilia metsikus rannas „võeti peale“ punast puud. Ja Calavaris oli baar, kus ettekandjaks oli täpselt samasugune näitsik nagu üks piletikontrolör Tallinna trammil. Ainult too miss ei osanud sõnagi eesti keelt ja kandis suus kolmekümmend kaht valehammast.

Mõnikord ütlesid poisid seersant Timmi juttu kuuldes:
„No nüüd sa küll luiskasid, sindrikael!”

„Uskuge mind, ei luiska,” kinnitas seersant Timm rusikaga vastu rinda lüües. „Mitte ei luiska, justament nii oli, mitte silpigi teisiti. Kui ma valetan, siis söögu mind, ptüi, japonski bog-h!”

Poisid naersid ja pilgutasiid üksteisele silma. Väike Lest, keda muidu polnud justkui näha ega kuuldagi, lausus teiste vahelt:

„Miinipildujates on üks poiss, kes tõendab, et sa pole eluilmaski Noarootsi kivilaevast kaugemale saanud.”

„Missuguses miinipildujates?” küsis ägedalt seersant Timm oma suurt rusikat nagu auruvasarat tõstes.

„Sajakahekümmelises.”

„Mingu põrgu oma lobaga!” turtsus seersant Timm vihaselt. „Kuidas on selle selli nimi?”

„Sakarias.”

„Sakarias?” kordas seersant Timm pikkamisi, nagu meenutades kõiki neid selle, kes laiadel mereväljadel ta teele juhtunud.

Ja siis kõlas ta hääl otsustavalt:

„Ei tunne, mitte ei tunne! Tooge see poiss siia, ma tõstan ta hobusemoka üles ja sülitan selle alla. Vaat seda on väärt sihuke valejutt.”

Kõik naersid ja meestel oli lõbus. Lühikesed puhkusehetked lendasid kiiresti, ununes lahingute raskus ja vaev. Kuum tee, lõbusad jutud, pikad ajalehepaberisse keeratud vilkad muutsid madala muldonni koduseks. Siin justkui loodi need nägematud sidemed, mis köitsid neid lahingus üksteise külge: kõik ühe eest, üks kõigi eest.

Nüüd on seersant Timm neljakümneviielises patareis sihturiks. Just sihturiks, — see oli ta palavaim soov.

Sest üks tuletanud sihtur pisut meelde ulgumere isandat — tüürimeest. Nagu tüürimees laevas, nõnda oli sihtur suurtükil see, kelle hooleks oli usaldatud kogu meeskonna kaotus või võit.

„Sihtur on suurtüki süda ja silm,“ rääkis patareikomandör leitnant Aart, tüse laiade õlgadega mees, elupõline patareilane. „Heast sihturist oleneb kõik, kogu suurtüki saatus. Vilets sihtur on lihtsalt meeskonna õnnetus.“

„Arusaadav!“ naeratas seersant Timm. „Tähendab, nagu laevas kokk. Kui keedab solki, siis kirub kogu meeskond tulist ja tõrva ning laevavintki ei taha kuidagi vedu võtta.“

Mehed said jälle naerda, sest seersant Timmil olid mõnikord niisugused sõnad, mis ei tahtnud patareilaste distsipliiniga hästi kokku passida. Kuid tal olid siiski head silmad ja kiire taip. Juba esimeses lahingus pani ta kolme lasuga kaheksasajalt meetrilt vaikima vaenlase raskekuulipilduja.

„Tubli!“ kiitis leitnant Aart. „Kui nõnda edasi põrutad, teed oma suurtüki kogu polgus kuulsaks.“

Kuid seersant Timm istus rahulikult suurtükihaaradel, selg vaenlase poole, nagu ei tulistakski see kuulipildujaist, vaid külvaks ainult herneid lumisele lagendikule. Siis otsis ta taskust tüki ajalehepaberit, raptas sellele tubakat ja tõmbas keelega üle paberiserva nagu liimipintsliga. Alles siis pilutas ümberolijate poole silma ja lausus pikkamisi:

„Ega siis meil pole siin suurt midagi teha. On juhtunud niisugune hea suurtükk, et põruta kas või ümber nurga vaenlasele otse silmaauku.“

„Braavo! Õigus!“ hüüdsid patareilased.

See oli seersant Timmi poolt hästi öeldud, ehtsa patareilase moodi. Sest patareilaste traditsioonide kohaselt pidi võidu au ikka pärima suurtükk, see terashall lahinguväljade parim sõber ja seltsimees. Tema oli selle suure töö tegija, kuna meeskond täitis ainult oma kohust.

See oli tühine asi, et nad tõid püstijalu vaenlase marutule all laskemoona kohale. Ka sellega ei kiideldud, et mõnikord veeretati käte jõul suurtükk peaaegu vaenlase ambrasuuride ette ja tulistati otsesihimisega esimeste laskudega pihuks ja põrmuks kolmekordsete pakklagede ning raudrelssidega kindlustatud dzotid. Ei räägitud ka suurt kahest saksa tankist, mis jäid purustatult vedelema lumisele väljale. See kõik oli patareilaste arvates iga võitleja püha kohus, kes kandis oma südames vihkamistuld röövullutajate vastu. Tähtsama töö tegi ikka suurtükk, see väike kärmas relv, mis kuulekalt täitis iga nende soovi.

Väike Lest, keda kunagi nagu märgatagi polnud, ei niuksatanudki, kui vaenlase kuul põletas ta põsele tulise juti. Nagu poleks midagi juhtunudki, andis ta uue mürsu ette ja hüüdis rõõmsalt: „Valmis!“

Number kolm, suur tugev poiss, kes justkui mõtles nõnda aeglaselt nagu rohi kasvab, lausus alles kaks tundi pärast lahingut:

„Poisid, ma arvan, et kuul riivas mind vist näkast.“

„Mis näkast?“ ei taibanud mehed oma kaaslase juttu.

„Noh... kuidas öelda... lihtsalt näkast,“ kogeles see veel aeglasemalt.

„Räägi sõjamehe moodi — arusaadavalt. Muidu ei saa sinust tontki aru,“ käratas keegi teiste hulgast.

Nüüd läks number kolm näost punaseks ja torises pahuralt:

„No tuline hing, kuidas ma pean siis seda pehmet kohta nimetama, mille peal sa kolm aastat ühes klassis istusid?”

Kõik pistsid laginal naerma.

Kuid see polnudki väike näksatus. Kuul oli puuritud number kolme „näkka” viieteistkümne sentimeetri pikkuse augu. Sellega saadeti haigemajja, evakueeriti tagalasse, kuid number kolm ei lahkunud oma kohalt. Ta hoidis nüüd ainult oma paremat külge pisut ees ja ei pöördunud kunagi vaenlase poole seljaga. Kuid see kõik oli tühine asi. Tähtsama töö tegi ikka suurtükk, see tubli terashall lahinguväljade seltsimees, kelle haugatusi kuuldes tõmbusid kahvatuks vaenlaste näod.

Niisugune oli patareilaste ammune komme oma relvast lugu pidada.

Uhel hommikul tuli meeskonda uus võitleja. See oli pikk vintske poiss veidi suure suu ja paari rõugearmitápiga ninaotsal. Kuid tal oli niisugune häbematu ilme näos nagu varblasel kanakarja hulgas. Ta oli miinipildur sajakahekümmelisest patareist. See haugatas tubli tüki maad kaugemale kui suutis seda teha neljakümneviieline suurtükk. Ja sellepärast oligi uustulnukas veidi uhke ja veidi kohevil nagu pärlkukk.

Nähes seersant Timmi, tegi ta suured silmad ja hüüdis:

„Oo... tervist, vana semu! Vaat, kus kokku juhtusime, mitte ei teadnud arvatagi.”

Mehed müksasid rõõmsalt salamisi üksteist küünarnukkidega: nüüd tulid ilmsiks seersandi luiskamised kaugetest meresõitudest kõrvetava päikese all ja igaveses jäärabas.

Kuid seersant Timm ei võtnud vaevaks püstigi tõusta. Ta silmitses rahulikult uustulnukat, pigistas kinni ühe

silma ja pigistas kinni teise silma, naeratas siis häbematult ning ütles:

„Tere-tere, külamees. Vaatan sind ühe silmaga ja vaatan teisega, aga mitte ei tunne. Oled vist habeme ära ajanud, sellepärast ei tunne. Kuidas su nimi on?“

Uustulnukas astus otse seersandi ette ja naeris nõnda laia suuga, et võis näha ta kollaseid purihambaid.

„Kas siis tõesti ei tunne, eh-hee?“ usutles ta hämmastunult.

Seersant Timm raputas pead:

„Mitte ei tunne, neelaku mind alla kas või japonski bog-h.“

Nüüd pistis uustulnukas kaks sõrme suhu ja laskis kuuldavale niisuguse lõikava vile, et mõned mehed kargasid nagu häire peale üles.

„Noh, kas nüüd tunned Sakariast?“ naeris ta laia suuga. „Mäletad, kui viis aastat tagasi suvel tulime Noarootsist kividega ja ajasime ühele puulaevale külge. Puulaeva kapten viskas sind kasehaluga, nõnda et vedasid nädalapäevad jalga taga nagu luuavart saanud koer.“

Kui Sakarias lõpetas jutu, müksasid mehed küünarnukkidega üksteist: oh-hoo, mis nüüd küll tuleb! Kas kaugete merede seikleja pigistab vastu rinda vana sõbra ja semu, või hakkavad ta rasked rusikad nagu veskitiivad vehklema.

Ent seersant Timm istus rahulikult suurtükihaaradele ja hakkas keerutama suitsu. Ta näoilme ei muutunud põrmugi, ainult talimütsi alt tuli välja punane juuksetukk.

„Conda bolas!“ lausus siis meeste poole, mis pidi tähendama portugali keeli — poisid, andke tuld.

Väike Lest kargas ettepoole ja ulatas tikuga tuld. Siis sirutas seersant Timm ühe jala ette, vaatas hetke alt-

kulmu Sakariase otsa ja lausus rahulikult ning väga kindlalt:

„Puh, see polnud kindlasti mina! Mul on tädipoeg, väga minu moodi, ehk tema kamandas nende kivilaevade ja puulotjadega. Mina olin sel suvel hoopis Timbtuktos, laadisime peale kakaoube.“

„Timbtuktos?“ irvitas uustulnukas uskumatult.

„Jah, või sina arvad, et kakao kasvab nagu meil kartul peenardel? Ei, vennike! Nüüd aga võta ja viksi suurtükk puhtaks nagu hõbelusikas. Siis näeme, mis mees sa õieti oled, — kas kivilaeva madrus või suurtükiväelane.“

Seersant Timm oli löönud vastast.

Punaväelane Sakarias viskas seljakoti maha, krimpsutas pisut rõugearmilist ninaotsa ja hakkas sõnagi lausumata puhastama suurtükki. Ta tegi seda kiiresti ja osavalt, nagu oleks olnud elupõline suurtükiväelane. Lõpetanud töö, seisatas ta seersant Timmi ees ja raporteeris:

„Seltsimees seersant, lubage ette kanda, et käsk on täidetud.“

„Vabalt.“

Seersant Timm uuris suurtükki. See oli hästi puhastatud, siin polnud midagi laita. See pikk vintske poiss oskas oma tööd.

„Pole viga,“ noogutas seersant Timm pead. „Kuid vaatame, mis pilli sa lahingus hakkad puhuma.“

Sakarias ei vastanud, kuid ta irvitas nõnda, et suu avanes kuni kõrvadeni. Siis pööras seersandile hoopiski selja ning hakkas rääkima väikese Lestaga:

„Jah, näe, kuidas inimene võib eksida. Mina arvasin, et kohtan vana semu ja seltsimeest kivilaevalt, kellega palju ühes elatud, häid ja halbu päevi nähtud, aga võta näpust — pole hoopiski see. On hoopis kaugete maailma-

merede hüljes, kes „võtab peale“ Brasiilia süldikeetmise puid ja laadib Timbu-kimbus kakaoubade tolmu. Aga küll oli tore sell too minu tuttav sealt Noarootsi kivilaevalt! Kord tulime sadamas nõnda laeva, et pool teed kandis tema mind, teise poole mina teda. Siis võttis ta mul ümber kaela kinni ja ütles: „Oleme igavesti sõbrad, Sakarias! Laseme homme selle kinnituseks endale rinnale tikkida kaks ühendatud kätt ja selle alla meie vana kivilaeva.“ Ja nõnda tegimegi. Vana Jakk tikkis õmb-lusnõelaga meile rinnale kaks ühendatud kätt ja vana kivilaeva. Tikkis tüki sinavat merdki, mille kohal tõusis päike. Meri oli sinine, aga päike punane nagu tuli.“

Sakarias peatus pisut, süütas vilka ja küsis siis ümber pöördudes seersant Timmilt:

„Seltsimees seersant, kas teile ka seal Timbu-kimbus tol suvel viis aastat tagasi midagi rinnale täto-veeriti?“

Seersant Timm nagu kohmetas pisut. Viskas suitsuotsa eemale ja tõusis ägedalt püsti. Ta tahtis midagi vastata, kuid samal silmapilgul tuli patareikomandör leitnant Aart ja hüüdis:

„Patarei, valmis olla! Kell viisteist null viis liikuda positsioonidele. Suurtükk number üks viia kõrgustikule number nelikümmend seitse ja sealt purustada vaenlase dzott.“

Väike Lest heitis pilgu kõrgustiku poole ja vilistas: „Veane kihla, et kolmanda lasuga on pilpad täga!“

Kõik mehed hüppasid nagu korruga üles. Detsembripäike sädeles nende ees puhtal lumel. Taevas oli selge ja kõrge nagu helesinine klaaskuppel. Lumised mäekuhilikud ning põlluvoldid lamasid rahulikult, nagu polekski siin võitlus elu ja surma vahel.

Mehed haarasid suurtükihaaradest kinni, tõukasid kogu jõu ja hooga. Teised tulid mürskudega ja väike Lest vedas enda järel kelku, millel terve kast laskemoona. Seersant Timm ja punaväelane Sakarias ähkisid kõrvuti, nende näod õhetasid kuumusest ja soojad kasukad nõõrisid ümber pihtade. Külma detsembrituul tundus nagu paitav tuuleõhk.

Mõne minutiga oli suurtükk veeretatud kõrgustikule number nelikümmend seitse. Seersant Timm heitis kiire pilgu ette, silmates kohe vaenlase dzotti. Kitsa mustava piluna paistis siit selle ambrasuur.

„Stopp!“ hüüdis ta ja tõstis käe üles.

Kõik olid kohal: väike Lest, Sakarias, number kolm, kes liikus imelikult, parem külg veidi ees, otsekui kardaks ta jälle hädaohtu oma näkale. Seal olid ka kõik teised lumiste väljade seltsimehed, kellega nad olid koos võidelnud, mitugi kuulsat võitu vaenlase üle saavutanud.

Esimene lask langes otse vaenlase dzoti ambrasuuri ette.

„Tubli!“ hüüdis patareikomandör. „Järgmine kord veidi kõrgemale võtta.“

Kuid seersant Timm kortsutas kulmu. Ta nägi Sakariase laia naeratust ja sihtis paremini. Samal silmapilgul hakkasid vasakult ja paremalt vihisema vastu suurtükikilpi kuulid. Uks vaenlase miinipilduja hakkas tööle. Mõnikümmend meetrit neist eemal prahvatas üles lumesamma. Üle peade helisesid detsembri karges õhus metalli-killud nagu imelikud pillikeeled.

Number kolm katsus järsku oma puusa ja sülitas vihaselt.

„Kas jälle näkast läbi?“ naeris väike Lest üle õla.

„Jah, tont võtku,“ urises number kolm südametäiega.
„Seekord paremast, ptüi!“

Patareikomandör langetas käe ja kamandas:

„Tuld!“

Neljakümneviie-millimeetriline suurtükk haugatas jälle ja seersant Timm vaatas Sakariase otsa. See seisis päris püsti, suur ja tugev, jalad veidi harkis, kasukarind eest lahti, nagu hoiduks rinnaga vastu Soome lahe ägedat tuulepuhangut. Üks kuul vihises otse ta näo eest mööda ja Sakarias haaras selle järele käega, nagu tõrjuks kärbseid eemale. Seersant Timm tahtis talle nagu midagi öelda, kuid samal silmapilgul hüüdis patareikomandör:

„Kaks kiirlasku, sihik kaheksa!“

Seersant Timm tulistas kolmandat korda. See oli meisterlask, tabas täpselt ambrasuuri. Oli selgesti näha, kuidas seal eemal välgatas tuleleek, lendasid õhku palkide pilpad ja vaikis raskekuulipilduja.

„Tore!“ möirgas Sakarias. „Just nõnda oleks tabanud ka minu vana semu sealt kivilaevalt.“

Ta vaatas seersant Timmi otsa. Aga see oli jäänud imelikult vaikseks ja najatas vastu suurtükihaara, nagu oleks ta väga väsinud. Ta talimüts oli lumme libisenud ja salk punaseid juukseid rippus otsmikul.

Sakarias haaras tal õlast kinni ja küsis:

„Mis sul on, Timm?“

„Ei ole midagi... mitte midagi,“ vastas see vaevalt kuuldavalt.

Ent juba märkas Sakarias ta kasukarinnal väikest auku. Ruttu rebis ta rinnaesise lahti ja tahtis avada seersant Timmi pluusi, kuid see tõstis tõrjudes käe:

„Jäta, Sakarias.“

See oli öeldud pehmelt ja sõbralikult, nõnda nagu rääkisid kunagi ammu nood kaks vana semu seal kivilaeval. Ja ainsa hetkega mõistis Sakarias kõik. Timm, vana sõber Timm ei taha, et ta seltsimehed näevad rinnal kaht sõpruse märgiks sirutatud kätt, mille alla on tätoveeritud vana Naorootsi kivipargas. Nad ei usuks siis enam kunagi Timmi jutte kaugetest meresõitudest jäämägede vahel ja kõrvetava troopikapäikese all. Nagu õrn jääkirme puruneks tema ümbert kaugete randade võlu.

„Ma viin sind sidumispunkti,“ lausus viimaks Sakarias.

„Vii...“ kuuldus vaevalt seersant Timmi huultelt.

Sõnagi rohkem lausumata tõstis Sakarias Timmi üles ning upitas õlale.

Siis läks ta üle lumise välja sidumispunkti poole, suur ja tugev, nagu hiiglane, kelle jaoks pole ühtegi raskust. Ja ta süda oli imelikult kerge ning rõõmus, — see oli ikka Timm, vana semu ja seltsimees Noarootsi kivilaevalt.

Timm katsus veidi pöörata oma pead ja sosistas:

„Sakarias!“

„Jah?“

„Kas sa oled pahane?“

„Mispärast pahane?“ heitis see vastu.

„Sellepärast, et ma ei tahtnud sind tunda seal meeste ees... ja siis panin suurtükki puhastama... ja salgasin kõik... meie laeva ja kaks ühendatud kätt rinnal. Aga ma tahtsin sulle öelda kõik, kuid siis juhtus nii viisi.“

Nende selja taga lõhkes miin.

Kuid Sakarias justkui ei märganudki seda. Ta surus

oma habemetüükas lõua vastu vana sõbra pöske ja rääkis:

„Ära nüüd mõtle sellest, see on möödas. Aga ilusti andsid dzotile pihta, ausõna. Sellest on mu südames praegu hea meel ja ka sellest, et sinust on saanud niisugune tubli sihtur. Muu kõik on unustatud.“

Ja Sakarias võttis veel pikema sammu üle lumise välja sidumispunkti poole.

1943.

Kolm sapööri

Neid oli kolm meest, põlised sapöörid, kes polnud esimest korda üheskoos sakslaste traataedade ja kindlustatud punkrisuude all. Igal mehel oli seljas kümme kilo lõhkeainet, vööl kuus granaati ja põiki üle rinna automaat kolmesaja padruniga. Nad astusid vaikides üksteise järel hanereas mööda lumist rada, mille olid kõvaks tampinud saksa valvepostide ja toidutoojate tanksaapad. Kaks päeva tagasi lõi esimene pataljon vaenlase neist madalaist puuga vooderdatud, okastraadirägastikuga kaetud ning miiniväljadega ümbritsetud punkreist välja. Kuid ka pataljon ei saanud asuda võidetud positsioonidele. Vaenlase suurtükkide ja miinipildujate lakkamatu tuli, varjatud snaperid, kuulipildujad, automaaturid, — iga samm täpselt tulistamisruutudesse jagatud maad muutus pataljonile hädaohtlikuks. Ainult väike eelsalk tosina mehe, kahe raskekuulipilduja ning määratu hulga laskemoonaga valitses siin.

Nüüd möödusid sapöörid viimasest kindlustatud punkrist ja hakkasid mööda madalat lohku edasi liikuma. Nende ees sammus vanemseersant Nael, tõeline hiiglane porist ja suitsust määrdinud kasukas ning heinakuhjataolise tohutu talimütsiga. Tema taga paistsid väike Viskar ja nõtke Tamm pisikeste õlakõrguste varjudena. Raskekoorem pani neid hingeldama, neetis otsekui maa külge, vajutas läbi õhukese lumekooriku.

Põlenud korstnajala juures pöördus vanemseersant Nael paremale. Siin oli lumi sügavam, jalad vajusid põlvini lumme. Vanemseersant läks sellest läbi nagu tank, jättes kohevasse lumme sügavad vildijäljed. Tema kaaslased püüdsid neisse astuda, kuid juba saja sammu järel hakkas Viskar hingeldama. Kogu ta rind tundus kinninöörina, hingematvana, lämmatavana. Kümme kilo lõhkeainet, kuus granaati ja automaat kolmesaja padruniga püüdsid teda otsekui hiigelkäel rinnuli lumme vedada.

„Kuhu te jooksete, hobused!“ lõõtsutas ta jalgu lumest välja kiskudes.

„Tss! Oleme raudteevalli lähedal... ära tänita nõnda,“ sosistas Nael. „Anna mulle oma kott, kui muidu edasi ei saa.“

„Sõida põrgu oma jutuga!“ puristas Viskar vihaselt. „Oma kandamit jõuan ma kanda nagu iga teine sapöörgi, kui te ainult ei traaviks nõnda kiiresti seal ees.“

Ta vajus jälle põlvini lumme, jaladki vist ei küündinud selles valges tuhas põhja. Vanemseersant Nael aitas teda õlast, Tamm sikutas käest ja nõnda hakkas ta jälle tundma kindlamat rada jalgade all. Nagu enese rahustamiseks hakkas Viskar mõtlema toredale juhtumusele, mille nad olid üle elanud paari päeva eest. Nad tulid jälle lahinguülesande täitmiselt, granaadid, lõhkeainetepakid ja padrunid rõhusid turjal nagu eeslikoorem. Viskar kandis veel paari trofeesäärrikuid, suurt kuuliauguga termospudelit ning rasket vasikanahaga kaetud ranitsat. See oli täis purke, kuid kas need sisaldasid moosi või saapamääret, see oli veel kahtlane. Vaevaliselt ronis Viskar mööda sügavat ja kohedat lund, vajudes igal sammul nagu põhjatusse jahukotti. Ja järsku kadus ta

jalgade alt kindel pind. Ta kukkus mustavasse auku, millelegi üsna pehmele, elavale, kiunuvale. Esimesel hetkel ei taibanud Viskar, kas see oli loom või inimene. See hakkas tema jalge all metsikult rabelema, lõi millegagi valusalt vastu põlve ja hakkas august välja pugema. Alles siis tundis Viskar pimedas vastu nägu saksa vasikanahaga löödud ranitsa selga.

„Eh, sakslanel!“ mõtles sapöör.

Ta haaras põgenejal jalast kinni, ent pihku jäi ainult saabas. Uesti haaras ta teisest jalast, surus kõvemini, litsus vastu rinda. Sakslane röögatas, sest ka eest haaras temast hiiglajõul kinni vanemseersant Nael. Ja nõnda tõmbaski ta mõlemad välja: sakslase ja selle jala külge klammerdunud väikese Viskari.

Viskar hüppas kohe püsti ning hakkas sakslase selga laduma oma lõhkeainetepakke, ranitsat, kuuliaukudega termospuudelit.

„Kanna, vennike, kann, see ei riku su tervist. Pärast oled veel tänulik, et päästsin sind sõjast, kindlast hukkamisest. Elu lõpuni tuletad meelde, et sinu sõbrad jäid Dnepri äärde, Stalingradi alla, Velikije Lukisse. Aga sina elad, elad sellepärast, et üks väsinud sapöör juhtus sulle luureauku kaela kukkuma. Edasi, marss!“

Nüüd vahtis väsinud Viskar jälle otsides ringi. Mõnel hetkel tundus talle, et jalg vajus sügavamalt lumme, kuid ikka oli see mõni madal lohk või lumega kaetud tankitörjeposti-auk. Tore juhus luureaugus kükitava sakslasega ei näinud enam korduvat.

Järsku lõppes lumine legendik kõrge raudteevalli ees.

Vanemseersant Nael tõstis käe ja sosistas:

„Seis!“

Kõik kolm seisatasid veidi ärevalt ja ootevalmilt, sest raudteevalli taga algas ei-kellegi-maa. Siin pidasid sageli luuremehed, automaaturid ja sapöörid kangelaslikke võitlusi, millede üksikasjad jäid mõnikord igavesti saladuseks. Hästisihitud granaat või tabav automaadivalang hävitas sageli kogu vaenlase luuresalga. Kuid varisev müür, lume alla peidetud miin või varitseva vaenlase kuul sai ka sageli saatuslikuks julgeile sapööridele, luuremeestele, automaaturitele.

Nüüd läikis nende ees kuu paistel raudtee rööbastik nagu hele pael. Paremal tõusis õhkulastud sillakaare raudvõrestik, mille varjus vilkusid üksikud leekkuulid. Veidi allpool, vasakul, kükitas rööbaste kõrval tume mügerik. Kõik kolm silmitsesid tükk aega seda tumedat kogu, justkui katsudes aimata, millised hädaohud võivad peituda selle taga.

Siis sosistas vanemseersant Nael:

„See on purukslastud vagun.“

Jah, kinnitasid teised tummalt pead noogutades.

„Peame hoiduma raudteest üleminekul selle varju.“

Nad hakkasid jälle sõnatult mööda madalat lohku edasi liikuma. Siin vajusid jalad jälle kuni põlvini lumme. Vanemseersant Nael läks sellest jällegi läbi nagu tank, jättes enda taha suurte ja sügavate vildijälgede raja, kuna Tamm ja Viskar püüdsid astuda tema jälgedesse. Kuid nüüd nagu ei tundnudki Viskar enam endist raskust. Siin oli juba võitluste maa, saksa luuresalkade piirkond, kus jäi võitjaks ainult vastupidavam, visam, osavam.

Mõne minuti pärast jõudsid sapöörid purukslastud vaguni kohale. Nende ees helendas lumi kuu paistel. Kaugemal tõusid leekkuulid vastu selget detsembritaevast nagu värviliste konfetide sadu. Kogu linn ragises,

põles, purskas üles sädemeid. Kuid see oli siiski sõjameestele vaikus, üks neid harvu võitlustunde, millal pole kuulda suurtükkide ohkeid ega miinipildujate maad väri-sema panevaid plahvatusi. Ainult siit-sealt kostsid üksikud püssipaugud, kuulipildujate ja automaatide valangud.

Vanemseersant Nael tõstis käe.

Kõik kolm seisatasid, vaadates ühe pika hetke pinevalt üle rööbaste. Seal oli kõik vaikne, ainult tuli ragises kõrvalolevais hoonetes ja liiprivirnadest. Tundus suitsulõhna, mida tuul kandis üle raudteevalli.

„Valmis?“ küsis vanemseersant Nael sosistades.

Ta sai vastuseks tasase sosina. Kõik kolm tõmbusid veidi küüru, lõdvendasid siit ja sealt rihma, vaatasid teravate pilkudega ette. Iga niisugune hüpe oli seotud riskiga. Vaenlase varitsev kuulipilduja, lume alla maetud miinid, ööd ja päevad pommitamistules seisnud varisev müür võis saada saatuslikuks.

„Hopp!“ langetas vanemseersant käe.

Esimesena hüppas Tamm. Pikk nõtke vari ilmus raudteevallile, lumi rudises pisut, ja juba kaduski ta ootajate silmist. Ei enam ühtki häält, kõik jäi ümberringi vaikselt, hääletuks, surnuks.

„Korras,“ lausus Nael. „Jõudis hästi pärale. Nüüd sina, Viskar.“

Väike Viskar kehitas korraks allkeha. Tal oli alati hüpete puhul niisugune imelik tunne, nagu hakkaksid püksid puusade ümber lotendama. Seepärast kordas ta alati seda liigutust, mida tundsid juba kõik sapöörid, automaaturid, luuremehed.

„Noh, olgu,“ kähises ta, ja väike must vari vilksatas üle raudteevalli. Ta viskus üle müüri pimedusse, just Tamme jalgade juurde.

Nüüd tuli vanemseersant Nael.

Viskar tõstis pea ja sosistas Tammele:

„Tuleb nagu aurumasin, — raudteevall ägiseb käes... Kui ta nüüd meile selga heidab, siis oleme laiad nagu takjalehed.“

Nael kadus veidi vasakule.

Kuid just samal hetkel vilksatas kuskil nende ees kolme- või neljasaja meetri kaugusel kuulipilduja tuli. Valangud lendasid madalalt, puurisid raudteevalli, klõbisesid vastu rööpaid, susisesid lumes. Siis vaikis kuulipilduja.

Vanemseersant Nael keeras end lumes küljeli ja küsis: „Kas nägite? Seda me just otsimegi.“

Mõlemad sapöörid noogutasid pead.

Neile meenusid need kaks rasket ööd ja päeva, millal nad otsisid vaenlase peidetud dzotti, mis asus kuskil selle raudtee-kolmnurga vahel. Sapöörid, automaaturid ja luure ei saanud silma kinni. Nad otsisid päeval ja öösel, riskisid igal sammul eluga, tungisid läbi miiniväljade, traattõkete, purustatud hoonete ahervaremete. Nende silmad muutusid magamatusest põletikuliseks, jalad nõtkusid ja kurgus kipitas purustatud hoonete suits ja tolm. Ent nad ei lakanud täitmast ülesannet, tungisid ikka sügavamale ja kaugemale raudtee-kolmnurga prahihunnikute ja liiprite vahele, tuhnisid keldrites, mahajäetud punkrite aukudes, vabrikute ja tehaste korstnälalgades, sõelusid kvartaali kvartaali järel läbi, nagu otsiksid nad heina-kuhjast nõöpnõela.

Paljud neist ei tulnudki enam tagasi. Nende asemele astusid uued sapöörid, automaaturid, luuremehed. Ent nad ei lakanud minutikski otsimast, väsimust, und ja pakast ei olnud nagu üldse olemas, kui nad mõtlesid, et see leidmata vaenlase kindlustatud punkt pidas juba

kolmandat päeva kinni nende roodude ja pataljonide rünnakut.

Ja nüüd olid nad näinud selle varjatud dzoti kuulipilduja tuld, seal kuskil kolme- või neljasaja meetri kaugusel endi ees.

„Saame kätte,“ pigistas väike Viskar lõdisevad hambad kokku. „See on kuskil seal liiprivirnade taga, kus eile jäid kadunuks kaks automaaturit. Saame kätte... kindlasti.“

Luuremeestele on alati kõige ohtlikumaks kohaks maa-ala, kus oletatavasti võib kokku puutuda vaenlasega. Seal asub vastane alati soodustatud olukorras. Ta on maskeeritud, varjatud, tema vaatesektor on avaram ja tuttavam. Iga ettevaatamatu liigutus, varisev kivi, kõve mini sosistatud sõna võib reeta lähenejaid.

Seepärast valisid kolm sapööri hoolikalt teed lähene miseks varjatud dzotile.

Esimesena asus teele pikk Tamm. Ettevaatlikult roomas ta mööda lund täistuisanud kraavipõhja kuni väikese valge majani. Siis järgnes Viskar, nüüd juba pisut kiiremini, julgemini, kuni puudutas kaaslase vilte. Ta valis uue tee edasi ja sosistas Tammele:

„Katsun jõuda tolle müürini vasakul.“

Nüüd liikus ta palju ettevaatlikumalt, kasutades ahervaremete varje ja põlenud risu, mis vedeles igal pool. Vasakus käes automaat, paremal puusal rippumas viskevalmis granaadid. Kogu endine väsimus oli kadunud, isegi midagi lõbusat ja rõõmsat säras ta näos. Kümne minuti pärast jõudis ta vahejuhtumiteta põlenud müüri pimedusse.

Peagi tulid ka vanemseersant Nael ja Tamm järele.

„Ei midagi?“ küsis Nael.

„Mitte midagi, põrgu pihta!“ hakkas Viskar tasakesi kiruma. „Ja ometi nägime kuskil siin kuulipilduja tuld. Ma võiksin oma termos pudeli peale kihla vedada, et see oli otse siin, vähemalt mitte kaugemal kui nood liiprivirnad seal.“

Sapöörid hakkasid tähelepanelikult silmitsema liiprihunnikuid endi ees. Seal taga kulges jälle raudteeliin, selle muldvall paistis siia kuu valgel. Viskaril tuli äkki mõte, et sakslaste peidetud punker võis asuda liiprivirnades. Ja sedasama mõtlesid ka vanemseersant Nael ning Tamm.

„Oodake, nüüd lähen mina esimesena,“ sosistas Nael. „Tulge kümne minuti pärast järele, kui midagi ei juhtu. Aga kui juhtub, siis teatage staapi, et olete avastanud peidetud dzoti. Las avavad suurtükitle, see lõhub siin kõik segamini.“

Vanemseersant Nael hakkas minema. Kõik kolm aimasid, et nad on nüüd lähemal varjatud punkrile kui enne neid ükski automaatur, luuremees või sapöör. Nad on peaaegu juba avastanud selle, kui ainult vanemseersant Naelale midagi ei juhtuks.

Väike Viskar võttis oma vöö küljest lahti kõik kuus granaati ja ladus käepärast lumele.

„Kui midagi seal sees juhtub, siis mine sina staapi teatama, aga mina...“

Kuid liiprivirnade juures jäi kõik vaikseks.

Kümne minuti pärast roomasid Tamm ja Viskar vanemseersant Naelale järele. Nad ootasid kolmekesi mitu pikka minutit, kuid ümberringi jäi kõik vaikseks. Ainult tuli pragises kaugemal liiprivirnades ja kuskil rabises müürist kukkuvaid kive alla. Siis hakkasid nad jälle

ettevaatlikult edasi liikuma, pikkamisi, vähemagi kärata, tehes ringe põlevate hoonete ja liiprivirnade ümber. See oli imelik, — kuskil siin nende varisenud müüride, korstnajalgade ja liiprihunnikute vahel olid nad näinud pool tundi tagasi hetkeks vilksatamas vaenlase kuulipilduja tuld. Kuid ometi näis nüüd siin kõik mahajäetud, rusudes, põlev ja pragisev, nagu ei asuks siin ühtki elavat hinge.

Korraga jäid kõik kolm liikumatult lamama.

Just nende ees, võib-olla ainult kolmekümne sammu kaugusel, kostis mingi veider heli. Näis, nagu lohiseks seal miski pikkamisi edasi, ikka edasi, kaugemale. Kolm sapööri kuulatasid tähelepanelikult, hinge kinni hoides. Mõneks silmapilguks vaikusid helid, siis kostsid jälle, seekord veidi kaugemalt, liiprivirnade tagant. Sapööridel oli tunne, nagu eemalduks seal keegi väga pikkamisi ja aeglaselt, vedades järel kelku. Siis jäi kõik mõneks hetkeks vaikseks.

„Kes see on?“ vaatasid Tamme suured lapsesilmad küsides kaaslaste poole.

Kuid ka vanemseersant Nael ja Viskar ei suutnud vastata sellele küsimusele. Need helid olid selleks liiga veiderad, hoopiski erinevad, et neid pidada sammudeks. Kuid see polnud ka tuli, mis pragises liiprivirnadest, veerevad kivid, mis varisesid müüridelt, vesi, mis võis tilkuda mõnest kanalist. Nad olid siiski liiga korrapärased, üheaegsed, inimese poolt tekitatud.

Järsku lükkas Viskar mütsi kõrvale, nagu oleks ta avastanud saladuse. Ta tõukas küünarnukkidega kaaslastele külge ja naeratas.

„Noh, mis on?“ küsisid need sosistades.

„Kas teie ei taipu veel?“

„Tähendab, sakslane?“

„Nojah, saksa tunnimees. Ta kõnnib selle neetud dzoti ees, mida oleme otsinud kaks ööd ja päeva, ning veab oma puukottasid järel nagu suuski. No küll on heeringas, aga meie mõtleme ei tea mis.“

Ja korraga oli kõigil asi selge.

Seal liiprivirnade taga, kuhu nad ei ulatunud siit vaatama, asuski sakslaste peidetud punker. Päeval peitsid nad oma kuulipildujad liiprivirnade vahele ja valitsesid täpse tulega kogu raudtee-kolmnurga üle. Öösel asusid dzotis, peidetud punkris, kuna tunnimees valvas neid hädaohu eest.

„Sul on vist õigus,“ möönis järele mõeldes vanemseersant Nael. „Aga nüüd on tarvis asjaga pisut lähemalt tutvust teha.“

„Mina lähen, mul on eesõigus, mina avastasin kogu selle kupatuse,“ hakkas Viskar end vabastama raskest seljakotist.

„Mine,“ vastas vanemseersant Nael. „Aga ole poole tunni pärast tagasi.“

Varsti kadus Viskar roomates liiprivirnade taha. Nüüd, vabanenud raskest kandamist, mis otsekui nõõris kokku kogu rinnakorvi, oli ta vilgas ja osav nagu saarmas. Mõne minutiga oli ta liiprivirnade kõrval ning nägi kuu paistel helendamas raudteetammi. Selle ees liikus kõsitiõmbunud saksa tunnimees, püss kaenlas, mõlemad käed varrukatesse topitud, õhuke sinelikrae üles tõstetud. Ta liikus pikkamisi ja aeglaselt, seda imelikku sahisevat heli tekitavaid puukottasid lumes järel vedades.

Tunnimehe taga paistis raudteevallis betoontruubi avar suu. Kevadel vihmade ajal jooksid selle kaudu veed teispool tammi asuvasse kraavi, kuid nüüd oli trupp kuiv.

Selle esikülg oli liiprite ja liivakottidega üleni kindlustatud, ainult väike must ava osutas ukseaset. Viskar taipas kohe, et see oligi sakslaste redupaik, kus nad võisid julged olla suurtükitele ja miinide eest. Ulalt kaitses neid raudteevalli mitme meetri paksune muldkeha, eest varjasid liiprivirnad. Sellepärast oligi see osavalt varjatud ning kaitstud punker jäänud leidmatuks luuremeestele ja automaaturitele. Ent nüüd tulid kolm sapööri ja leidsid selle, mida kogu polk oli otsinud kaks päeva ja ööd.

Viskari meeleolu oli nõnda hea, et nüüd oleks ta võinud kas või vile lahti lasta. Kuid ta ülesanne polnud veel lõpetatud. Ta roomas liiprivirnade varjus raudteevallini ja nihutas end üle rööbaste. Alles poole tunni pärast oli ta jälle oma kaaslaste juures.

„Noh, nägid midagi?“ hakkasid need kannatamatult pärima.

„Nägin. Fritsud pesitsevad nagu võhrud solgitorus.“

„Solgitorus?“

„Nojah, raudteetammi all. Aga küllap me nad välja suitsetame.“

Ja ta hakkas tasakesi jutustama kaaslastele oma plaani.

Kesköö oli juba ammu möödas, kui kolm sapööri lõpetasid ettevalmistused. Vanemseersant Naela ja punaväelase Tamme ette oli kuhjatud kõik kaheksateist granaati, igaühele kaks pakki lõhkeainet külge kinnitatud. Sealsamas lamasid ka ülejäänud lõhkeainetepakid, varustatud detonaatorite ja lühikeste süütenööri-dega. Nael ja Tamm toppisid neid taskutesse, kuna granaadid riputati vöö ümber nagu kummalised näärripuehted.

Viskar heitis veel viimase pilgu ettevalmistustele ja viipas käega:

„Nüüd teele, poisid!”

Teda peatas vanemseersant Nael ja küsis sosistades:

„Kas tead kindlasti, et neil pole teisel pool väljapääsu?”

„Tean,” noogutas Viskar pead. „Käisin seal ja uuris järele. See on otsast otsani liipreid täis tuubitud. Sisse- ja väljapääs on ainult ühest otsast, meie poolt küljest. Aga virutage granaadid kaugemale, see on kindel, et nad poevad tahapoole.”

„Küll virutame!” noogutasid mõlemad mehed.

Siis hakkas Viskar jälle roomama laskevalmis automaadiga paremale, kuna ta kaaslased ühes granaatide ning lõhkeainetepakkidega kadusid vasakule. Kuuvalgus oli peaaegu kustumas pilvede taha, kuid põlevate hoonete leegid joonistasid lumele punaka kuma.

Viskar jõudis liiprivirnade vahelt välja ja nägi sakslast parajasti eemaldumas, selg tema poole. Hämaras valguses paistis nüüd suurena ta naistesalli mähitud pea. Pikkade lohisevate sammudega kõndis ta oma tee lõppu, seisatas hetke ja pöördus jälle tagasi. Nüüd seisis ta vaevalt paarkümmend sammu Viskarist eemal.

Samal hetkel kostis vasakult, liiprivirnade vahelt, vanemseersant Naela vile. Sakslane võpatas, rebis käed varrukaist välja ja tahtis haarata püssi. Ent just tema ees välgatas Viskari lühike automaadivalang, mis paiskas ta kummuli lumme.

Vasakult jooksis kaks tumedat kogu, üks pikk hiiglane suures käsukas ja tohutu heinakuhjataolise mütsiga, teine lühem, kuid niisama kiire ja karme. Nad heitsid lõhkeainetepakkidega granaadid betoontruubi avausse ja viskusid lumme, kuna nende üle veeres peaaegu kahe plahvatuse kõu. Siis olid nad jälle püsti ja uued granaadid lendasid vaenlase peidetud punkrisse.

Viskar tõusis püsti, jooksis truubi kõrvale ja karjus saksa keeles:

„Andke alla... olete ümber piiratud... meid on terve rood!”

Truubist kuuldus, nagu jookseks seal kari hobuseid kuskile kaugemale, tunneli teise otsa. Hetk hiljem kostis sealt vastuseks paar rutuga lastud revolvripauku.

„Andke veel... andke veel, poisid, enne kui nad saavad kuulipildujad haarata!” hüüdis Viskar tumedate kogude poole.

Jälle lendasid uued granaadid lõhkeainetepakkidega avausse. Välgatas kaks tuleleeki, õhus tundus plahvatanud lõhkeainete lehka. Samal silmapilgul hakkas truubis töötama ka sakslaste kuulipilduja. Kuulid plaksusid liipritesse ja vingusid avausest välja. Kuid kolm sapööri ootasid valvates truubi kõrval, kus kuulid neid ei puudutanud. Kui kuulipilduja hetkeks vaikis, kummardus välkkiirelt üks või teine meestest, ja uus granaat lendas jälle tunnelisse.

„Andke alla... andke alla, meil on teie jaoks kakssada granaati ja pool tonni lõhkeainet. Laseme kogu tunneli õhku... lendate kõik pilvenukile nagu takukoonlad!” kostis Viskari hääl nagu häälekõvendajast.

Vastuseks pihustas uus valang liiprite küljest kilde.

Varemetes linna kohal vinetas juba varahommikune valgus, kui viimaks kostis tunnelist nõrk hüüd:

„Jätke järele, anname alla!”

Viskar kõigutas käes granaati ja lausus:

„Just õigel ajal... jäi veel viimane granaat. Aga välja oleksime nad toonud ikkagi, kas või suitsuga.”

Kaheksa suitsust ja tolmust lämbunud, alatistest granaadiplahvatustest uimast fritsu tuikus ülestõstetud kätega truubist välja. Nad seisatasid juhmilt hallis valguses, nähes terve roodu asemel endi ees ainult kolme sapööri automaaditorusid. Viskar heitis pilgu truubi sisemusse ja hüüatas:

„Hoidke neid vaos, poisid. Ma näen üht termos pudelit, sihukest on mulle just tarvis.“

Ta kadus hetkeks truupi ja tuli sealt tagasi nikeldatud termos pudeli, vasikanahaga kaetud ranitsa ja sületäie kirjude purkidega. Vahest seekord õnnestus tal saada saapamäärde asemel moosi. Kogu selle koorma, lisaks oma seljakoti, ladus ta ühe pika, kookus õlgadega sakslase turjale ja kamandas:

„Ees käies marss!“

Samal õhtupoolikul hõivas teine pataljon kogu raudtee-kolmnurga, ja kolm sapööri tundsid, et neilgi oli selles võidus pisikesi teeneid.

1946.

Varemetes

Väljas oli veel öö, kui seersant Talik ärkas.

Ta teadvusse tungis kummaline heli, mis esialgu sarnanes kiirete vasaralöökidega vastu metalli, siis aga järjest paisus, muutus kiunuvaks ulgumiseks ning lõppes kõrvulukustava plahvatusega. Sel hetkel, millal see võigas ühetooniline heli muutus otse füüsiliseks valuks, ärkas seersant Talik.

Mõned silmapilgud lamas ta üsna vaikselt ja liikumatu. Mingid kõvad valutekitavad esemed torkasid ta kaela ja pead. Kogu kehal lasus talumatu tinane raskus, mis pani teda tasakesi oigama.

Siis katsus ta end liigutada.

Usna pikkamisi võis ta pöörata pead ja nihutada sentimeeterhaaval õlgu. Korraga vabanes justkui nägematust kammitsast ta vasak käsi. Nüüd võis ta pikkamisi, väga pikkamisi tõsta selle näo juurde.

Umberringi oli kõik vaikne. Talvine valgus valgustas ta ees lapikese lumist välja, tüki hambulist telliskivimüüri ja selle kohal risti-rästi paisatud palke. Kauge male ei suutnud ta näha.

Korraga tuli talle meelde Naat.

„Naat!“ oigas ta tasakesi.

Ta ootas hetke, kuid vastust ei tulnud.

„Naat!“ kordas ta uuesti, seekord valjemalt.

Samal hetkel kuulis ta jälle tuttavat heli, mis oli teda

äratanud. See oli raskekuulipilduja, mis tulistas võib-olla ainult nelikümmend või viiskümmend meetrit temast eemal.

„Ta-ta-taa... ta-ta-taa...” lõhestasid paugud öist vaikust.

Ning selle ühetoonilise ragina sekka kostis eemalt kauge kahuripauk. Järgmisel hetkel vingus õhk ja kuiva prahvatusega lõhkes mürsk kuskil siinsamas telliskivimüüri taga.

Nüüd lõppes seersant Talikul jõud. Ta langes tagasi kummuli. Uhe hetke kuulis ta veel raskekuulipilduja raginat, siis kadus jälle teadvus.

Seersant Talik ärkas alles mõne tunni pärast. Pehme talvine valgus väreles ta ees purunenud telliskivimüüri. Oli veel väga vara. Külma hommik pani võbisema seersant Taliku keha. Ta tegi kätega mõned abitud liigutused, katsus tõusta, kuid ei suutnud. Umberringi oli kõik vaikne, nagu poleks siin kunagi lõhkenud mürsud ega ragisenud kuulipildujad. Eemalt lumistelt väljadelt tõusis hall uduvall.

Seersant Talik tõstis uuesti pea. Nüüd nägi ta nelikümmend meetrit eemal vaenlase tranšeede sakilist joont. Selle taga asusid dzotid, tulepesad, kogu vaenlase võimas kindlustus, mis juba teist päeva pidas kinni esimest pataljoni. Ja taamal tõusid põlenud hoonete rusud, pikad korstnajakalad, söestunud väravapostid ja kõrbenud puud. See oli kõik, mis oli säilinud nägusast külast.

Ja siis korraga, eneselegi ootamatult, nägi ta üsna enese lähedal varisenud telliskivide ja krohvi all kellegi jalgu. Hommikuses valguses paistsid selgesti tugevad raudkontsadega saapad. Just niisuguseid saapaid oli kandnud Naat.

Nüüd meenus seersant Talikule kõik.

...Eile õhtul jõudsid nad roomates selle purustatud telliskivihooneni. See oli raske ja kardetav teekond. Kaks meest said juba maanteest üle tulles haavata ja seersant Talik saatis nad tagasi. Ent kolmekesi tulid nad edasi, ikka lähemale oma ülesandele.

Ees asus lage, madalate põõsastega kaetud väli. Siin oli iga jalatäis maad läbitulistatav vaenlase kuulidest. Siin polnud tarvis päevavalgust ega rakette: vaenlane teadis täpselt iga põõsa, mäekumeriku, lumekühmu kaugust. See oli kaks aastat hoolikalt ettevalmistatud kindlustatud punkt.

Oli päris pime, valendasid ainult mõned lumelapid ja mustasid põõsamügerikud. Vaenlane ei näinud lähenejaid, kuid ta justkui aimas hädaohtu. Vahetpidamatult ragisesid tranšeedes ja dzottides kuulipildujad, külvates süstemaatilisel ühe ruudu lagendikust teise järel tulega üle. Kogu väli tuiskas kuulidest.

Aeg-ajalt prahvatasid üles raketid, valgustades värvi-
liste helkidega lumist välja. Siis tardusid kolm vahvat võitlejat liikumatuiks kujudeks. Nad surusid end vastu lund, kuuldes, kuidas kuulipildujad tikkisid nende ees ja taga põõsaid. Raketi kustudes kõlas jälle seersant Taliku kindel hääl:

„Edasi! Veel sada meetrit, ja me oleme varemete varjus.“

„Jõuame!“ vastas tema kõrval rõõmsalt väike Ott.

„Ma arvan, me võime minna neile otse nina alla... ja siis — prauh!“

Pikk kuulipildujavalang pani nende vahel lume tuis-
kama. Hetkeks tardusid kõik kolm liikumatuks, kuulata-
dades pinevalt kuulide langemist lumme. Seersant Talik

hoidis hinge kinni. Kuulid vihisesid otse ta külje alla... Veel meeter, kaks... siis... siis hakkasid nad eemalduma nagu kohutav terassaag vasakule. Kuulipilduja vaikis niisama järsku nagu oli alanud.

„Kas kõik on terved?“ küsis seersant Talik tasakesi.

„Terve!“ vastas paremalt Naat.

„Terve...“ kordas vasakult ka väike Ott, kuid ta hääled justkui värisesid pisut.

„Mis on, Ott?“ päris seersant Talik ja roomas kaaslase poole. „Kas said haavata?“

„Ma ei tea...“ vastas Ott nõrgalt. „Uks kuul viis mu mütsi peast...“

Seersant Talik rebis kindad käest ja katsus pimedas Oti pead. Midagi sooja kleepus sõrmede külge. Ta tahtis võtta taskust sidet, kuid Ott tõrjus:

„Ära viida aega... minge edasi... ma panen otsmikule veidi lund ja tulen kohe järele...“

Kuid Talik ei uskunud ta sõnu.

„Minge... minge...“ kordas Ott uuesti. „Ulesanne ei tohi jääda täitmata. Võtke ka minu granaadid, padrunid ja automaat, siis on mul kergem.“

Ta leidis pimedas seersant Taliku käe ja sosistas:

„Ma tahan, et mu relvad on seal, kus teie... et nad võtaksid osa sellest võitlusest...“

Seersant Talik võttis padrunid ja granaadid. Ta leidis lumest Oti mütsi ja pani selle seltsimehele pea alla.

„Nii on sul parem... Puhka veidi ja roo ma siis tagasi... Utle, et meie jõudsime varemteni... oleme oma kohal...“

Kuid Ott justkui ei kuulnudki enam seersant Taliku sõnu. Korraga leidis ta jälle tema käe ja kähises:

„Ava mu sinelirind!“

Jackomandör avas sinelihaagid.

„Seal... vasakpoolses taskus... südame all... on komsomolipilet. Võta see ja anna sekretäri kätte... Ütle, et ma ei kartnud... ütle, et ma seisin kuni lõpuni teie kõrval... Soo, nüüd minge edasi. Önn kaasa...”

Ta lükkas seersant Talikut õlast ja peitis pea lumme.

Nõnda jõudsid nad ainult kahekesi varemteni, tema ja Naat. See oli endine sovhoosi töötuba, väike telliskivimaja. Kahurimürsud olid purustanud kogu hoone. Ainult telliskiviseinad ja põlenud korstnajalad tõusid vastu tumedat taevast.

Mitu minutit kuulatasid nad varemete ees. Umberringi oli kõik vaikne. Kuskil rabistas tuul külmunud põõsaksi.

„Ma lähen esimesena,” sosistas Naat. „Sa hoiu seniks minu kuulipildujat.”

Seersant Talik noogutas pead.

Ta kuulis, kuidas Naat võttis vöölt suure tankitõrjegranaadi ja avas selle rõnga. Siis kadus ta varemete vahele. Seersant Talik ootas hinge kinni pidades. Ta teadis, et kui vaenlane asub varemeis, siis lõhkeab Naadi pihus see võimas granaat.

Kuid paari minuti pärast tuli Naat tagasi ja sosistas:

„Tühi!”

Nad roomasid telliskivihunnikute vahel edasi. Taevast muutus veidi valgemaks. Tulid nähtavale lumised põlud, mäekumerikud ja mustendavad põõsad. Eemalt dzottide suudest ja tranšeedest vilkusid vaenlase kuulipildujate leekkuulid. Nagu kari mitmevärvilisi tiivulisi putukaid lendasid nad pimedasse talveöösse, kustudes äkki kauguses.

„Nad ei ole meist enam kaugel,” sosistas Naat.

„Nelikümmend või viiskümmend meetrit,“ arvestas seersant Talik. „Pane sihik number üks.“

Naat asetaskuulipilduja kahe varisenud telliskivihunniku vahele ja jäi ootama. Hommikul varavalgel pidi algama esimese pataljoni otsustav rünnak. Ja siis pidid nad avama siit varjatud müüride tagant vaenlase pihta ootamatu tule. Niisugune oli seersant Taliku jao ülesanne.

Nüüd olid nad ainult kahekesi, tema ja Naat. Ent nad ei kahelnud hetkegi oma ülesande täitmises. Neist oles esimese pataljoni võit või kaotus.

Pikkamisi möödusid tunnid. Enne keskööd vaikisid vaenlase kuulipildujad. Lumine vaikus laskus põldudele. Eemalt paistsid tumedate siluettidena purustatud küla varemed.

Seersant Talik ja Naat ootasid. Nad ootasid kannatlikult, jälgides üksisilmi eemalt paistvate tranšeede ja dzottide mustendavaid täppe. Mõnel hetkel tundus, nagu kõnniks seal keegi edasi-tagasi. Seersant Talik ja Naat kuulatasid hinge kinni pidades. Jälle kuuldus tranšeede poolt tasast lume rudinat.

„Tunnimees...“ sosistas Naat.

„Jah... nad on heitnud puhkama,“ vastas seersant Talik.

Ja korraga tuli tal äravõitmatu tahtmine näha lähemalt vaenlase tulepunktide asetust, traataedade-võrku, tranšeede siksakke.

„Ma lähen vaatan pisut ringi,“ lausus ta Naadile. „Praegu on kõik vaikne, ehk leian kuulipildujale veel parema koha.“

Seersant Talik võttis kaks granaati, automaadi ja läks. Ta jäi ära terveks tunniks. Naat kuulatas kogu aeg iga rabinat, mis tuli üle lumise välja tranšeede poolt. Seal

kuskil avati üks uks ja visati jälle kinni. Kuskil kõlises teraskiiver ja lõksatas püssilukk. Põlenud küla taga ragises midagi, — seal asetati vist kahureid uuele kohale.

Siis tuli seersant Talik.

Ta ilmus ootamatult Naadi ette ja sosistas ärevalt:

„Naat!“

„Mis on?“

„Ma avastasin varjatud tee. See on lund täistuisanud kraav, mis viib otse dzottide taha. Käisin seal, otse nende nina all. Kuulsin telefonikõnet ja vandumist. Mängisid vist kaarte. Tervelt pool tundi kuulasin nende kõnet, kirumist ja naeru. Mõnikord kippus käsi vägisi granaadi külge, kuid siis mõtlesin teisiti.“

Naat mõistis kohe, mis tähendas varjatud tee leidmine. Kaks päeva oli esimene pataljon rünnanud tagajärjetult üle lagedate väljade vaenlase tugipunkte. Üks rünnak teise järel nurjus. Vaenlase kuulipildujate, snaiperite ning automaaturite tuli oli liiga tabav. Ent nüüd võis rühm julgeid ja otsustavaid võitlejaid need järskrõnakuga vallutada.

„Peame teatama staapi,“ ütles ta.

„Õigus!“ vastas seersant Talik. „Ma lähen ja valmistan neile skeemi. Siis tulen tagasi uute meestega. Seniks...“

Seersant Talik katkestas jutu. Põlenud küla taga tõusis üles punane rakett. Ta jälgis pilkudega, kuidas see tõusis üles, valgustas mõneks hetkeks põlenud varemeid ja mustendavat võserikku, kustudes siis järsku.

„Usu, nad hakkavad tulistama,“ ütles ta.

Samal hetkel kostiski eemalt kaks väljalaske-pauku. Korraga vihises õhk nende peade kohal nagu rasketest tiivalöökidest ja kaks üksteisele järgnevat plahvatust

panid värisema telliskivimüürid. Üks mürisk langes nende ette. Terasekillud ja külmunud mullakambad rabisesid vastu müüre.

Siis prahvatas vasakul uuesti. Seersant Talik tundis, nagu rebeneks ta külje all maa. Ta surus end vastu telliskiviprahti, ent korraga tõsteti ta kohutava jõuga üles ning paisati vastu mustendavat taevast. Ta tegi mingi ebamäärase liigutuse, kattis vist kätega näo, kaotades järgmisel hetkel teadvuse.

Nüüd oli ta siin, ei-kellegi-maal, maetud pooleldi rusude alla. Ta võis tõsta ainult pisut pead ning liigutada vasakut kätt. Parema käsi oli vist murdunud.

Väljas oli kõik vaikne. Pikkamisi langes alla hommi-kune udu. Mõne minutiga kattis see kogu välja, varjas taamal tõusvad külarusud, mähkis dzotid ja tranšeed läbi-paistmatusse puuvilla.

„Nüüd peaksid nad tulema,“ mõtles seersant Talik.

Ta kuulatas pinevalt iga heli, mis kostis selja tagant. Kuskil nagu oleks rudisenud lumi. Ja siis veeres midagi mööda maanteed.

„Kahurid!“ mõtles Talik.

Samal silmapilgul hakkasid tulistama vaenlase kuuli-pildujad. Nad ei näinud küll midagi, tihe udu varjas nende eest kõik, ent nad justkui aimasid hädaohtu läbi-paistmatu uduvalli taga. Eemal hakkasid tööle miini-pildujad.

Kuid udu varjust ei tulnud vastuseks ainustki pauku. Seal jäi kõik vaikseks ja liikumatuks, nagu polekski seal midagi olnud.

„Nad ei tule veel... Nad ootavad, kuni lakkab vaen-lase tuli,“ lohutas end seersant Talik.

Kuskil tõusis tuulehoog ja libises üle välja. Udu kerkis pisut kõrgemale, otsekui eesriie. Ja järsku nägi seersant Talik selle hiigel-eesriide serva all ruttu jooksvaid, lumme laskuvaid ja jälle uuesti tõusvaid mehi. Neid oli kogu väli täis. Ja kuskil kaugemal, maantee taga hakkasid mürisema tankimootorid.

„Tulevad!“ hüüdis seersant Talik ja pigistas meelega käe rusikasse. „Ma teadsin, et nad tulevad!“

Vaenlase kuulipildujate ja automaatide tuli muutus veel tihedamaks. Näis, et kogu laial väljal polnud ainustki lappi maad, mida ei tikkinud kuulid. Miinid ja kahurimürsud lõhkesid lumesambaid üles paisates. Nagu määratu tule- ja terasevalli koondas vaenlane oma positsioonide ette. Näis, et siit ei pääse läbi ükski elusolend.

Korraga ajas seersant Talik end küünarnukile ja hüüdis: „Seltsimehed... hoiduge vasakule... seal on varjatud tee!“

Ta kukkus tagasi kummuli, kuid ajas end hetke pärast uuesti üles ning hüüdis:

„Vasakule... vasakule!“

Ta ei teadnud, kas ta kaaslased kuulevad selles põrgumüras, lakkamatus miiniplahvatuste ja kuulipildujate raginas tema häält. Ent ta hüüdis ikka ja jälle uuesti:

„Hoiduge vasakule... sealt viib kraav otse dzottide taha!“

Tal hakkas juba lõppema jõud, ja hääl muutus kähisevaks kraaksumiseks, kuid hirm, et jällegi nurjub pealetung, jääb hävitamata vaenlase kindlustatud punkt, sundis teda ikka ja jälle tõusma ning hüüdma viimase jõuraasuga:

„Seltsimehed, vasakule! Minge minu jälgi mööda edasi.“

Korraga nägi ta tranšeest tõusvat üht kiivrit ja järgmisel hetkel vihises midagi läbi õhu tema poole.

„Vasakule... vasakule... vasakule!” hüüdis seersant Talik meeleheitel. Ta kartis, et vaenlase granaat lõhkeb varem kui ta kaaslased suudavad aru saada tema hüüetest.

Granaat lõhkes teispool telliskivihunnikut.

„Vasakule!” hüüdis vastuseks seersant Talik.

Uus granaat kukkus tema selja taha.

„Seltsimehed, vasakule!” hüüdis ta jälle.

Kolmas ja neljas granaat lõhkesid peaaegu ühtaegu otse ta külje all. Kuid just hetk enne lõhkemist nägi seersant Talik, kuidas tema rühma komandör tõstis käe ja näitas meestele suunda vasakule.

Seersant Talik naeratas õnnelikult.

Rühmakomandör tõstis ettevaatlikult Taliku pea üles ning ütles:

„Elab. Asetage telkmantlitele.”

Neli meest kandsid seersant Taliku läbi traattõkete ja üle tranšeede vaenlaselt vallutatud dzotti. Velsker vaatas haavu ja ütles:

„Parem käsi ja parem jalg murdunud. Granaadikillud seljas. Ma arvan — jääb elama.”

„Muidugi jääb!” naeratas rühmakomandör. „Niisuguste kangelaste jaoks ei olegi surma.”

1943.

Viisteist sammu

Pikk talveöö hakkas lõpule jõudma.

Seersant Laane pea kohal segunes musta laotusse nagu peenikest valget tolmu. Nüüd võis näha juba mõne sammu kaugusele. Kuid ka seal oli niisamasugune suur-tükimürskudest ja miinidest segitambitud lumi ning külmunud muld nagu siingi. Kuskil ei olnud ühtki kasvavat puud, varjavat põõsast, varisenud müüri.

Samal silmapilgul välgatas ees kuulipildujatuli.

Seersant Laan surus pea väljasirutatud kätele ja kuulatas. Kaks või kolm valangut vihises üle tema pea kaugusse. Siis jäi kõik jälle vaikseks. Oli ainult kuulda, kuidas tuul kõndis eemal üle lume. See tuli tagantpoolt võseriku vahelt, kus kolmas rühm ootas juba kaks tundi. Nüüd puudutas tuul nagu katsudes tema sinelihõlmu ja valget maskeerimisülikonda, libises üle näo ja lippas siis jälle mööda tõusvat mäeselga üles.

Seal oli kõik veel pime ja vaikne.

Kuid seersant Laan teadis väga hästi, et iga väiksemgi rabin siin all lumes või tema selja taga madalas võserikus äratav jälle vaenlase dzotis põrguliku kuulipildujaning automaaditule. Nad võisid tulistada ka läbi pimeduse, tabada iga ruutmeetrit sellest lagedast väljast, kus ootas hommikut tema kolmas rühm. Sakslastel oli iga vahemaa täpselt ära mõõdetud, iga väiksemgi põõsatutt, puu või lumega kaetud mügerik oli neil orienteerumis-

kohaks. Kogu nende relvade tuli oli asetatud nõnda, et see võis ka pilkases pimeduses eksimatult märki tabada.

Siit oli vaenlase dzotini ainult viisteist sammu.

Viisteist raskeimat ja otsustavaimat sammu, mille hinnaks võis olla elu. Juba teist päeva ründas kolmas rühm seda kullipesa siin mäerinnakul. See valvas nagu kuri, surmavat tuld heitev silm tee üle, mille kaudu polk võis haarata vaenlast paremalt tiivalt. Kogu aeg keerutasid suurtükimürsud dzoti ees üles lumepilvi, miinipildujad tampisid ümberringi nagu raudsed vasaralöögid, kuid edasi rühm ei jõudnud. Vaenlase tuli surus maha iga rünnaku, ükski elusolend ei pääsenud kahesajast meetrist lähemale.

Kuid nüüd olid nad siiski kahekesi siin, tema ja punaväelane Nelidov. Sada viiskümmend või kakssada meetrit neist tagapool asus kolmas rühm — kaheksateist võitlejat. Rohkem neid enam polnudki, sest kaks päeva kestnud lahinguis olid nende read poole võrra kokku sulanud.

See algas eile õhtul pärast õhtusööki ning kuuma teed, kui otsiti välja tubakakotid ja külmast kohmetunud sõrmedega keerati vilkasid. Kogu rühm asus kahes või kolmes augus purustatud telliskivimüüri all. Need olid paar rahulikku lahingupuhkuse silmapilku, millal oli nii mõnus suitsu pahvida ja seltsimehega mõni sõna juttu ajada. Ka rühmakomandör Tui istus seal, jalad kägeras, ning pakkus seltsimeestele oma avatud karpi.

„Võtke siit, poisid, see on vahest kõvem,“ kostis sõbralik hääl.

Ulestõmmatud tiku valgusel sirutusid mitmed käed rühmakomandöri karbi poole. See oli küll sama tubak mis neil enestelgi kottides ja karpides, kuid seda oli

siiski rühmakomandör pakkunud, see oli tema hoolitsuse ja sõpruse märk.

Ülestõmmatud tikk heitis tema kõhnale ning kurnatud näole kollaka varju. Ainult silmad justkui hõõgusid ja huuled olid surutud kitsaste veretute ribadena vastamisi nagu karbikaas. Tema vasak käsi valendas sidemes ja üks sinelihõlm narmendas, nagu oleks seda kari koeri kiskunud.

„Jah, see neetud dzott sööb südame seest,“ lausus üks vastu augu saviseina kägardunud määrdinud kasukas kogu. „Kui annaks raskekahuritest, vahest siis...“

„Mida seegi!“ heitis kõneleja kõrval tema kaaslane. „Neil on neli-viis korda raudteerööpaid ja paar sülda mulda pea kohal. Ainult lennukipomm, see sööb põhja välja.“

Jah, see dzott. Sellest kõneldi nüüd kõikjal rühmades, roodudes, pataljonide ja polgu staapides. Kui eesliinil sumisesid välitelefonid, siis küsiti ja vastati seal ikka paar sõna sellest dzotist. Isegi sanitaarroodus ja väli-laatsaretis sai see nimi tuttavaks. Peeaegu pool kolmanda rühma võitlejaid oli rivist välja langenud selle dzoti all võideldes.

Sellepärast istuski rühmakomandör Tui nõnda vaikselt ja murelikult. See dzott põletas tema südant enam kui miinikild, mis oli läbistanud käe. Ja võib-olla just selle dzoti pärast, mille vallutamise au ja kuulsus pidi kuuluma tema rühmale, keelduski ta kangekaelselt haiglasse evakueerimast.

Nüüd kustutas ta suitsuotsa vastu külmunud saviseina ja heitis maha. Siin tema ümber olid rühma parimad võitlejad. Neile võis ta julgesti usaldada selle ülesande, mille oli saanud pool tundi tagasi polgu staabist.

Ja häält nõrgendamata, nagu kõneleks igapäevasest tühi-
sest asjast, küsis ta äkki, kas tähtsa ülesande jaoks lei-
dub vabatahtlikke. Kõik aimasid, milline ülesanne ees
seisab. Praegu oli just see kõige tähtsam ja põletavam,
sellest sõltus kogu polgu edu.

Kõik vaikisid.

Keegi nagu ei julgenud vastu astuda sellele suurele
ülesandele, mis oli rühmalgi raske kanda. Kuidas võisid
üks või kaks võitlejat sellega toime tulla, mida ei täitnud
terve rühm kahe päeva jooksul? Igaüks kaalus enda-
misi, aetas nagu vaekausile kogu oma julguse, osavuse
ning mehisuse.

Järsku kostis teiste tagant poisikeselikult rõõmus hääl:

„Mina, seltsimees rühmakomandör.“

Tui kallutas end veidi ettepoole, ta ei näinud läbi pime-
duse vabatahtlikku.

„Kes?“ küsis ta.

„Punaväelane Nelidov teisest jaost.“

Kogu rühmas tunti hästi seda väikest ja kärmet poissi,
osavat luuremeest ning kohkumatut võitlejat. Tema puh-
tad sinised silmad naeratlesid alatasa, neis sädelesid
tema nooruse rõõm ja puhas süda. Ta oli rühmas õigu-
poolest uustulnukas, alles mõned kuud. Vana Kohtu-
mees, kolmanda rühma vanim võitleja, oli tema kaasa
toonud haiglast. Nad olid seal kõrvuti lebanud. Kohtu-
mees pimesoolega, Nelidov kolmanda kuulihaavaga
parema õlaluu all.

Kuidas nad olid teineteist hoidma hakanud, see vana
tuulest korpa tõmbunud randlane ja noorusest pakatav
Valdai kõrgendike poeg, seda ei teadnud õieti keegi.
Kuid siiski sidus neid kahte suur sõprus ja poolehoid.
Vana Kohtumehe tusane nägu lõi nagu pisut muhelema.

Silmad tema paksude kulmupuhmaste all hakkasid elav-
nema. Kord õhtul, kui rühm puhkas kümme minutit ühe
põlenud küla ahervaremetel, võttis Kohtumees õlalt
seljakoti ja avas selle paelad. Ta otsis seal kaua, sest
tema suur ning raske kott sisaldas igasuguseid asju.
Viimaks võttis ta sealt paberisse mähitud toreda soome
pussi, mille tupenahasse olid lõigatud põdrapead ning
lumeräitsakad, ja ulatas selle oma noorele sõbrale.

„Võta see,“ ütles ta. „Hoidsin seda küll oma poisi
jaoks, aga mine tea, kes viimaks minu kotti sorib. Val-
mistasin selle ise Tšebarkulis.“

Nelidov võttis pussi ja riputas vöö külge.

Ning mõnikord puhketundidel, kui metsa all praksus
laagrituli ja võitlejaid haaras selle ümber istudes nukker
kojuigatsustusk, pani vana Kohtumees käed suu ette,
ja kohe vastasid sealt nagu imelise orkestri helid. Kõik
olid seda juba varemgi kuulnud Uurali sopiliste järve-
käärude ääres, Kolomna männimetsa all või põlenud jaa-
made ahervaremetel Kalininist kunj Selizharovoini. Kuid
siis olid need nukrad igatsevad toonid, kuskile kaugele
kutsuvad helid, mis tegid südame veel enam rahutuks.

Nüüd aga voolasid vana Kohtumehe suust lõbusad
tantsulood, helisevad trillerid, mis andsid julgust, lõbu
ja lusti. Ta ise lõi parema käega takti, silmad naerat-
lesid ja suunurkades pesitses naeruvine. Kui viis oli
päris hoos, hüüdis ta Nelidovile:

„Arkaadi, lase käia!“

Nelidov kargas püsti, nagu oleks just oodanud seda
kutset. Ja siinsamas tule ääres kõvaks trambitud lumel
läks lahti tants. See väike sale poiss muutus justkui
ainsa hetkega praksuvaks tulesädemeks, keerlevaks
lumeräitsakaks kuuskede roheliste tippude kohal. Vati-

nööbid praksatasid lahti, müts istus nagu iseenesest uljalt teisele kõrvale ja käed koos suurte viltidega lendlesid imekärmelt ringi.

Vana Kohtumees sai esimeses lahingus surma.

Sel õhtul läks Nelidov vabatahtlikult luurele ja tõi kaasa „keele“. Järgmisel ööl hävitas ta granaatidega vaenlase varjatud lahtise kuulipildujapesa. Kolmandal päeval hüppas ta esimesena sakslaste kaevikusse. See kõik oli nagu vaikivaks, sõnadeta kättemaksuks vana Kohtumehe eest.

Kaks päeva tagasi seisis nad kõrvuti, punaväelane Nelidov ja seersant Laan, raudtee kuuseheki taga tuulevarjulises kohas. Oli vaikne silmapilk, mil polnud kuulda ainsatki suurtükipauku. Pikk ning tõsine polgu kommunistlike noorte organisator surus tugevasti nende mõlema kätt ja ulatas väikese hallikate kaantega raamatukese. See oli kommunistliku noore pilet.

Nelidov avas sinelihõlmad ja peitis pileti vastu südant õmmeldud salajasse taskusse. Seersant Laanel oli justkui häbi, et temal polnud niisugust salajast taskut. Aga ta töötas selle õmmelda, tingimata teeb ta seda esimesel puhketunnil.

Ja nagu eneselegi ootamatult, et ainult õlg õla kõrval olla selle noore kohkumatu võitlejaga, hüüatas ta pimedast augunurgast:

„Mina, seersant Laan!“

Rühmakomandör Tui ütles vaikselt:

„Tubli. Just teilt, noortelt, ootasingi abi.“

Nüüd meenus see kõik nii imeselgesti seersant Laanele. Tuul puhus üle ta näo, jahutas neid kuumi mõtteid, mis peas tulvasid. Umberringi oli valgemaks muu-

tunud, pimedus taandus kaugemale nagu eesriie. Kuid praegu ei ulatunud veel dzotini nägema.

Nelidov müksas teda vildi külge.

„Mis?“ rohkem hingas kui sosistas tema poole seersant Laan.

Nelidov rebis uuesti vildist, ta tahtis midagi kõnelda.

Nad roomasid mõlemad ettevaatlikult, täiesti hääletult tahapoole. Seal oli lume alla maetud kraaviperv, kuhu ei puhunud tuulgi. Mõlemad kiilusid teineteise kõrvale selle varju ja seersant Laan küsis:

„Noh, mis on?“

Nelidov haaras tema käe ja sosistas erutatult, kuuma hingusega:

„Ma leidsin, kuidas võiksite selle dzoti hõlpsasti hävitada. Ainult... siin on tarvis veidi julgust, just julgust.“

Seersant Laan nihutas end pisut allapoole, nii et ta külm põsk ulatus just Nelidovi hingeõhu juurde.

„Noh?“ küsis ta uuesti.

„Vaata, meie haarame mõlemalt poolt.“

„Kuidas... kuidas?“ ei mõistnud seersant Laan järsku.

„Nii... üks haarab siit, teine aga veidi paremalt. Lepime kokku, et üks tõuseb varem, tõuseb nõnda, et sakslased teda näeksid, ja tõmbab kogu nende tule endale... Teine aga heidab granaadi.“

Korraga sai seersant Laanele kõik arusaadavaks. Nõnda peibutasid snaperid saksa täpsuskütte ja kuulipildureid. Nad tõstsid mõnest varjatud august labidavarre otsa asetatud kiivri üles ja liigutasid seda. Vaenlane nägi, et vaatleja on pistnud pea varjatud august välja ning jälgib maastikku. Kui ta sellele pettusele tule avas, võis teine snaper teda eksitamatult küljelt tabada.

See oli mäng, risk, seda tehti siin lumistel väljadel iga päev kümneid kordi. Siin võitis tugevam, vastupidavam, kavalam. Siin oli mõlemal poolel võrdseid võimalusi. Hetkegi kahtlemata oleks seda teinud iga võitleja kolmandast rühmast.

Kuid mida Nelidov mõtles, see oli ju kindel surm. See on eluhind ühe sakslaste dzoti eest.

Nelidov otsekui aimas seersant Laane mõtteid ja sosistas:

„Mina... mina lähen sinna.“

Seersant Laan raputas teda õlast ja sosistas peaaegu ägedalt:

„Miks siis sina, see on mõttetut, see on...“

Ta ei leidnud sõnu, mida öelda. Kuid talle vastas Nelidov rahulikult:

„Usu, see ei olegi nõnda hull. Ma olen seda juba kord teinud, see oli möödunud aasta juulis. Sakslased lasevad kehvasti, võib-olla nad ei tabagi.“

Seersant Laan ei vastanud kohe. Nelidovile tundusid need mõned sekundid hirmus pikana, peaaegu igavikuna. Ta vajutas lõuaga vastu seersant Laane õlga ja sosistas jälle:

„Ma lähen röömsa südamega. Olen üksi, päris üksi, mul ei ole maailmas ühtki lähedast inimest. Saša, vend, sai sügisel Smolenski all surma. Isa langes Soome sõjas. Ma kõnelesin seda kõike vanale... Kohtumehele, tema kutsus endaga kaasa. Nüüd pole ka teda. Anna käsi, jäägu minust kolmandale rühmale seegi mälestus. Võib-olla tuletavad kunagi meelde...“

„Tuletavad kindlasti,“ vastas seersant Laan.

„Vaat, see teeb asja kergemaks. Ja mis me enneaegu hädaldame. Kõik läheb hästi, see polegi kõige hullem

lugu. Ma nägin . . . hea küll, mis ma sellest jutustan, anna parem käsi."

Seersant Laan ulatas käe.

Nüüd oli see otsustatud, tubli pigistus kinnitas lepingu. Ja võib-olla polnudki see kõige hullem lugu, nagu ütles Nelidov ise.

Ootamatus, hulljulge risk, kohkumatu mehisus — sellega saadeti siin lahinguväljal iga päev rohkesti imesid korda.

„Kui kuuled kuulipildujate tärinat, siis on sinu kord,“ sosistas Nelidov.

„Nägemiseni.“

„Nägemiseni.“

Nelidov roomas paremale. Hommikusse taevasse oli segunenud pisut enam hahetavat valgust. Nüüd võis näha juba mõne sammu kaugusele. Kõik oli vaikne, ainult aeg-ajalt ärkas ees sakslaste kuulipilduja otsekui unest ja saatis paar lühikest valangut kaugusse. Sealt ei vastanud sellele ainustki pauku. Kuid ometi teadis seersant Laan nii kaljukindlalt, et just tema selja taga ootas ja valvas kogu kolmas rühm.

Seersant Laan ootas veel mõne minuti ja roomas tagasi endisele kohale.

Vaenlase dzoti suu nihkus nüüd iga minutiga lähemale. Ta arvas juba teraselt silmitsedes nägevat ambrasuuri mustendavat ava. Hommikune tuul pühkis laiali pimeduse, rebis sellesse valendavaid auke, kergitas nagu hõljuva eesriide serva.

„Nüüd . . . nüüd,“ mõtles seersant Laan.

Ta hoidis käes granaadikimpu ja pigistas seda tugevasti. Kaugel selja taga kostis vaikuses tasane rabin. Seal roomas kolmas rühm veel lähemale. See oli suur

risk, ent nad usaldasid teda ja Nelidovit, kogu rühm teadis, et nad täidavad oma ülesande. Seersant Laan surus pea väljasirutatud kätele, et miski ei reedaks teda valendavast lumest. Kuid iga tema närv oli pingul ja valvel, valmis sööstma need viisteist raskeimat sammu tema elus.

Veel ei kostnud mingit elumärki paremal.

Need viimased ootuseminutid olid põnevad ning erutavad. Nagu enese rahustamiseks hakkas seersant Laan mõtlema oma rühmast, tublist komandörist Tuist, kes tuli tagasi sanitaarroodust haavatud käeга, pikast ja aeglasest Kullisaarest, kes kord pikal rännakuteel oli sõbralikult aidanud tema püssi kanda. Jah, tookord oli ta haige, palavikus, meelegohad tuiksid ja suus kõrvetas mõru tubakamaitse. Siis meenus talle hallikate kaantega raamatuke põuetaskus. Ikka veel polnud ta mahti saanud ömmelda selle jaoks just südame kohta niisugust salataskut, nagu...

Just sel hetkel ärkas ta nagu unest. Temast kaks-kümmend või kolmkümmend sammu paremal karjus Neli-dov hurraa, lumi rudises tema jalgade all ja käes täri-ses automaat. Kohe virgusid sakslaste kuulipildujad. Üks... kaks... kolm... kõik nad tulistasid selle ootamatu rünnaku poole.

„Nüüd...“ mõtles seersant Laan.

Ta tõusis püsti ja heitis granaadi mustendava ava poole, mis paistis nüüd selgesti silmade ees. Ja siis oli ta jälle vastu lund, oodates granaadi plahvatust. Kuid just samal hetkel, kui ta maha viskus ja tema üle plahvatuse kuum laine veeres, tajus ta nii imeselgesti, et see granaat võib ainult osaliselt halvata võimsa dzoti vastu-panu.

Võib-olla ei suudaks seda hävitada ka kümme või kakskümmend granaati, ikka leidub selles ussipesas mõni visa hing, kes võib üksi hästi varjatult ning kaitstult hävitada kogu tema rühma. Ja nüüd oli vist juba rühmgi tormijooksul, granaadi lõhkemine oli neile signaaliks. Siis oleksid aga kogu rühma rünnak ja Nelidovi kangelaslik surm asjatud. See ei viiks neid sammugi edasi, ei tooks oodatud võitu.

Ja samas valmis temas otsus. Dzotini oli ju ainult viisteist sammu, lühike maa, mida võib läbida kahe või kolme sekundiga. Nüüd pole see veel hilja... just nüüd tuleb seda teha, sest nelja või viie sekundi pärast on kogu vaenlase tulejõud juhitud tema rühma pihta.

Imelik, kui palju võib inimene ühe hetke jooksul lahingus surma ja elu piirimaal mõtelda. See aeg on küllal-dane, et tõugata teda mingile otsusele, kangelasteole, suurele ja õilsale eneseohverdamisele. Need ei ole enamasti uued mõtted, siin selle hetke jooksul tekkinud, vaid nad on kaua hinges idanenud, võrsunud, võimsaks kasvanud nagu kaunis puu. See hetk on ainult nende kõrgete moraalsete jõudude kogujaks, nende sütitajaks, plahvatama panijaks.

Ja juba enne kui õhku hajus granaadi lõhkemise helin, sööstis seersant Laan uue granaadikimbuga vaenlase dzoti poole. Ta teadis nii imeselgesti, et need olid tema elu raskeimad sammud. Kuid nüüd ei kohutanud see teda. Ambrasuurist vilkus ikka veel kuulipilduiatuld paremale, sinna, kus Nelidovi kuju oli pimedusest hetkeks vaenlase ette nähtavale kerkinud. Veel üks hetk... Juba lajatasid mõned paugud tema poole... siis veeres ta ühes granaadikimbuga dzoti ava ette. Ta käest olid

granaadid juba lennul, kui just tema ees purskas kuulipildujate kõrvetav tuli. Selle leek valgustas hetkeks tema noort kahvatut nägu, siis vajus ta kogu raskusega otseti ambrasuuri ette.

Sealt teda kolmanda rühma võitlejad pärast dzoti valutamist leidsidki.

1946.

Mutter

Ühel päeval leidsin oma välitaskust väikese nutrikese. See oli harilik lihtne raudmutter, nagu neid leidub sadade kaupa igas töötoas ja tehases. Ent mulle tuletas see väike ese meelde üht kauget lugu Velikije Luki lumistelt väljadelt.

Istusime varemete vahel tuulevarjus ja keerasime ajalehepaberisse mahorkat. Need olid endise kolhoosi töötoa varemmed. Enne sõda asus siin päris väike tehas. Parandati põllutööriistu, sepitseti vankreid ja isegi traktorite remont polnud mingi imeasi.

Nüüd oli kogu hoonest püsti ainult üks külg. Korstnaid tõusid rusude kohale nagu pikad peenikesed sõrmed. Põlenud palgid, purunenud telliskivid, kõveraks kaardunud raudtalad ning lömmilitsutud metallesemed moodustasid mingi nimetu kaose.

Istusime seal ja tõmbasime suitsu. Detsembrikülm tahtis matta hinge. Läbi sinelite ja viltide tungis pakane nagu kõrvetav raud. Ent siiski oli siin nõnda mõnus istuda, selg vastu savimüüri, ja tõmmata aeglaste rahulikkude sõõmudega suitsu. Need mõned minutid puhkust justkui raputasid maha pikkade päevade ja ööde lahinguraskuste koorma. Kõik muutus palju hubasemaks; jääne tuul ei hammustanud põsenukke, unetud silmad naeratasid rõõmsamalt, üks või teine isegi naeratas.

Seersant Kiiver, põsel veel vaenlase kuulist põletatud jälg, ütles:

„Ausõna, ma pole kahel päeval saanud nii mõnusat mahvi. Eile istusime ühes augus ja väike Lest tahtis süüdata vilkat. Ta tõusis veidi püsti, et võtta püksitaskust tikke. Kuid korraga vajus otseti alla nagu puunott.“

„Snaiپر?“ küsis keegi eemalt.

Seersant noogutas pead.

Järsku põrus külmunud maa. Varemelt pudenes alla savitükke. Mõnisada meetrit eemal, lumiste mäekumerike ja orgude vahel, kerkisid suitsupilvekesed.

„Miinipilduja,“ lausus keegi.

Samal hetkel silmasime imelikku meest, kes sammus rahulikult üle lumise välja. Ta oli pikk poiss, automaat rihmaga kaelas ja maailmatu seljakott turjal. See näis niisugune suur ja raske, viimase võimaluseni igasugust kolu täis tuubitud, et seersant Kiiver hakkas laginal naerma:

„Poisid, uskuge, see mees kannab ämma kotiga seljas.“

Kõik hakkasid suure häälega naerma.

Automaatur seisatas. Ta justkui kohmetas pisut, tahtis tagasi pöörduda, kuid otsustas siiski tulla meie poole. Hindasime pilkudega teda. Tundsime kõik niisuguseid „trofeede“ kogujaid ja nimetasime neid veidi põlastades „landimeesteks“.

„Päris „landimees“ ta vist ikka ei ole,“ ütles väike Jaas. „Vaadake, kuidas ta granaate kannab.“

Nägime ainsa pilguga, et tulija oli endale nõõri ümber sidunud ja selle otsas rippus rõngastpidi viis või kuus granaati.

Nõnda kandsid granaate ainult hulljulged dzotivallutajad. See oli kardetav, ent sellega võideti üks või kaks sekundit ülikallist aega. Ja sageli just rippuski nende ühe või kahe sekundi vahel elu ning surm.

Nüüd jõudis tulija varemete vahele, seisatas hetkeks ja vaatas meile otsa. Ta oli suur ja tugev poiss, veidi tedretähnlike näo ja laiade põsenukkidega. Ent tema ilmes oli midagi pehmet ja leplikku, niisugust nagu inimestel, kelle sisemust valgustab rahulolu.

„Seltsimehed,“ ütles ta, „kas keegi on silmanud siin mõnd mutrit, kruvikeerajat või muud niisugust?“

Paar võitlejat turtsatasid naerma.

„Sa mõtled vist asutada vanaraua-rändkaupluse?“ torakas keegi.

Pikk poiss kohmetas veel enam.

„Ei-noh,“ tõttas ta end kaitsma, „pärast sõda tuleb jälle kõike tarvis. Kahe palja käega ei saa midagi peale hakata. Aga kui on tööriistad, siis läheb palju kergemini.“

„Ja sina kogud neid tööriistu?“

„Kogun,“ vastas ta lihtsalt. „Kui teil oleks mõni mutri-riike või polt, mul oleks just niisuguseid tarvis.“

„Vaat, siin on sulle koguni pool hooratust,“ näitas keegi suurele purustatud metallmürakale, mis vedeles savimüüri ääres. „Pista muudkui kotti.“

Kõik pistsid lagiral naerma.

Imelik mees ei vastanud sõnagi. Ta istus minu kõrvale põlenud palgi otsale ja raputas oma raske kandami seljast maha. Siis hakkas pikkamisi taskust otsima tubakat. Avasin oma karbi ja ütlesin:

„Keerame siit.“

See näputäis tubakat justkui lähendas meid teineteisele. Korraga naeratas ta rõõmsalt, pühkis sinelivarrukaga üle

higise otsmiku ja hakkas keerutama hiigelvilkat. Kui olime süüdanud suitsud, osutasin pilguga ta raskele kotile ja küsisin:

„Kas selle kõik oled juba kogunud?“

„Jah.“

Katsusin läbi koti ja tundsin üht vasarat, tange, mutrikesi ja metallitükke. Neid oli päris tubli kandam.

„Kas raskeks ei lähe?“

„Mõnikord on tõesti pisut liig,“ vastas ta avameelselt. „Mõtlen küll üht või teist ära visata, kuid siis justkui hakkab kahju, — kord tuleb kõike tarvis.“

Ja pikkamisi hakkas ta lahti harutama oma kotipaelu, puistates lumele terve hunniku raskeid metallesemeid — mutreid, kruvisid, väikesi vaskkraane, traaditükke, — kõike, mis oli vedelnud kasutamata poris ja lumes.

„Vaata, see kruustang on väga raske, vähemalt kolm-neli kilo,“ haaras ta pihku juba roostetama löönud tööriista. „Leidsin selle juba ammu, meie rännaku esimesel päeval. Tookord läksime koju öö läbi lume ja lörtsi. Mitu korda mõtlesin seda kruustangi ära visata. Kuid süda ei lubanud, mitte ei lubanud. Ja sellest saadik kannan teda kaasas, võtan mõnikord kotist välja ja mõtlen: oi, küll oli rännak, mitte sammugi ei näinud ette teed.“

Ta rääkis seda pikkamisi ja soojalt, nühkides kareda sinelivarrukaga kruustangidelt värskeid roosteplokke.

„Selle abil võib kõike teha,“ rääkis ta edasi, ja ma nägin ta suurtes hallides silmades lapselikku südamerõõmu. „Mõne minutiga pole lihtne rauatükk enam see, mis oli. Temast saab kruvi, mutter, haak, kuid võib-olla ka sahatera või äkkepulk. Ja siis teenib see lihtne rauatükk inimest, kergendab tema tööd ja vaeva.“

Ta oli kruustangid roostest puhtaks nühkinud ja peitis hoolikalt tagasi kotti. Siis võttis ühed traaditangid ja vaatles neid naeratades.

„Sel päeval, kui leidsin need tangid, laskis saksa snai-per kaks korda mu sinelist läbi.“

Ta näitas kaht auku sineliseljal.

„Ei näkanud?“ küsisin ma.

„Ei. Oösel roomasime ta asukoha lähedale ja hommiku-valgel võtsime maha. Sel päeval ei saanudki tagasi tulla: oli niisugune tuli, nagu külvaks keegi lumisel põllul herneid...“

Ta võttis pihku väikese rauasae ja lausus:

„Eks ole lihtne — ainult tükike teraslehte. Kuid osav meistermees võib sellega teha imet. Rauasaag, vasar ja viil, nendega võib üles ehitada tehased, vabrikud ja linnad.“

Mulle hakkas meeldima see poiss, kes rääkis nõnda armsalt ning soojalt rauast ja tööst. Mulle meenus Voore nõgine valukuuri lagi, ahjusuudest tulev sula metall ja lakkamatu metallikõlin, mis helises esimestel nädalatel ööselgi kõrvus.

„Kas oled valaja?“ küsisin.

„Ei, olin sepp,“ vastas ta. „Sellepärast valutabki mu süda, kui näen kõikjal vedelemas roostes atru. Võib-olla on ka minu kodus kõik hävitatud. Sõda lõpeb, kõik on tarvis üles ehitada, uuesti otsast alata, sellepärast ongi igal rauasaal, mutrikesel ja poldil määratu tähtsus. Kui ma mõtlen sellele, siis ei saa jätta ühtki vajalikku eset lumme vedelema. Süda lihtsalt ei luba.“

Lumiselt väljalt kostis terav vile.

Tõusime püsti, meil oli tarvis minna.

„Ela hästil“ hüüdsin üle õla oma uuele sõbrale. „Kui leian midagi head, toon sulle kaasa.“

Ta noogutas peaga ja naeratas.

Jõudsime põlenud kolhoosi varemeteni.

Siin oli kaks päeva võidelnud väike vapper automaaturite salk. Neid oli ainult kümme või viisteist meest, ent nad ei taganenud ainustki sammu. Nüüd oli kolhoos meie.

Ühe põlenud ahju varjus silmasin tuttavat seljakotti. See oli avatud, nagu oleks omanik otsinud kiiruga kõige armsamat eset. Umberringi lumel vedeles pisikesi mutri-kesi, tööriistu, tuttavad kruustangid.

„See on meie jaokomandöri seljakott,“ ütles üks automaatur. „Ta oli niisugune imelik mees, korjas igasugust rauaprahti. Meie naersime teda pisut seljataga. Aga muidu oli vapper poiss, kolm korda sai haavata, aga võitles edasi. Öösel, kui ta kaotas juba meelemärkuse, viisime ta sanitaarpunkti.“

Võtsin lumest ühe mutri, kõige pisema, mis oli juba veidi roostetanud. Puhastasin selle sinelivarrukaga ja pistsin oma välitaskusse — mälestuseks. Küll kord kohutume jälle. Võitlus viib mehed kokku. Siis annan ta sulle tagasi, vapper võitleja.

1943.

Läbi võitluse

Põlenud küla alt kulges jõe poole pikk lõhendik.

Kevaditi kohisesid seda mööda alla Lovatisse kõrgendikelt jooksvad veed. Nüüd oli lõhendik kuiv, jäätunud, kohevat lund täis tuisanud. Selle kohal kõrgel kaldal kasvasid mõned üksikud keerdunud tüvedega männid, nende taga algas laastatud maa.

Uhel päeval tuli siia salk sapööre. Nad puhastasid lõhendiku lumest, katsid selle käärud külast toodud põlenud palkide, kaldalt mahasaetud puutüvikute, miinikas-tide ning muu kättesaadavaga. Siis lõhkusid lahti kül-munud mulda, kallaste all rippuvaid kruusalahmakaid ning kive. Nad moodustasid midagi katuse taolist, löid sellele toed alla, katsid mulla, kruusa ning lumega. Ja varsti miilasid telkmantleist või kotitükkidest uste taga tulipunased ahjusuud, kõlisesid välitefonid, tulid ja läksid ruttavad käskjalad.

Polgu komandopunkt oli leidnud ulualuse.

Siin oli ainult üks paremus: vaenlase kuulipildurite ning snaperite tappev tuli ei ulatunud nii kaugele. Kuid alatasa võis kuulda ülal kõrgendikul või all Lovati jää-käärudel raksatamas suurtükimürske ja miine. Komandopunktis löid sellest võbisema pisitillukesed rasvalambid ning pildusid sädemeid raudahjude suud. Kuid sellega harjuti, see imbus nõnda verre, kogu olemusse, et mõnel vaikselt tunnil keset ööd virgusid magajad sellest vaiku-

sest ning küsisid arusaamatult: „Mis on juhtunud, et vaenlane ei tulista?“

Maret väljus sellest kitsast, tubakasuitsust umbseks muutunud koopast ja seisatas hetkeks heledas talvepäikeses. Päike kallas kogu lõhendiku sära täis. See helkis lumel, rohelistel männivõradel ning lahtiraiutud kruusaseintel nagu kullatolm.

„Peame ronima sinna üles, sealt on kõik näha,“ näitas Mareti selja taga noor adjutant käega üles kõrgendiku poole.

Nad hakkasid ronima mööda lõhendiku perve üles, hoides kinni külmunud mullanukkidest ning väikeste roheliste kuuskede latvadest. Kruus rabises jalge all. Noor adjutant katsus toetada Maretit pihast, kuid see käänas end kõrvale ja seisis esimesena kaldapealsel. Ta vaatas vastu päikest silmi pilutades lumisele, reejalaseist hõõrutud teele, mis viis eesliini poole. Praegu oli tee tühi ja elutu, täis miiniplahvatuste nõelaike. Eemal põles linn. Suits ja leegid katsid kauge silmapiiri, nagu miilaks seal terve rida hiiglasuuri sulatusahje.

Noor adjutant, kes seisis Mareti selja taga ja tahtis kogu aeg midagi seletada, lausus:

„See seal lõõmab juba paar nädalat. Meie katjušad ja suurtükid teevad tublit tööd. Ja lennukid... mõnikord otse näib, et suured kolme- ja neljakordsed kivi-majad on omandanud järsku tiivad ning teevad abituid katseid lendu tõusta.“

Adjutant naeratas rahulolevalt. See suitsuvinge koo-bas, need suurtükimürsud ja miinid, öine külm ning kää-garas tukkumine komandopunkti niiske seinas vastas polnud veel hoopis lämmatanud ta reipust. Ta tahtis veel midagi lisada, kuid samal silmapilgul tõusid eemal teel miini-

plahvatuste suitsusambad. Miine langes nii tihedalt, et korraga kadus kogu mäekumerik ja tee keerlevasse suitsutolmu. Need olid kuueraudse mürsud, mis muutsid peaaegu tuhat ruutmeetrit lumist välja nagu mustendavaks ülesküntud põlluks.

Kui mõne minuti pärast suits pikkamisi hajuma hakkas, ütles noor adjutant seda, mida ta oli juba nii mitu korda mõtelnud komandopunktis selle noore nägusa naise vastas istudes, kui see nii väga kippus minema oma pataljoni:

„Näete, jälle tikib... nii on see ikka, kui märkab mäekumeriku taga mingit liikumist. Võib-olla oli see mõni sidemees, kes liini parandas, või sanitarid, kes jalaseil lohistasid raskelt haavatut. Isegi varesed panevad nende miinipildujad mürisema.“

Ja nagu sellest sissejuhatusest julgust saades jätkas ta kindlamalt:

„Oodake, kuni läheb hämaraks, siis võite köökidega tükk maad kaasa minna. Meil käivad päeval seda teed ainult käskjalad ja sideliinide parandajad. Isegi kergemalt haavatud tuakse alles pärast videvikku. See on teil suur risk, kaks ühe vastu, et ei jõua eluilmaski pataljoni staapi.“

„Ei!“ katkestas noor naine järsu pearaputusega adjutandi kõne. „Pean jõudma veel enne õhtut oma pataljoni. See on käsk. Kas tohin nüüd paluda, et juhataksite mulle teed?“

Noor adjutant naeratas sunnitult ning mõtles:

„Tont võtku, ma ei tea, mis rutt tal peaks olema. Nagu posthobustega kihutab tuhatnelja. Käsk... käsk... seal tagalas on neil hea näidata kaardi peal sõrmega. Aga siin tuleb arvestada olukorda, võimalusi.“

Ta astus veel sammu Maretile lähemale, tundes korraga üsna kerget kõlmi vee lõhna. Ning jälle pidi ta, juba mitmendat korda, heitma uudistava pilgu sellele noorele energilisele naisele, kes justkui ei kuulunud siia lahingute, lakkamatute pommituste ja visade võitluste maailma. Ta oli liiga puhas, liiga õrnade näojoonte ning justkui hoopis teise maailma kuuluvate juuksekiharatega. Ainult ta suurtes hallides silmades helkis midagi kõigutamatu, suure otsuse kindlust, mis järgmisel hetkel juba muutus justkui mälestuste ning järelemõtlemise maheduseks.

„Kas näete seda üksikut kuuske seal paremal? Meie nimetame seda papist kuuseks, sest mürsukillud on rüüstanud peaaegu kõik ta oksad,“ ütles ta.

Naine noogutas pead.

„Sinna võite jõuda heal juhul püsti käies... tähendab, kui te ei satu miinipilduja ega suurtükiväele alla. Aga sealt edasi kakssada või kolmsada meetrit on juba linnutee.“

Adjutant oli valmis oma sõjameheliku võrdluse üle naerma pahvatama, kuid noor naine päris asjalikult:

„Tähendab — kuulipildurid või snaiperid?“

„Mõlemad, üks hullem kui teine,“ noogutas adjutant pead ja imestas endamisi, et see olend, kes näis nii puhas ja õrn, kelle lõhn pani peaaegu keerlema ta pea, teadis siiski sõjast enam kui võis arvata. „Sealt näete kolme korstnat, õieti kolme kivivaret, kõik, mis on säilinud ühest tehasest.“

„Jah,“ vaatas naine silmanurkadest tema poole.

„Seal kuskil all asubki teise pataljoni staap. Enne teid oli seal sanitariks üks väike vabatahtlik. Eile purustas miin tal mõlemad jalad.“

„Tean,“ noogutas naine rahulikult. „Kuulsin sellest diviisi sanitaarpunktis ja palusin end tema asemele määrata.“

Adjutant kergitas üllatunult kulme.

Nüüd aimas ta, et selle taga pidi peituma midagi enam kui ta seni oli arvanud. Kas selle noore naise nimi polnud Pedak, Maret Pedak? Ja seal ees, selle kolme varisenud samba all, juhtis juba nädalapäevad oma kangelaslikku pataljoni külm, hulljulge, nagu sisemisest vihast ja kibedusest kokkuhammustatud huultega pataljonikomandör Pedak. Tõepöolest, kas siin polnud midagi ühist pataljonikomandör Pedaku karmi käitumise ja selle noore naise hädaohutrotsivuse vahel?

Nende ees mäekumeriku taga tõusis jälle kaks-kolm musta suitsupilvekeest. Adjutant vaatas naise otsa. See seisis sirgelt vastu helkivat talvepäikest, soe karehall sinel seljas, pehme karvmüts õige pisut vasakul küljel, üle õla raske sanitaarpaun. Ta justkui ei märganudki miiniplahvatusi, mis siinpool üksikut kuuske lumetolmu üles keerutasid. Suitsupilvekesed polnud veel hajunud, kui ta pöördus adjutandi poole ja ütles naeratades:

„Suur tänu, seltsimees, teejuhatamise eest. Nüüd on aeg minekuks.“

Adjutant tõstis tervituseks käe talimütsi juurde sellise liigutusega, nagu seisaks ta ees väga kõrge ülemus. Ta noor nägu muutus tõsiseks, sellest veeres üle uus tunnetus, et maailmas leidub veel asju, millest temal pole aimugi.

„Õnn kaasa!“ kummardus ta Mareti poole, kogu nägu kaetud noore poisikeseliku punaga.

Ta jäi veel tükiks ajaks kohale seisma ja vaatas segaste tunnetega lahkujale järele. Ta soovis, et see

oleks vaadanud korrakski tagasi, mis oleks võinud kergendada ta südant. Kuid Maret sammus nõtkelt edasi, astus läbi koheva lume, tuul kergitas õige pisut sineli-hõlma ning raske sanitaarpaun kõikus puusal.

Ja korraga hüüatas adjutant:

„Hallo!“

Mineja seisatas ning vaatas tagasi. Nagu küsides lükkas ta näo eest tagasi heleda juuksekihara. Päike kalas ta näo üleni kulda täis.

„Viige tervitusi pataljonikomandör Pedakule! Hoiame tema eest põialt!“

Maret viipas käega ja hakkas jälle edasi astuma.

2.

Teine pataljon oli eesliini-üksus.

Kogu nädala seisis ta vahetpidamatult tules, ägedais pealetungi- ja kaitselahinguis. Nende ümber otsekui hajus kahvatu detsembri-päevavalgus. Ainult lõhkevad miinid, suurtükkide mürsud, lennukite vahetpidamatud rünnakud, kuulipildujate ja snaiperite tuli kattis neid.

Kaevikud, mis käisid võitluses mitmel korral käest kätte, olid juba pooleldi mulla alla mattunud. Varjava võseriku niitsid maha raskekuulipildujad ja soomusmasinad. Kogu lagendikul kerkis ainult mõni purustatud müürikülg, veidi kõrgem rusuase, labidatega külmunud maast raiutud pahklik mullahunnik. Nende varjus möödus võitlejate päev. Siit algasid rünnakud ja siia tuldi ebaõnnestumise puhul jälle varjü otsima. Need madalad lohud, pooleldi mulla alla mattunud kaevikud ja kogu räbuks rebitud võserik muutusid otsekui koduks.

Päeval ei liikunud peaaegu keegi lumiste mäekumerike vahel. Kõik olid peitunud kaevikuisse, aukudesse, mada-laisse lohkudesse, ahervaremete rusude vahele. Ainult mõned sidemehed jooksid katkenud liine parandama ja nobedad käskjalad roomasid ühe roodu juurest teise juurde.

Ka ööseks ei lakanud vaenlase tuli.

Kuid see oli siiski ootuste silmapilk. Siis lähenesid köögid, toidutoojad tulid aurava pudruga, leivapäsidega, tubakaga. Sada grammi viina otsekui muutis pehmeks kivise küljealuse ja soojaks kuu paistel litritena sädeleva lume. Sanitarid vedasid jalastel haavatuid, postipoiss saabus kirjadega, sõber saatis sõbrale edasi lühikese tervituse.

Neil tundidel muutus eesliinil kõik nagu veidi hubase-maks, karm lahinguraskus andis pisut järele. Ununes näpistav külm, vaenlase miinide prahvatused ning kuu-lide hammustav siutumine. Mõned võitlejad katsusid süüdata sügavas kaevikupõhjas puukildudest ning miini-kasti-laudadest pisikest lõkketuld: üle kitsa kaevikuava tõmmatud telkmantel ei lasknud tulekumal kaugemale paista. Siis istus iga niisuguse lõkke ümber kägaras kuus-seitse võitlejat, kõigil käed vilkuvate tulekeelte kohal, nagu oleks neil käsil paganuseaegne loitsimine. Siin all oli päris soe ja hubane, midagi laupäevaõhtu taolist kodu-tares. Mõned krõbistasid nagu hiired kuivikuid, teised keerasid ajalehepaberisse tubakat. Väljast, kaevikute kohalt, kostsid tumedad hääled, jalgade müdin, järsud, samasse kustuvad hüüatused, nagu valmistuks kamp poisse külasse minekule.

Neil tundidel tuli pataljoni ka uusi võitlejaid, lahingu-mehi, kes asusid haavatud ning langenud seltsimeeste

asemele. Nad vaatasid veidi hirmunult ja kahevahel olles põleva linna poole, mis lõõmas pragisedes otse nende ees. Mõnel silmapilgul näis, nagu vajuks tuulepuhanguga kogu see lõõmav, leekides heitlev laviin otse nende poole. Mõni vihisev kuulipildujavalang või järsku pimedusest raksatav miin pani neid võpatama, sundis ülepeakaela lumme heitma.

Seda justkui ootasid vanad rindemehed, kes luusisid määrdinud kasukais ning auklikuks põlenud sineleis uustulnukate ümber. Kohe astus mõni neist lähemale ja lausus õpetavalt: „Pojud, teil tuleb ninaots tahmaga määrida . . . vaat nii, nagu on minul.“

„Mispärast tahmaga?“ küsis pimedusest mõni uudishimulik hääl.

„Sellepärast, et muidu helendab ninaots nagu latern. Ja seda just saksa snaiiperid ootavad, nad on pagana maiad niisugustele märkidele.“

Muidugi ei uskunud keegi seda vigurijuttu. Mitmelt poolt pimedusest hüüdsid vastu hääled:

„Oh-hoo, see on päris tuttav semu. Kas sa ei puhunud enne sõda Tallinna sadamas puulaevadele tuult?“

Kuid siis tuli sidemees Kuisalu, määratu suur hiiglane, seljas sinel ja sineli peal miinikildudest ning kuulidest auklikuks puuritud kasukas. Päeval näis ta nagu hiiglasuur krobeline tüvega tamm, kel oli kitsas kaevikute vahekäikudes ja kes ähvardas oma koguga purustada pataljoni väikese komandopunkti. Nüüd katsus ta sositada tasa, salamahti, kuid ikkagi tõrises tema bass üle kogu rühma:

„Poisid, kes tahab ehtsat teraspantsarit, ründemeeste oma? Kaheksakümmend mõlki on sees, aga ükski kuul pole veel nina läbi torganud.“

„Aga miks sa ise ei kanna?“ küsiti umbusklikult.

„Mina,“ hakkas Kuisalu täiest kõrist naerma. „Astu, poju, lähemale, siis näed, et niisuguse sõrmkübaraga pole mul midagi teha. Ei hakka keha järgi, pigistab hinge välja. Noh... kas leidub soovijat?“

Ja siis juhtus sedagi, et mõni esimestest laskudest, tulelõomast ja süngest pimedusest arastunud hääl lausus:

„Kui just nii, siis ehk võiksin mina...“

Siis astus Kuisalu lähemale, silmitses uustulnukat, nagu võtaks pantseri jaoks mõõtu, ja lausus:

„Jah, sulle sobib, justament hakkab. Aga enne ütle, kallis sõber, kus sa seda pantserit tahad kanda?“

„Noh, ikka seal, kus kantakse.“

„Tähendab, rinnal?“

„Rinnal jah.“

Nüüd laksutas vana rindemees keelt, lõi lartsudes kätega vastu kasukahõlmu ning rõkkas üle kogu uustulnukate rühma:

„Kullake, kahju küll, aga siis see riistapuu sulle ei sobi. Mitte ei sobi. Meil eesliinil rinnast ei hoolita. See keeratakse ikka vihasemale võitlusele vastu, sellega tormatakse otse sakslaste sekka, see on ikka hõiset täis — hurraa ja hurraa! Meil on pantserid ainult nende jaoks, kes näitavad päkki... viimast poolt. Kui tahad, ma pole kade, siin on sinu jaoks just paras suurus... proovi peale...“

Ja kolisedes lendas mõni vana toidukatlake või kuu-
lidest läbipuuritud raudkiiver pantseritahtja jalgade ette.

Kõik hakkasid laginal naerma.

Kuid tund või paar hiljem, kui tuli minna vaenlase marutule all uuele pealetungile, olid juba vanad rindeme-
hed ja uustulnukad liitunud õlg õla kõrvale nagu

ammused lumiste lahinguväljade kaaslased. See oli ikka nii, ja seepärast ei pudenenud neisse naljadesse ka põlglikku mürki. Need naljad torkisid pisut, kuid neis oli ka rindemeeste uljast sädelust, mõnusa silmapilgu kerget, eesolevate raskuste unustamist. Ning kui köögi- katlad hakkasid lahkuma, kui kustusid telkmantlite all viimased varjatud tuled ja jäeti maha ning saadeti sõpradele edasi veelkordsed tervitused, siis võis juba kuulda päris sooje hüüdeid:

„Hei, poju, poe siia auku, siin on sul niisama hea kui kodus sooja leivaahju külje taga.“

Ja seal oligi päris mõnus. Seal võis mõnikord magada lühikese silmapilgu lahingumehe-undki — käed vaheliti varrukais, püss jalgade vahel, lõug ülestõstetud kasuka- või sinelikrae hingesoojas.

...Kolm sammast... see oli kõik, mis oli säilinud ühest metallivabrikust. Nüüd kaevasid võitlejad selle alla teise pataljoni komandopunkti. See oli vaevalt kolm meetrit pikk ja kaks lai koobas, varjatud põlenud palgijuppide, kärisenud pleki, kotitükkide ning telkmantlitega. Siin sai püsti seista ainult viienda roodu käskjalg, väike Tiirmets, kõige väiksem võitleja kogu pataljonis. Teised pidid kummarduma, istuma kuskile nurka või põlvitama ligunenud õlgedele. Pataljonikomandör Pedak, laiaõlaline tõeline hiiglane, ronis alati kápuli oma töölaua — kummulikeeratud miinikasti juurde.

Ta urises alati oma kohale ronides:

„Põrgu pihta, kui tuleks mürsk, ehk lööks selle urka avaramaks.“

Ruumi soojendas kuulidest läbipuuritud bensiinipaak. Tuli vilkus kuuliaukudes nagu pilgutavais silmades, kuid sellest oli kasugi: ahju lähedal väreles pisut enam val-

gust. Päeval ja öösel oli koobas ühtemoodi hämar, suits pani seesolijad läkastama. Siin tunti inimesi rohkem nende häälest, nende südametooni värinast.

Ainult ühel miinikastil põles lamp. See oli valmistatud õhutõrje-suurtüki mürsu kestast, ilus piklik ese, mille suu kokku taotud. Selles asetsetes pikk lint käskjala jalnartsust, mis koledasti suitses, vubises ja vilkus, ähvardades iga hetk kustuda või heleda leegiga põlema plahvatada nagu tõrvik. Nõnda valgustas see ainuke lamp väga tujukalt pataljoni komandöri töölauda — miinikasti. Seal asetsetesid segamini paberid, kaardid, toidunõud ja pliiatsid. Kõigil kaartidel oli juba üks punkt tuhmiks kulunud, punkt, mida teine pataljon pidi koos naaberüksustega haarama. Lugematud sõrmeotsad, pliiatsid ja pöidlad olid selle punkti ära hõõrunud, katki kulutanud. Kuid sel polnudki tähtsust, sest see punkt asus veel kindlamalt iga võitleja ja komandöri südames.

Nüüd hoidis pataljoni komandör määrdinud põialt sellel punktil.

Ta oli tahmunud ja suitsunud nagu autojuht. Üheainsa nädalaga ei sarnanenud ta enam enesega, vaid mõne suure, turris juuste, punetavate silmalaugude, kähiseva hääle ning tahmast kriimulise näoga hiiglasega. Pesemiseks oli ainult lumi, sellega hõõruti õhtutundidel ning hommikul käsi ja nägu. Kuid tahm ja nõgi justkui armastasid neid kohti, mis olid veidi puhtamaks nühitud. Ta oli kõhnaks jäänud, hääl kähises, habemetüükad katsid kogu nägu, ja ainult väsimatult valvsad silmad osutasid selle kangelasliku pataljoni hinge ja juhti.

Ta vaatas väikese vilkuva lambikese poole, mille varjus paistsid pataljoni komissari, adjutandi ja nelja roodu komandöri ähmased näod. Nurgas, litsutud vastu külma

saviseina, kügelesid telefonist, käskjalg ja staabikirjutaja. Ja rohkem õieti ei mahtunudki siia väikesse hämarasse koopasse.

Pataljonikomandör Pedak vaatas oma kaaslaste poole. Kollakaspunane valgus väreles ta näol, andes sellele kindla, mitte hetkegi kõhkleva ilme. Just sellepärast imestatigi tema üle kogu polgus, temale ei näinud ükski takistus ületamatu, ükski ettevõtte võimatu. Tema suures hiiglaslikus kogus justkui elas üks neid muistseid kangelasi, kelledest jutustati lugusid põlvest põlve.

Nüüd ootasid kõik tema sõnu.

„Seltsimehed,“ ütles ta, käega kaardile toetudes. „Täna hommikul lõikasid meie väed läbi sakslaste viimase väljapääsutee.“

Ja korraga mõistsid kõik, mida see tähendas. Kümneid kilomeetreid pikk terasring oli sulgunud nagu lõks, Külad, asulad, teed, kogu linn oli ümber piiratud, ära lõigatud, lahutatud vaenlase kehast. Kümned pataljonid ja polgud pidasid päev päeva kõrval visalt lahinguid, tükeldasid raas-raasult osakesi sellest hiiglasuurest piiramisringist, surusid vaenlast ikka enam ja enam kokku põleva linna kitsale territooriumile.

Väikeses ruumis muutus otsekui valgemaks. Pikkade visade võitluspäevade ja -ööde tagant hakkas justkui kumama eesmärgi valendav serv. Seda tundsid nüüd nii imeselgesti roodukomandörid, adjutant ja pataljonikomisar, pikk tõsine prillidega mees. Ja seda tundsid ka staabikirjutaja, käskjalg ning sidemees. See oli suur silmapilk, ammuigatsetud hetk. Nüüd justkui langes korraga õlgadelt kõigi nende magamata ööde, näpistava külma, langenud seltsimeeste-lahingukaaslaste mälestuste ränk koorem.

Pataljonikomissar võttis prillid eest ja pühkis neid sinelihõlma külge. Ta tahtis midagi öelda, kuid pataljonikomandör sirutas käe vabiseva lambileegi valgusse ja vaatas randmel kella. Selles liigutuses oli midagi, mis sõnadetagi ütles, et lähematel tundidel seisab neil ees viimne proov.

„Kell on kümne minuti pärast kolm,“ kõmas ta häälel pinevalt hämaras ruumis.

Kuid just samal silmapilgul nägi ta miinikasti kõrval õlgedel laialipillatuna hunnik kirju. Vist oli adjutant end kitsas istekohas liigutades need kuskilt laiali pillanud. Pataljonikomandör vaatas üle koosolijate ruumi hämarasse nurka kirjutaja poole.

„Mis need on?“ küsis ta järsult, kulmude vahel jäme kurd.

„Kirjad... saabusid just enne nõupidamist,“ kogeles kirjutaja tagant nurgast, katsudes end asjatult kitsas ruumis püsti upitada.

„Otsekohe võitlejaile kätte viia. Poole tunniga olgu kõik korras.“

„Just nii, seltsimees pataljonikomandör.“

Pataljonikomandör Pedak vaikis hetke. Ta võttis ühe mahalibisenud kolmnurgaks murtud kirja ja justkui kaalus seda käes. Ta oli vist jälle ägestunud, mõni niisugune tühisena näiv põhjus võis teda sageli rööpast välja lüüa. Ja nagu tahtes oma hetkelist ägedust pehmendada, lausus ta hoopis teise häälekõlaga:

„Kirjad... need on rasketel silmapilkudel võitlejaile kõige tähtsamad. Need aitavad vastu pidada, meeleskindlust hoida, raskusi kanda. See on nägematu side kauge koduga, armsate inimestega, tuttavate mälestustega. Sellele kõigele tahab võitleja mõtelda enne rasket

ülesannet, otsustavat silmapilku. Selles peitub võitleja südamerahu, tema jõud ja meeolekindlus."

Värelev lambituli heitis punakat kuma ta habetunud näole. Kindlad terava pilguga silmad justkui hellusid kõne jooksul. Korraga mõistis ta ise seda ning hammustas suu kokku. Nagu midagi ta kõige salajasemast südameuurdest oli ootamatult esile pursanud. Kogu pataljoni teati, et tema ei saanud kunagi kirju, ükski postipoiss ei hüüdnud iial tema nime. Mõnikord armastas ta seista kirjade väljajagamise juures, vaadata võitlejate ootust ja rõõmu. Kui aga kõlas viimane nimi, pöördus ta järsult ümber ja eemaldus tagasi vaatamata, nagu põgeneks millegi eest.

Nüüd märkasid kõik ruumisolijad pataljonikomandör Pedaku näol sedasama ilmet. See oli nagu mõru meeldetuletus millestki kaugest, ammuolnust, mis ei tahtnud südamest kustuda. Kuid juba järgmisel silmapilgul oli ta jälle oma pataljoni kangelaslik juht, eesliini kokkumatu võitleja. Ta sõnad kõlasid ilma vähimagi värinata, nagu metallilöögid:

„Seltsimehed... kahe tunni pärast algab otsustav pealetung. Meie pataljon ründab esimeses ešelonis. Viies rood on löögiüksus, mina asun seal."

3.

Mareti ees kulges lumine, reejalaseist sõtkutud tee.

See oli vaenlaselt tagasivõidetud maa. Mitmel pool tee ääres seisis lumes väikesed tähisekesed — miinid. Üks toidukatel oli vist ööpimeduses kõrvale eksinud ja lamas nüüd käristatud külgedega eemal. Lume alt paistsid hukkunud hobuste väljasirutatud jalad.

Eespool kerkis väike kõrgendik mõne künkataolise tipuga. Ühel neist paistis teemärgina kuusk, mida polgu adjutant oli nimetanud papist kuuseks. Ja niisugusena see näiski miinikildudest purustatud okste, hõreda ladva ning rebitud okastega, nagu saamatu lavadekoratsioon lumise maastiku tagapõhjal.

Kohev, jahuks sõtkunud lumi ulatus poolde vildisäärde. Nagu tuhajas liiv rudises ja libises see jalge all. Valev talvepäev kallas kogu lagendiku valgust täis. Päike helkis lumel, taevast näis nagu hiiglakõrge helesinisest glasuurist kuppel. Ainult mõned hallid karakullisäbarate-taolised pilved ujusid mõõtmatus kõrguses.

Kui poleks olnud eemal põlevat linna, mille mustade suitsusammaste vahelt aeg-ajalt välgatasid tuleleegid, ja neid lõhkevate miinide plahvatusi, mis ta ees märkisid rindejoont, poleks miski meenutanud, et siin käis juba teist nädalat meeleehtlik võitlus.

Juba mõnisada meetrit komandopunkti eemal tundis Maret, nagu hakkaks purunema kildudeks kogu ta seni püsinud jõud ja enesekindlus. Kuid see polnud hirm vaenlase kuulipildujatule, snaiperite ja järjest lõhkevate, suitsusambaid üles pahvivate miinide ees. See oli hoopis midagi muud: mälestused, mis olid kogu ta elule andnud uue pöörde. Nüüd tulid need meelde nagu mõru sapp, mis kõrvetab suud.

Kas oli ta nüüd sellest kõigest üle, uueks inimeseks kasvanud?

Nagu sellele küsimusele vastust otsides, mis teda ikka veel mõnikord põletas, hakkas Maret jälle rühikalt edasi astuma. Ta kitsas kaunikujuline lõug tungis jonnakalt ette ja huulte kurdudes muutus mingi silmatorkamatu

joon jälle julgeks ning otsustavaks. See justkui vastas tema eest:

„Jah... ma pole enam see mis poolteist aastat tagasi. Ma pole isegi see, mis olin veel möödunud suvel ja sügisel, mis olin isegi üleeile ja eile. Mu ees on avanenud nüüd palju uut ja enneaimamatut. Olen justkui pime, kes hakkab nägema valguse esimesi kahvatuid kiiri, lõhnava rohu värvi, taeva laotuse avarust.“

Ja nagu sellest mõttest julgust saades mõtles ta rahu-likult ja kainelt tagasi sellele vanale, südamest juba kustuvale loole.

See oli esimestel sõjapäevadel, kui ta kuulis trepil Hannese tuttavaid samme. Kogu öö ja päeva oli ta oodanud kannatamatu rahutusega meest. Raske juuni-kuu-leitsak pani justkui veel enam käärima ta mõtted. Mis võis olla juhtunud Hannesega? Nüüd vabanes ta järsult sellest painajast ja jooksis esikusse ust avama.

Ta nägi just trepi lõpus tõusmas mehe tuttavlikku pead ja õlgu. Kuid korraga oli selles midagi hoopis võõrast, ootamatut, nii et ta ehmunult seisatas. Alles järgmisel silmapilgul mõistis ta, et need olid mehe riided, roheline soldatipluus, üleõla-rihm, pilotka ja säärsaapad, mis temale tuttava kuju moonutasid hoopis võõraks, peaaegu hirmutavaks.

Ta suutis vaid hüüatada:

„Hannes... mis... mis on?“

Mees võttis ta õlgade ümbert kinni. Alles toas, vastu päikesevalgust, taipas ta kõike. See oli hävituspataljoni munder, karm roheline munder. See justkui purustas ainsa hoobiga ta elu, tõi sellesse väikesse õnne tuvikambrisse mingi karmi tõelisuse, hävingu eelaimuse.

Nagu abi otsides vaatas ta seinale, selle kirjatud vaibale, mida oli vabadel tundidel kudunud. Sealsamas kõrval seisis Hannese raamatud pikkades ridades, mitmevärviliste seljataguste, armsaks saanud kirjadega. Laual olev roheline kupliga lamp otsekui heitis järsku punakat ähvardavat varju. Lai messingtibadega riidekapp, pildid seintel, peegli ovaalne lõige tõmbusid järsku kurjasuulisteks.

Maret langes nuuksudes istmele.

Hannes astus ta juurde, pani käe õlale ja küsis:

„Mis sul on, kallis?“

Isegi endine armas hääl, mida oli tahtnud ikka kuulda, mis helises tema kõrvus tuhandete tundevarjundite magusa kõlana, isegi see oli muutunud nüüd justkui hoopis karedamaks. Ta tõstis pilgu ja silmas just oma näo kõrgusel välगतamas pruuni nahkrihma vaskset pannalt. Talle näis, nagu oleks see kurjalt helkiv pannal süüdi selles, et sõda oli tunginud tema ja Hannese vahele. Ta haaras pandlast kinni, sikutas seda vihaselt ja purskas läbi pisarate:

„Milleks sulle see... see hirmus munder... säarikud... pilotka... see koletu rihm?“

Hannes istus ta kõrvale, käsi ikka ümber õlgade. Mareti ettelangenuid kiharad peaaegu puudutasid ta põske, kui ta ütles:

„Rahustu, kallim... sa tead ju, et on sõda. Saksamaa tungis reetlikult Nõukogude Liidule kallale. Kümned linnad on purustatud... hulk maad laastatud... tuhanded inimesed tapetud. Kuuldused räägivad, et sakslased on juba Düüna ääres... aeg on kõigil ausatel inimestel võitlusse astuda.“

Maret heitis käed näo ette ning karjatas:

„Aga mis see meisse puutub? Kui on sõda, siis sõdigu need, kes sõda tahavad! Mina ei taha sõda, minusse ei tohi see puutuda... Sõdigu sakslane ja venelane... tapku üksteist... hävitagu... minule on see vähese tähtsusega.“

„Kuid see puudutab ka meid,“ vastas mees tõsinedes.

„Ei puuduta... ei tohi puudutada!“ purskas Maret hingepõhjast.

Hannes kavatses hakata põhjalikumalt selgitama sõja põhjusi. Ta tahtis Maretile kõnelda kõigest sellest, miks eelolevas suures ja otsustavas võitluses ei saa ükski rahvas jääda erapooletuks. Kuid Maret haaras järsku ta kätest kinni ja küsis heldinult:

„Hannes... kas mäletad, kuidas me hakkasime nelja aasta eest oma elu looma?“

„Mäletan.“

„Meil oli ainult üks tool ja laud. See lihtsast, värvi-mata puust laud oli meile söömiseks ja sulle tööks. Riided seisid meil ajalehepaberiga kaetult seinal. Mina käisin savikruusiga pumbast vett toomas — puudus ämber. Ja sina istusid terved tunnid kodus, kui viisin su ainukese paari saapaid parandada.“

Ta tõmbas hetkeks hinge tagasi ja laskis pilgul üle toa käia.

„Nüüd on meil midagi... sinu raamatud... see kapp... see tool... väikese kodu armsus. Seda ei ole palju... ainult elamise alged. Kuid sellegi röövib sõda, hävitab viimseni, purustab tolmuks, kui mina ja sina ei oska sellest kõrvale hoida. Tuleb kõrvale hoiduda... kaitsta ennast, oma kodu... see on kõige tähtsam.“

Maret märkas mehe näol mingit kurba varju. Mees lausus väikese kannatamatusega:

„Maret, sa oled mõistmatu. Kas mäletad, kuidas saime need tühised mööblitükid... raamatud... selle tooli? Sa ei suutnud enam ülikoolis õpinguid jätkata... valmistasid paberkotte, kleepisid paberossikarpe, värvisid puuhobuseid ning kanapoegi. Mina seisin nagu tūmasoos, iga hetk vajumas oma tähtsusetult ajalehe-ekspediitori kohalt. Iga raamatu, iga riidehilbu ja mööblitūki küljes on osake meie leivast. Alles nõukogude võimu tulekul võisid sa jälle jätkata oma õpinguid, saada arstiks. Ja minagi pole tühine ekspediitor... olen oma haridusele vastaval kohal.“

Nad vaikisid tūkk aega. Nagu midagi mõistmatut, hoopis uut oli tekkinud nende vahele. See lõhestas valusalt, tungis mõlema südamesse nagu kida. Alles tūki aja pärast lausus Maret esimesena:

„Ma ei rāagi halva pärast... ma tahan sind hoida.“

„Ka mina rāagin just sedasama.“

„Kõik mõistlikud inimesed hoiuvad sõja eest. Meie võiksime maale minna, mul on sugulasi, nad võtaksid meid lahkelt vastu.“

„Sõda tuleb ka sinna järele,“ hammustas Hannes suu kitsaks kriipsuks.

„Võiksime olla metsas, kuni...“

„Mets ei varja.“

„Siis ükskõik kuhu...“

„Kõigest astub praeguse sõja raske samm üle.“

Nii nad ei leppinudki teineteisega. Lõhe, mis ei näinudki lõhena, laienes iga päevaga, heitis nad teineteisest eemale nagu kaks hoopis võõrast inimest. Hannes sai harva mahti koju tulla, ta oli sageli isegi ööd āra. Nende päevadega muutus ta palju kõhnemaks, liigutustesse tekkis midagi uut, kārsitut. Ainult ta silmi ja sūdant

näis kõrvetavat mingi kustumatu leek. Valveteenistus, laste ja naiste evakueerimine, kogu sõjavägede kihav tegevus röövis talt aja, une ja söögiisu.

Kuid nad otsisid siiski mõlemad mingit lepitavat sidet. Neli aastat elu, armsusi, ühteliitvaid raskusi, see kõik ei tohtinud puruneda nagu odav võltspärl. Ühel päeval tuli Hannes raskel sammul trepist üles. Maret ei läinud talle vastu, mingi kangekaelsus takistas teda seda tegemast. Ent kui mees tuppä astus, pisut nagu komistades lävel, nägi ta esimese pilguga tema valges sidemes kätt.

„Mis... mis on?“ hüppas ta toolilt üles ja jooksis mehele vastu.

See vaatas läbitungiva pilguga tema otsa ja lausus:

„Seda tegid need, kelle juurde sina tahtsid mind meelitada.“

„Mina?“ surus Maret uue haavumisega käe rinnale.

„Jah... need sinu mõistlikud inimesed, kes hoiduvad sõjast, kes ei taha endid mitte millessegi segada. Nad tungisid ühispanga rahakassale kallale.“

Hannese sõnades hõõgus nagu mingi raev ja kibedus. See puuris orana Mareti südant. Kas siis Hannes ei mõista, et ta ei õigusta ka niisuguseid bandiite? Tema lihtsalt ei taha midagi kuulda ega näha, millestki osa võtta. See kibestas jälle teda, pani tuikama mingi kangekaelsuse. Seda kangekaelsust oli tal juba väikese tüdrukukesena, võib-olla juba viieaastasena, kui pani koduste äraolekul uued saapad jalga, millega ei tohtinud isegi üle põranda kõndida, ning läks nendega sumama vihmast tulvavasse rentsliisse.

Nüüd tõusis temas seesama kangekaelsus ja ta ütles veidi irooniliselt, üleolevalt:

„Tähendab, oled haavatud. Haavatud aga ei saa sõdida, on rivist väljas.“

Hannes mõistis Mareti torget. Ta vastas leplikumalt: „Selles võitluses, mis ei ole ainult sakslaste ja vene-
laste vaheline sõda, vaid kogu maailma rahvaste võitlus, peavad õiguse eest võitlema ka haavatud.“

Ta pöördus ringi ja läks raske sammuga trepist alla. Mõni minut hiljem hakkas juba Mareti südames kahetus lainetama. Ta jooksis aknale, kuid ei näinud enam Hannest. Kogu öö ootas ta, virgudes igast trepilt kostvast krabinast. Vastu hommikut hakkas ta kuulma kaugeid tumedaid lajatusi, nagu lõhuksid kivilõhkujad kive. Nagu kuum laine veeres üle Mareti, — kas see oli võitluse lõpp?

Kõrvaltoas elav üliõpilane koputas vastu seina ja küsis:

„Kas kuulsid öösist suurtükimürinat?“

„Kuulsin,“ vastas Maret.

„Sakslased on kolm-nelikümmend kilomeetrit eemal.“

Keskpäeval tuli Hannes. Esimest korda tuli ta püssiga, kaks granaati vöö vahel. Öösel oli Maret mõttes talle kümned korrad kõik andestanud. Kuid see hirmus püss ja kohutavad granaadid otsekui purustasid jälle need nägematud niidikesed, mis neid oli sidunud.

„Mõistmatu!“ hüüatas ta ägedalt. „Kas sa pead end igale inimesele näitama... niisugusena? Sa justkui demonstreerid avalikult.“

Hall sädemeke leegitses Hannese silmades.

„Ma ei demonstreeri, ma võitlen,“ vastas ta.

„Aga sakslased on varsti linnas,“ heitis Maret.

„Võitleme teisel pool jõge edasi.“

„Ka sinna tungivad nad.“

„Võitleme kaugemal. Võitleme Tartu all, võitleme Narva all, võitleme Neeva kallastel, võitleme kas või Moskva all ja Uuralites. Aga viimane võit on meie.”

Nad vaikisid hetke. Hannese kõikumatu kindlus justkui pani Maretit kõhklema. Ta ei tundnud õieti neid uusi inimesi, Hannese sõpru. Kas nad kõik olid niisugused, otsekui ränikivist? Kui nad olid samasugused, siis pidi nende kindla usu, jõu ning kõikumatuse taga midagi peituma. Ja nagu lõtvudes, kangekaelsust maha surudes küsis ta mehelt:

„Mis pean mina tegema?”

„Kui ma kella neljaks tagasi ei tule, siis tule teisele poole jõge. Kell viis lastakse sillad õhku.”

„Ja see kõik siin?” heitis Maret toas pilgu ringi.

„Las jääb!” lõi Hannes käega.

Ta pani püssi nurka ning embas terve käega Maretit. See tundis hetkeks, nagu oleks kõik jälle endiseks saamas, kõik olnu unustatud.

Hannes kummardus allapoole ja küsis tasa, heldinud häälel:

„Kas tuled?”

„Tulen!” sosistas Maret, märgi silmi mehe poole tõstes.

Viis minutit hiljem võttis Hannes püssi ja läks.

Kogu päeva kuulatas Maret iga kõmisevat sammu all õues, joostes iga kord akna juurde. Kuid Hannes ei tulnud. Kell neli hakkas ta pakkima. Siin oli pesu, riideid, Hannese uus ülikond, palitu. Need kõik ei mahtunudki kahte kohvrissi. Talle meenus vana seljakott ja ta hakkas seda täitma. Pesu tuli ümber pakkida, kuid ikka leidus veel hulka asjakesi, mineviku armsaid mälestusi, mida ei raatsinud siia jätta. Seal oli terve hunnik päevapilte, Hannes spordiväljakul, ujumas, ükski pargipingil

vana loodusteadlase mälestussamba all, kooli lõpp-päeva rõõmsatest nägudest sädelev pilt, esimene üliõpilaspõlve ülesvõte. Siis kahekesi, tema ja Hannes, järve kaldal suure kivi juures, väike armas pilt kuskil sirelipõõsaste vahel, vallatlev, rõõmust rõkkav ülesvõte valminud viljakõrte seas.

Maret paigutas kõik kohvri põhja. Aga raamatud?

Kell hakkas viis saama, kui Maret astus kahe raske kohvri, seljakoti ja veel ühe raamatupambuga trepist alla. Ta läks üle õue väravani, kuid pidi seal kõik asjad maha panema, et raske vedruga jalgvärvat avada. See viitis võib-olla veel mõne minuti kallist aega, kuid nüüd juba nõretas ta ka üleni higist. Üks poisike sirkas mööda ja heitis temale pilgu. Maret pani kohvri maha ja viipas käega.

„Aita kanda!“

Samal silmapilgul värises kogu õhk linna kohal. Pikk kõuetaoline mürin jooksis üle taevaalaotuse. Taamal tõusis must suitsupilv. Poiss Mareti kõrval kilatas:

„Sild lasti õhku!“

See röövis Maretilt kogu jõu. Ta jalad muutusid ime-likult nõrgaks, nii et teine kohver ja raamatupamp prantsatasid maha. Siis vapustas järsku äge nutupurse ta kitsaid õlgu. Jättes pakid maha, hakkas ta jooksuma risttänava poole, kust oli näha sild. Selle kõrged väravataolised kaared ei paistnud enam silma. Ta pööras pilgu teisale, üle jõe, sinna, kus olid nüüd Hannes ja ta julged seltsimehed. Kas suudab Hannes kunagi oma südames uskuda, et ta ei jäänud sihilikult tulemata, ei petnud teda oma viimase sõnaga?

Lööduna hakkas Maret tagasi astuma pakkide poole.

Õhtul sõitsid linna sakslaste esimesed tankid. Nagu

võikad sajalgsed hiigelpõrnikad põrisesid nad üle sillutise. Kõikjal klirisesid suurtükilaskudest alknaruudud. Mitmel pool tõusid üle pappkatustega majade sarikate kõrged tuleleegid. Öösel valgustasid need kollaka kumaga mustendavaid aknaauke. Kogu linn oli inimestest tühi, ainult pimedate akende tagant piiluti areldi välja kahvatusse juuliöösse.

Hommikul läks Maret linna. Tänavanurgal, kust varem olid paistnud silla kõrged kaared, toetus vana eideke õlaga vastu planku ja nuuksus. Ta heledad, pisaraist märjad silmad vaatasid nagu abi paludes möödaminejate otsa.

Maret seisatas ja küsis:

„Miks sa nutad, emake?“

Eideke surus käed vastu kõhna rinda, nagu pigistaks seal t sõnu:

„Poja lasksid maha.“

„Sakslased?“

„Hundile ei öelda nime.“

„Kuidas see juhtus?“

„Ta tahtis ujuda üle jõe... omade juurde... aga need hundid matsid kuulidega ta keset jõge jõepõhja.“

Korraga välgatas Mareti mõtteis imelik selgus. Ta suudles eidekest märjale põsenukile ja lippas tagasi koju. Seal olid tema rannakleit, supeltrikoo, ujumismüts ning froteelina. Kiirustades riietus ta ümber. Teda valdas ääretu heameel, Hannes peab teada saama, et ta pidas oma sõna. Ta saab seda teada ka siis, kui tema, Maret, ei jõuagi teisele kaldale, jääb keset jõge jõepõhja.

Kergel sammul, ikka naeratades seda imelist naeratust, mis teda justkui valgustas, läks ta linnast välja. Vanade pajutüügaste all istus trobikond hallides mundrites ja

tumedalt ähvardavais teraskiivrites sakslasi. Nende keskel, kahe paju vahel, lamas pikk kummalise kujuga kuulipilduja. Nad hüüdsid midagi Maretile, ent see vaid lehvitas neile supellinaga ja näitas alla jõe poole väikesele hüppesillale.

Paar sakslast tõusid püsti, võtsid peast kiivrid ja vaatasid talle järele.

Kaldal laskis Maret rannakleidi maha libiseda ja jooksis hüppesillale, seisatas seal mõne hetke käsi üles tõstes, nagu laseks end puhuda tuulel ja paitada päikesel. Siis sukeldus vette. Ta tegi väikese ringi, tuli tagasi sillale ning sumas uuesti vette. Nüüd ujus ta pikkade tõmmetega keskjõe poole, kuid järsku viskus tagasi, kadus mõneks silmapilguks vee alla ning ilmus päris hüppesilla lähedal jälle nähtavale.

Nüüd tuli ta kaldale ja lamas mõned minutid väljasirutatult linal. Päike hõõgus märjal nahal nagu kõrvetav raud. Mõned kiilid lendasid tiibade sillerdades temast peaaegu üle. Kuskil kaugemal vidistas väike põõsalind. Kuid Mareti silmad jälgisid tähelepanelikult vastaskallast. Vaevu võis märgata surnuaia all mäeveerul üldisest maastikust veidi erinevaid laiike. Ning surnuaia puude vahel helkis nagu pikksilma klaas. Nüüd teadis ta, et teda jälgiti tähelepanelikult mõlemalt kaldalt.

Viivu pärast tõusis ta jälle üles ning astus hüppesillale. Nüüd märkas ta teisel kaldal veidi allavoolu laia varjavat kraavi. See oli tema siht. Ta hüppas vette ning hakkas pikkade, rahulikkude tõmmetega ujuma keskjõe poole. Kaks korda sattus ta külmadele põhjaveeallikatele. Siis pöördus ta ringi, nagu tahaks tagasi ujuda, ja sukeldus jälle vee alla. Kolmkümmend... nelikümmend... viiskümmend tõmmet viisid ta välja keskjõe

hoovusest. Kuid siis oli lõppenud kopsudes ka peaaegu viimane õhuraas ja ta tõusis nagu kork veepinnale.

Päike pimestas silmi, ta kühveldas umbkaudu edasi, tundes kalda lähedust. Kuid samal hetkel kuulis ta selja taga tuttavlikku heli, tolle kummalise pika rauaga kuulipilduja häält.. Midagi nagu ladises ta ümber vees, parem jalg muutus imelikult jõuetuks, kuid järgmisel hetkel suutis ta end juba vinnata varjavesse kraavisuhtu.

Keegi haaras tal õlgadest kinni ja tiris teda kaugemale. Ta kuulis võõrast häält:

„Teie jalg on haavatud... Kas see pole mitte luumurre?“

Ta ei teadnud, kas ta sosistas seda tõeliselt või vilksatas see ainult ta mõtteis:

„Õelge hävituspataljoni võitlejale Hannes Pedakule, et mina... tema naine... pidasin sõna ja olen siin.“

Kuus kuud hiljem seisis Maret ühe Leningradi haigla lumisel trepil ja vaatas viimaseid kustuvaid suitsupallikesi läänetaevas. Kohe seejärel kostis helisev, võidutsev, kõikide rinda rõõmu paiskav õhuhäire lõppsignaal. Haigla õues hakkas auto mootor põrisedes turtsuma.

„Seltsimees Pedak, lubage soovida õnnelikku reisi.“

Maret seisis vastamisi vanaldase, kuid mingit seletamatut noorusjumet omava mehega, haigla ühe osakonna juhatajaga.

„Suur tänu, seltsimees Volodarov.“

Arst naeratas rõõmsalt helkivate silmadega. Ta pani käe valge kitli taskusse ja ütles:

„Mul on tõesti kahju teie lahkumisest... olite väsimatu ja eeskujulik oma töös, kuid käsk on niisugune. Ma loodan, et kohtume veel kord parematel aegadel.“

Ta kummardas Mareti ees ja surus veel kord viimase kätt. See lühike soe pigistus kutsus esile vanad mälestused, tuttavad inimesed, kangelasliku Leningradi raske võitlused. Ta oli üks neist miljoneist tundmatuist võitlejaist, tähtsusetu õde, väike kivike tohutus müüris. Nagu märkamatult oli nende mõne kuuga ka temasse kasvanud seda Hannesele omast, ränikivitaolist kõvadust.

Auto tuututas ja Maret istus juhi kõrvale.

Nad sõitsid mööda lumist teed Laadogani. Järv paistis mõõtmatu valge tasandikuna, milles jooksid mõned tumedamad triibud. Ta ei taibanudki järsku, et need olid kangelasliku Leningradi elusooned, kuuskedega palistatud teed, mida mööda voorisid lakkamatult autokolonnid.

Autojuht süütas vilka ja lausus pead kabiiniaknast välja kallutades:

„Täna näib olevat vaikne. Kuid mõnikord käib päevas pommitamas enam kui kolmsada lennukit.“

Nad pääsesid pika kolonni sabas sõitma alles enne keskööd. Nagu kummaliselt hõõguvad silmad löid ees ja taga hetkeks põlema autolaternad. Nad kustusid jälle. Auto liikus auto järel, kõrval võis vaevalt silmata teetähistena pandud kuuskede tumedaid varje. Tuul paisus kiunumiseks.

Mõne tunni pärast kostis pea kohal automootorite mürinat ületav vingumine. Maret virgus sellest võikast helist, nagu oleks teda haaranud mingi kiskja.

„Sakslane?“ küsis ta kähisedes autojuhilt.

Eestpoolt kostis kaks plahvatust. Nende kaja polnud veel vaibunud, kui juba järgnesid uued. Siis nagu oleks kärisenud just nende kõrval Laadoga valge vaip.

„Viltu viskas... mööda rabas,“ litsus autojuht end vastu rooli.

„Mida te tagasi toote?“ küsis Maret, haaratud mingist mõttest.

„Jahu.“

„Ja kui juhtub pomm tabama või on auk ees?“

„Siis jäävad tuhanded suud leivata.“

Maret pigistas huuled kitsaks kriipsuks. Talle meenus järsku valusalt, kui õigus oli ometi olnud tol korral Hanesel.

Hommikul jõudsid nad Uue-Laadoga kaldale.

Kaheksa kuud hiljem, ühel varasel hommikul, seisis väikese Mordoovia küla juures salk inimesi tööleminekul. Oli veel hämar, kuid sügisene taevaskallas hakkas juba pikkamisi valgenema. Ule aedade heitsid õunapuud vee-loikudele tumedaid varje.

„Kas kõik on kohal?“ küsis nooruke brigadiir.

„Kohal!“ vastati siit ja sealt. „Hakkame juba minema, jalad külmetavad märjast.“

Hommikutaevaskallas hakkas punetama koit. Kogu salk astus mööda hämarat teed. Need olid enamasti naised, noored ja vanad, soojad rätikud ning palakad mähitud ümber pihtade. Tee oli porine ja raske. Jalgade külge kleepusid savikambad. Mitmel pool tuli minna üle tee kogenenud veelompide.

„Oodake!“ kostis korraka hüüe küla poolt.

Kõik vaatasid tagasi. Keegi lähenes mööda hämarat tanumat, mitu korda libisedes ja peaaegu kukkudes, kuid nähtavasti ei hoolinud ta sellest.

Nüüd jõudis tulija teistele peaaegu järele. Kõik tundsid seda õhukeste huulte, kindlate hallide silmade ning peente valgete näojoontega naist. Ta oli siin võõras — evakueeritu.

Kui tulija jõudis salga juurde, küsis keegi:

„Kuhu sina lähed, Maret?“

„Teiega ühes,“ vastas tulija.

„Meiega?“

„Jah.“

Noor naine lõi veidi iseka liigutusega pea selga ja küsis omakorda:

„Või ei taha te mind? Peate mind harituks ja vöö-raks.“

Ta oleks peaaegu kukkunud libedal teel. Kuid Marina-eit, kes oli kõik oma kolm poega sõtta saatnud, haaras tal kaenla alt kinni ja lausus:

„Astu siin minu kõrval, toetame teineteist.“

Maret tundis sooja lainet südames. Nende sõnadega nagu oleks teda vastu võetud nende inimeste keskele, kes tõusid hommikuhämaruses, tegid kogu päeva rasket tööd, tundsid uhkust ja rõõmu oma saavutustest. Ta hakkas vaikides edasi astuma nende rühmas. Kare sügisene tuul puhus talle vastu nägu. Kuid ta tundis sellest imelikku rõõmu. See tuul justkui sidus teda lugematute ühiste niidikestega nende inimeste külge.

Nad läksid edasi mööda porist põlluvahelist teed. Väljade kohal hõljus sügisene udu, mille tagant paistsid suured kartulipõllu-palakad. Üks traktor põrises just tee ääres ja hele naisehäääl hüüdis:

„Tehke rutem! Ootan teid siin juba pool tundi.“

Maret tundis seda tüdrukut. Ta oli päris noor, heledate juuksekiharatega ning siniste silmadega. Tema peigmees oli tankist. Mõnikord sai Olga temalt lihtsasõnalisi kirju, mida kandis rinnal õlise traktoristi-pluusi all.

Naised võtsid korvid ja asusid oma kohtadele.

„Hoiu minu kõrvale,“ lausus Marina Maretile. „Sa vist ei tunne seda tööd?“

„Ei,“ raputas see pead. „Minust pidi saama arst, aga ei saanud, — sõda lõikas katki.“

Ta heitis pilgu oma kätele, mis olid puhtad, valged ning õrnad. Kuid nüüd haaras ta hetkegi kõhklemata krobelse korvisanga ja asus vao otsa. Kummardudes noppis ta porisest mullast esimesed kartulid. Külma ja niiske muld kleepus käte külge, sõrmeotsad hakkasid kipitama, kuid ta ei hoolinud sellest. Veidi lõõtsutades harjumatus tööst, ruttas ta Marinele ja teistele naistele järele, kellede kühmus turjad liikusid vagude vahel.

„Eile sain Moskvast teate, et mu mees võitleb jälle Eesti Korpuse ridades,“ lausus ta valutavat turja sirutades.

Ta hääles kõlas uhkus. Ning korraga ta otse prahvatas välja selle, millest oli mõtelnud kogu öö:

„Nüüd tahan astuda tema kõrvale, kas siin või rindel.“

„Õigus!“ vastati mitmelt poolt.

Marina heitis pilgu tema poole, võttis põuest paari vanu kindaid ja pakkus neid Maretile.

„Sul on käed niisugused õrnakesed... võta need kaitseks,“ pakkus ta.

Kuid Maret raputas pead. Ta pilk oli imelikult niiske, kui ta vastas:

„Ei! Jäägu alati mu kätele mälestuseks nõukogude muld.“

Ta haaras esimese täiskorjatud kartulikorvi ning tõttas seda tühjendama.

Nüüd, kolm kuud hiljem, astus ta mööda seda lumist välja, mille kohale tuul kandis põleva linna kõrbelõhna. See oli jälle uus tee, võib-olla rängem kui kõik eelmised, kuid ta oli siiski julge ja kindel. Temas oli juba tükike seda ränikivi, seda murdmatust ja kõvadust, mida ta oli kord imetlenud Hanneses. ning tema seltsimeestes.

Poole tunniga jõudis Maret selle miinikildudest räsitud puuni, mida adjutant oli nimetanud papist kuuseks. Lähedalt ei sarnanenudki see enam kasvava puuga, vaid pigem teibaga, mille küljes rippusid mõned oksaräbalad. Kogu ümbrus hingas mahajäetuse lõhna. See oli seesama rusudeks varisenud ahervaremete, söestunud palkide ning kõrbenud viljaväljade lõhn, mida ta oli tundnud Moskva all, Kalinini purustatud tänavail, Bologoje kümneid kordi hävitatud, kuid ikka visalt elava, töötava ning võitleva jaamakese ees. See saatis teda sadu kilomeetreid üle Ostaškovi, Andreapoli ja Toropetsi kuni siia Velikije Luki lumiste väljadeni.

Näis, nagu oleks igal pool kõik surnud, põlenud, hävitatud. Nagu ei puhuks siin enam kunagi tuul üle hällivate viljaväljade, ei tõuseks väikeste, armsaks saanud kodude korstnatest suits, ei sirkaks rõõmus lapsejalg üle sametise muru. Liiga kohutavana, tohutute mõõdetega tundus see hävitustöö. Ent Maret oli juba mitmel pool teede ääres näinud muldonnides inimesi, esimesi tagasitulijaid vabastatud maale. Andreapoli jaama taga lõikas väike poiss allatulistatud vaenlase lennukitiivast välja metallplaati, et sellest valmistada esimene vurisev mängutuulik muldonni katusele. Kõigil teevarudel tuli vastu inimesi põlenud palkide, lauajuppide, kärisenud pleki ja nagu imekombel terveks jäänud tellistega.

Ja veel varem kui tõusevad esimesed eluhoonete seinad, heidetakse juba maamulda viljaseemne-pihutäis, puhkevad viljapuude noored võrsed, tõstavad pead laastatud puud ja põõsad. Nagu julgustades seda üksikut räsitud kuuske, saatis Maret tema poole naeratava pilgu.

Ta tõusis madala künka jalale ja vaatas alla tasandikule. Paremalt pool paistis lumiste mügerikkude ja kitsa ribana jooksva võseriku taga kolm ebamäärast sammast — teise pataljoni komandopunkt. Umberringi oli kogu lumi määrdinud, täis miiniplahvatuste nõgiseid laiike. All võseriku ääres seisis kaks põlenud tanki ja just tee kõrval vedelesid purustatud ja segipaisatud vööriismed. Siin-seal prahvatasid aeg-ajalt mõned miinid.

Maret oli juba valmis edasi astuma, kui kuulis järsku selja taga hõiget:

„Hei, õeke ... litsuge end vastu maad, muidu oli asjatu meie, „otste“ sõlmimine. Esimene kuueraudne lööb traadi jälle katki.

See hüüatus tuli täiesti ootamatult sellel mahajäetud maal, kus kuni silmapiirini ei näinud ainustki elavat hinge. Maret pöördus ringi ja nägi rebitud kuusest veidi eemal sügavas lohus kaht kasukas kogu. Üks neist näis päris tõelise hiiglasena, kellele paistis isegi see küllalt ruumikas lohk kitsavõitu olevat. Võib-olla sellepärast paistiski ta kaaslane hoopis väiksem, nii nagu paistab kaljurahnu kõrval põllukivi.

Maret lükkas juuksesalgu kõrva pealt ja küsis:

„Mis te ütlesite ... ma ei saanud täpselt aru?“

Talle vastas lühem võitleja:

„Mu sõber kardab side pärast ... Kui sakslane võtab teid märklauaks, siis on jälle meie lõngad kaput.“

„Ole vait, Peep!“ lükkas hiiglane oma kaaslast õlast. „Aga teie heitke kohe maha ... litsuge nina lumme ... muidu äratate kogu tolle herilasepesa seal lendu.“

Selles jämedas, nagu tõrrepõhjast kostvas hääles oli midagi hoiatavat. Maret viskus pikali ja tahtis veel kõnelust jätkata, kui kuskil kaugel, põleva linna müüride

vahel, kostsid mõned päris süütud lasud. Kuid juba järgmisel silmapilgul kohises ta pea kohal õhk nagu suure linnu rasketest tiivalöökidest. Peaaegu ühtaegu lõhkes kolmkümmend või nelikümmend sammu eemal kolm miini. See oli Maretile päris uus heli. Vihisevad, vastu lund rabisevad miinikillud, lendupaiskunud mättatükid ja sõõrmeis kipitav suits meenutasid korraga, et see lage künkaäär pole enam kauge diviisistaap ega polgu komandopunkt, vaid peaaegu eesliin. Ta ootas mõne silmapilgu hinge kinni pidades uusi prahvatusi. Kui neid enam ei järgnenud, pöördus ta nagu abi otsides varjava lohukese poole.

Seal olid juba mõlemad võitlejad endid appitulekuks kalda servale upitanud. Nähes Maretit liigutamas, hüüdsid mõlemad korraga:

„Kas olete vigastamata?“

„Vist küll,“ vastas see.

„Siis roomake siia. Oodake... mitte üle künka, vaid ümberringi.“

Nüüd täitis Maret vastuvaidlemata seda käsku. Mõne minuti pärast langes ta peaaegu ülepeakaela kahe sidemehe juurde väikesse varjavasse lohku, mis ümbritses neid nagu lehter. See võis olla mõni endine liivaauk, kuid ka lennukipommist tekkinud suur kraatritaoline lehter. Mõlemad sidemehed silmitsesid naeratades, kuidas uustulnukas raputas varrukatest lund välja ja katsus õigeks kohendada hoopis viltu vajunud mütsi.

„Kas tahtsite pataljoni minna?“ küsis see suur, kuuli- aukudest läbipuuritud kasukaga hiiglane tõsiselt.

„Jah... sinna,“ vastas Maret lühidalt.

Nüüd tundis ta imelikult, et polnud nende kahe lahingumehe ees enam kaugeltki nõnda enesekindel kui veel

pool tundi tagasi polgu komandopunktis. Seal tundus kõik ikka kuidagi teisiti, vähem hädaohtlikuna, hoopis kaugena. Võib-olla oli ta isegi ülehinnanud oma võimeid, vastupidavust, julgust, suurt igatsust seista Hannelega õlg õla kõrval.

Vahepeal oli Peep kuskilt välja otsinud telefoniaparaadi ja pöördus nüüd hoopis muutunud häälega oma kaaslase poole:

„Seersant Kuisalu, kas lubate pöörduda jefreitor Peebul sinna... et sakslased läheksid veerandtunniks kohvi jooma ja teeksid pommitamisele väikese vaheaja?“

Kuid seersant Kuisalu heitis käega:

„Jäta jant, Peep. Siin on midagi muud... meie peame aitama seltsimeest.“

„Aga...“

Seersant Kuisalu tõusis kogu oma pikkuses püsti. Ta mõtles sel silmapilgul kauget mõtet, mis talle eneselegi näis peaaegu võimatuna. Just enne lahingutesse astumist oli pataljonikomandör Pedak andnud talle imeliku ülesande: kuulata järele, kas diviisi sanitaarpataljonis teenib sanitarina keegi Maret Pedak. See nimede ühtesattuvus, mingi kummaline aimus ja võib-olla ka tema elav kujutlus olid siin loonud mingi uudse sideme. Ent tookord ei saanud ta seda ülesannet täita. Kõik sideliinid olid kinni ainult polgukomandöride, diviisiosakondade, intendandite, suurtükiväeülemate ja mitmesuguste adjutantide jaoks. Ja juba enne õhtut saabus teisele pataljonile lahingukäsk.

Kuid just mõni tund tagasi oli ta jälle uuesti kuulnud seda unustatud nime. Polgu staabist teatati, et teise pataljoni tuleb uus sanitar Maret Pedak. Ja siin oli ainult

üks tee, mida mööda tulid ja läksid käskjalad, toodi toitu, veeti jalastel haavatuid, saabusid uued võitlejad.

Seersant Kuisalu vaatas ühe silmapilgu mõtlikult oma määrdinud kasuka hõlmu. Siis tõstis ta pilgu ja vaatas nagu midagi otsustanult oma kaaslase otsa.

„Peep,“ lausus ta väga pikkamisi, „sa saad vist üksigi siin hakkama?“

See vaatas imestades üles. Kuid ta nägi seersant Kuisalu ilmes midagi niisugust, mis sinna tekkis ainult väga tähtsatel silmapilkudel, ja vastas:

„Küllap saan.“

Seersant Kuisalu noogutas peaga:

„Siis on hea. Mul on veidi asja pataljoni komandopunkti...“ Ja nagu alles nüüd õigeid sõnu leides, vaatas ta Mareti poole. „Meil on üks tee.“

Kolm sammast asetsevad räsitud kuusest vaevalt kolmsada meetrit allpool. Kui adjutant oli seda nimetanud naljatades „linnuteeks“, siis mõtles ta seda, et sakslastel oli just sellele teosale kõige lahtisem ülevaade. See lumine lagendik sarnanes valge hiigelpalakaga, millel polnud ühtki kortsu ega eksitavat täppi. Siin ei saanud valvavate silmade eest end varjata isegi lind. Sellepärast seisis see teosa isegi öösel kuulipildujate ja miinipildujate lakkamatu tule all. Ainult kitsad lumme sõtkutud teerajad jooksid nagu niidid ülalt kungastikult alla kolme samba ja kangelaslikult võitleva pataljoni poole.

Seersant Kuisalu tõmbas kasukal rihma kõvasti kinni ja küsis Maretilt:

„Kas olete valmis?“

See seisis tema kõrval ja vastas tasa, kuid kindlalt:

„Valmis.“

Seersant Kuisalu pani jala lehtri servasse raiutud õõnsusse ja andis viimaseid seletusi.

„Esiteks hüppan mina,“ lausus ta hoopis lõbusamalt, nagu seisaks ees mingi meeldiv teekond. „Siit kolmkümmend meetrit on kõige hädaohtlikum osa. Tuleb kiiresti joosta, lumme heita ja kohe edasi roomata. Hiljem läheb kergemaks. Hopp!“

Ta kadus kergelt lehtri serva taha, ainult lumi rudises viltide all. Jefreitor Peep kuulatas pingutatult ja lausus tüki aja pärast:

„Vist ei märgatud. Ükski vapsik ei hakanud laulma. Nüüd õnnelikku teekonda!“

„Nägemisenil!“ heitis Maret üle õla ning seisis järgmisel hetkel juba kaldal.

Ta hakkas sellest alla jooksuma, märgates juba mõne sammu järel eemal seersant Kuisalu tumedat kogu. Alles nüüd mõistis ta, miks sakslased polnud teda ennist, kui ta mäejalale jõudis, kohe tulistanud. Selle lainelised harjad varjasid teda nende vaatlejate eest. Ent kümme või viisteist sammu eemal algas madalduv tasandik nagu laud. Peaaegu viimase jõuraasuga jõudis ta seersant Kuisalule järele ning viskus maha.

„Roomake edasi... roomake minust mööda!“ hüüdis see tema poole.

Maret roomas kümme meetrit edasi ja jäi väsinult lamama. Nad kuulatasid mõne minuti, kuid põleva linna ees jäi kõik vaikseks.

„Edasi!“ kostis jälle seersant Kuisalu bass.

Nüüd suutis Maret vaevalt kakskümmend meetrit joosta, kui pidi viskuma kohevasse lumme. Nõnda tõusid nad lugematuid kordi, puhkasid mõne silmapilgu lamades, roomasid edasi, kuulatasid. Mareti silmade ees

muutus kõik punasekirjaliseks uduks, mille taga kõikus kuskil ebamäärases kauguses kolm sammast. Raske sanitaarpaun litsus nagu raudpomm vastu külge, sinelikrae lämmatas hingamist, otsmikule vajunud müts pimestas silmi. Ta poleks kunagi uskunud, et see kakssada või kolmsada meetrit lumist teed võib näida nõnda pikana ja raskena. Kuid ikka ja jälle tõusis ta seersant Kuisalu hüüatusel, võttes kokku viimse jõu, kogu aeg peaaegu midagi nägemata ja kuulmata. Ainult kolm sammast seisid eesmärgina ta silmade ees.

„Kuulete?“ kähises seersant Kuisalu temast mööda roomates.

Nagu raheterade sahin vihises kuskil tagapool.

„Kuulipildujad. Edasi!“

Nüüd jooksid nad mõlemad kõrvuti ja Maret tundis, kuidas seersant Kuisalu hoidis tugevasti ta käsivarrest kinni. Nad langesid jälle lumme ja alles sel silmapilgul nägi Maret enese ees kolme sammast. Ta lamas ühe silmapilgu liikumatult, südames imelik rõõm. Nüüd oli ta tee käidud, ammune sõna lunastatud. Kui ta pea tõstis, kergitas seersant Kuisalu mingi koorikuks külmunud vana telkmantli serva ja ütles:

„Ronige siit sisse. Aga vaadake, et kaela ei murra.“

Maret peaaegu kukkus alla pimedasse ruumi, mille ühes otsas vilkus tuli nagu tähesilm. Ta ei näinud midagi, katsus kätega külmunud seinu ja tuikus edasi selle vilkuva tule poole.

„Kes on?“ küsis päris tema lähedalt võõras hääl.

Vaevu suutis Maret öelda:

„Tahan kokku saada pataljoni komandör Pedakuga.“

Veidi kaugemal vastas teine hääl:

„Pataljoni komandör Pedak on viiendas roodus.“

Viies rood oli teise pataljoni löögiüksus.

Vaevalt langesid alla videviku esimesed niidid, kui kogu rood tõusis varjavaist lohkudest, kivivaremete tagant, lumme uuristatud pesadest ja lähenes roomates vaenlasele. Näis peaaegu uskumatuna, et see lage väli mõne lund täistuisanud kraavi, sakslastelt võidetud pooleldi varisenud kaeviku ning purustatud majaseinaga võis varju anda kõigile neile jagudele, rühmadele ja roodudele, mis nüüd nähtavale ilmusid. Pataljon nihkus pikkamisi edasi madala võseriku all, mille kohal juba tihenes videvik. Valged maskeerimisülikonnad ja kasukad sulatasid lehvikukujuliselt hargnenud rühmad ja jaod lumega peaaegu ühte.

Viies rood jäi peatuma võseriku eesmise serva varju. Siit oli vaenlase esimeste tulipunktideni vaevalt nelisada meetrit. Kaks lund täistuisanud kraavi jooksis sajasammulise vahemaaga kõrge kivivareme alla. See oli vaenlase tähtis kaitsepunkt, väikeste tulistuspesade, varjatud snaiiperite ja dzottide sõlm teise pataljoni lõigus.

Videviku eel hakkas sadama aeglast lund. See riputas lageda välja ette otsekui hõljuva eesriide. Valge detsembripäev muutus halliks sombuks. Põleva linna piirjooned hakkasid kahvatama, kadusid räitsakate-eesriide taha. Mõni üksik kuulipildujavalang eksis üle võseriku, rabises jäätunud raagudes ja vaikis jälle. Pärast eilse rünnaku ebaõnnestumist ei oodanud sakslased teise pataljoni pealetungi.

Pataljonikomandör Pedak lamas kahe keerdukasvanud põõsa vahel.

Temast veidi tagapool toetus viienda roodu komandör küünarnukkidele ja vaatas pinevalt ette. Alles kaks päeva tagasi oli ta olnud veel rühmakomandör. Kui

endine roodukomandör, püsimatu, julge, tulihingeline võitleja haavata sai, võttis ta roodu juhtimise üle. Tema oli vallutanud vaenlaselt selle kitsa, võib-olla ainult sada sammu pika ja mõnisada sammu laia ribakese Nõukogude maad. Kuid eile oli tal ebaõnn, vaenlane lõi neli korda tema roodu pealetungi tagasi.

Nüüd piinas ja näris see ta südant. Ta ei jõudnud nagu oodata pealetungi algust. Mitu korda nihutas ta end pataljoni komandörile lähemale ja lausus kärsitult:

„Nüüd nad peaksid juba algama ettevalmistustulega.“

Pataljoni komandör Pedak katsus vaadata randmelt kella.

„Kümme minutit veel.“

„Kümme minutit...“ tõusis justkui ohe noore komandöri suust.

Kuid korraga silmas ta just põõsaste taga väikesi jäljetäppe. Alles hiljuti oli siit jooksnud jänes. Kahe kõrvuti seisva sügavama jälje vahel seisid kaks teineteisele järgnevat käpapuudutust.

Peaaegu eneselegi ootamatult haaras ta pataljoni komandöri varrukast kinni ja sosistas:

„Näete, jänes... Kas pole imelik... meie peame lahingut... võitleme... oleme unustanud kõik selle... aga järsku nagu polekski sõda... nagu kükitaksime kuskil heinakuhja varjus ja varitseksime jäneseid. Tõepoolest, tahaksin jälle kord oma jahipüssi kaenla haarata nagu vanasti. See peaks veel alles olema... õlitasin ta hoollega sisse ja peitsin enne äratulekut niisugusesse kohta, kust keegi ei leia, — vana paju õõnsusse.“

Pataljoni komandör Pedak vaatas nagu mõtlikult jälgi.

Noore roodukomandöri sõnad meenusid talle järsku midagi kauget, ammuolnut, mis justkui kippus ununema.

Kõik need rasked lahingupäevad, magamata ööd, otse kontideni haarav külm, lugematud mälestused langenud seltsimeestest, see oli teda kihutanud ainult ühe eesmärgi poole — purustada vaenlane, võita tagasi tükk Nõukogude maad. Tema jaoks näisid olevat ainult need takistavate tõketena ees seisvad vaenlase tulistuspunktid, traataiad, mineeritud maa-alad, varjatud kuulipildujapesad, kuueraudsete miinipildujate laastav hävitustöö. Kõik muu oli väljaspool tema mõtteid, maha jäänud kaugete kuude, aastate, aastakümnete taha.

Aga nüüd otsekui tõid need pisikesed tippivad jäljed selle kõik jälle uuesti nii lähedale. Jänes... see meenus talle midagi poisikesepõlvest. Tähendab, ta ümber polnud mitte alati vihisenud kuulid, tal oli olnud lapsepõlv, noorus, meheaastad, armastus. Ja kui see võitlus saab lõpuni võideldud, kui tema ees avanevad jälle vabastatud sünnimaa väravad, siis on temal jälle kodu, lähedased inimesed ja võib-olla armastuski.

Need mõtted haarasid pataljonikomandör Pedakut nagu soe laine. Ta vaatas oma noore kaaslaste poole ja naeratas.

„Vabandage, et ma nii...“ kohmetas see nagu süüdlane.

„Mis?“ ei mõistnud pataljonikomandör teda järsku.

„... et mõtlesin niisugusel tähtsal silmapilgul... just lahingusse astumise eel niisugustest tühistest asjadest.“

Pataljonikomandör Pedak haaras mõlema käega ta õlgade ümbert kinni ja lausus:

„Ma arvan, et niisugustest asjadest tulebki enne lahingut mõelda. Kes ei oska tulevikust unistada, see ei suuda ka oleviku eest võidelda.“

Kaugel nende selja taga kostis esimene suurtükipauk.

Kakskümmend minutit tulistasid rasked kaugelaskepatareid sakslaste eesliini, kivivaremeisse varjatud kaitsepunkti sõlme ning tulistuspunkte. Plahvatus järgnes plahvatusetele, õhtuvidevikku segunes suitsu ja kõrgele üles paiskuvaid külmunud mullakamakaid. Siis tekkis hetkeks vaikus. Järgmisel silmapilgul juba tõusid kõrgele õhku sisisevad tulejoad.

Pataljonikomandör Pedak heitis neile ühe pilgu ja hüüdis:

„Katjuušad! Edasi!“

Igal pool võseriku all kaikus vastu rühma- ja jaokomandöride hüüdeid:

„Katjuušad! Edasi!“

Viies rood asus rünnakule.

Maret jõudis sel silmapilgul võseriku alla, kui ta pea kohal välgatas katjuušade tuline juga. Teda saatis viienda roodu käskjalg, väike Tiirmets. Suur kasukas kattis roomamisel ta jalgu, nii et Maretile näis, nagu nohiseks ja turtsuks tema kõrval hiiglasuur siil.

„Nüüd nad saavad . . . nüüd ei pääse nad meie käest!“ ähkis ta Mareti poole oma suuri silmi pööritudes ja ragistas läbi põõsaste.

Nad jõudsid võseriku eesmise servani. Käskjalg vaatas ühe silmapilgu tähelepanelikult jälgi ja ütles:

„Rood on juba läinud. Nad on seal ees . . . Kui hakkab katjuušade tuli, algab rünnak.“

Maret tundis, nagu oleks ta midagi kaotanud. Saniitaarrühmas oli ta viitnud peaaegu pool tundi kallist aega velskriiga vaieldes, et see saadaks teda viiendasse roodu. Nüüd oli ta siin, kuid rood oli temast jälle ette jõudnud.

„Lähme järele,“ ütles ta käskjalale.

„Muidugi lähme . . . kuhu mujale siis meiegi jääme,“

vastas see lõbusalt. „Hei!“ hüüdis ta siis vasakule, kus algas pikk, lumega täidetud kraav. „Kas varustusrühm?“ „Jah,“ tuli vastus.

Käskjalg pööras pea Mareti poole ja ütles:

„Vaata nii... teie jääge siia padrunikandjate juurde, aga mina lähen edasi. Küllap ma seal ees juba teie kohta teatavaks teen.“

Vastust ootamata hakkas ta rabistades edasi liikuma.

Kraavi alguses, lumme maetud augus istus kolm võitlejat. Nende ümber lamasid igal pool padrunikastid, granaadid, kuulipildujalindid. Vastutulelikult litsusid nad endid koomale ja tegid Maretile ruumi. Nüüd oli ka auk täis kiilutud, nii et ei saanud jalgagi sirutada.

„Laske pea madalamale, muidu mõni juhuslik kuul hammustab,“ lausus tõsiselt vanem võitleja, suurte pruunide vurrudega mees.

Maret viskus küljeli vastu augu kallast. Ta oli nagu milleski pettunud, peaaegu löödud. Seal, diviisis, kujutles ta kõike teisiti, et kohtab juba esimese tunni jooksul Hannest. Aga siin oli ta temast peaaegu niisama kaugel kui sealgi. Siin lahutas teda surmav tulering.

Võitlejad jälgisid võitlust.

Viies rood oli asunud pealetungile. Kostis lakkamatu kuulipildujate ja püsside ragin. Kõmatasid üksikud granaatide plahvatused. Algavas pimeduses välgatasid tulekeeled. Sakslased valgustasid raketidega pealetungijaid ja külvasid neid üle marulise kuulipildujatulega.

Mööda kraavi jooksis lähemale neli-viis võitlejat.

„Andke padroneid!“ kähisesid nad.

Igaüks haaras padrunikasti ja kadus jälle.

„Kuidas läheb?“ hüüti neile järele.

„Meie poisid on juba traataiast läbi.“

Traataiast läbi... Seda kolme- või neljasajameetrilist kuuekordset traataeda oli teine pataljoni rünnanud juba mitu päeva. Kolm korda olid võitlejad jõudnud selle alla. Sapöörid lõikasid esimesed traadid katki, kuid siis sundis vaenlase äge tuli neid jälle taganema. Nüüd aga oli viies rood sellest traataiast läbi.

Eespool hakkas keegi hüüdma:

„Sanitar... sa-ni-ta-ar!“

Maret tõusis püsti ja jooksis hüüdja sihis. Mõnekümne sammu järel nägi ta lumel tumedat kogu. Nähtavasti oli haavatu viimse jõuga sinnani roomanud.

„Kust haavatud?“ küsis Maret lamaja üle kummardudes.

„Jalast... ma arvan, et vist luu...“ oigas see.

Maret lõikas paksu vattpüksi katki. Haav oli ülalpool põlve suure veresoone piirkonnas. Ta sidus jala kõrgemalt kõvasti kinni ja tegi sideme. See oli kõik, mis tema teha sai. Haav oli tõsine ja kardetav. Ta justkui kartis vaadata sellele inimesele silma, kes oli kaotanud vähemalt jala või koguni elu.

„Suur tänu,“ lausus haavatu, kui Maret oli sideme tegemise lõpetanud.

Mareti imestuseks ei värisenud selles hääles põrmugi hirmu ega paanikat. Tema oli rohkem hirmunud kui too haavatu. See rahulik häälekõla andis temalegi julgust, nii et ta sõandas küsida:

„Kas pataljonikomandöri nägite?“

„Jah, olime just kõrvuti traataia ees, kui pihta sain.“

„Hea küll, jääge siia lamama. Kandjad tulevad varsti.“

Haavatu noogutas peaga.

Maret roomas edasi. Ta kohtas kaht kuulipildurit, kes katsusid kummargil korda seada rikkiläinud kuulipildujat.

„Korras!“ hüüdsid nad peaaegu ühest suust, haarasid kuulipilduja kahe vahele ja jooksid edasi.

Maret järgnes neile läbi lume. Akki laskis üks võitlejaist kuulipilduja langeda ja kukkus otseti lumme. Ta kaaslane kummardus kiiresti seltsimehe kohale ja hüüdis:

„Riks... kas oled haavatud?“

Sel silmapilgul jõudis Maret kohale.

„Mina olen sanitar,“ lõõtsutas ta.

Lamajal oli müts peast maha kukkunud ja juuste piirilt nirises tume vereoja lumme. Kuid see polnud surmav haav. Kuul oli libisenud poolviltu. Nähtavasti oli põrutus uimastanud võitleja. Ta kaaslane haaras üksi raske kuulipilduja sülle ja heitis Mareti poole:

„Aidake teda... mina pean minema... seltsimehed ootavad.“

Samal silmapilgul kostis eest hõige:

„Seersant Hammas, kas saate korda?“

„Tulen... kohe,“ kähises kuulipildur raske kandami all.

Midagi hakkas värisema Mareti südames. Ta tundis seda häält, ta oleks selle ära tundnud ka tuhandete hulgast. Uhe silmapilgu mõtles ta joosta sinna varjavasse pimedusse, kust oli kostnud hõige. Kuid ta ees oli haavatu, tema püha kohus oli sellele abi anda.

Maret kummardus haavatu kohale, ta käed värisid sidemerulli avades.

5.

Sel ööl tuli läbimurre.

Viis või kuus viienda roodu võitlejat tungisid kuni linnaäärse esimese maja varemeteni. Nad löödi tagasi,

kuid nad vallutasid uuesti granaatidega selle tükikese suitsvat müüri, kõrbenud puuhunnikut. Nüüd tõid nad kaasa ühe raskekuulipilduja. See asetati põlenud, kokkukägardatud raudvoodi taha, mis kindlustati eest telliskivide, palkide ja mullaga. Nüüd sarnanes see väikese kindlustatud punkriga, mille kohal puudus vaid varjav lagi.

Ja juba mõnikümmend minutit hiljem lendas teade läbi võitlevate rühmade ning roodu:

„Meie poisid on seal ees... seal telliskiviseina taga.“

Varsti oli ka teisel pool majaseina salk võitlejaid. Neid oli samuti viis-kuus meest, väike löögigrupp, kes oli tunginud läbi kuulipildujatule ning miiniplahvatuste terasrõngast. Nad hakkasid otsima eespool uusi varjavaid lohke, purustatud telliskivide lademikke, mürskudest ülesküntud külmunud maad, kus võiks leida esimest varju. Seal, parkümmend meetrit neist eemal, oligi mingi kraav, lumine lohk. See näis uue tugipunktina, kus võis varjuda, maasse klammerduda, ette valmistada rünnakut esimestele suitsvatele, mustade aknaaukudega kivihoonetele.

Seda kraavi asus ründama salk automaatureid. Nad olid valgeis lumega ühtesulavais maskeerimisülikondades, ja poole tunni jooksul kindlustas esimene neist end vallutatud kraavis. Nende järel tulid aga kokkukägardatud raudvoodi, palkide ning telliskividest laotud müüri varju ikka uued ja uued võitlejad. Nüüd polnudki neid ainult väike salk, viis-kuus meest, vaid terve rühm.

Hommikune hall somp kattis lagedat välja, kui sellest väikesest sissetungist oli arendatud suur kiil saja meetri sügavuses ja kolmesaja meetri laiuses sakslaste südamikus. Ja see kiil tungis ikka edasi, laienes tiibadele,

murdis sisse külgedelt, üllatas vaenlast ootamatult lumekühmade tagant. Väsimatu visaduse ja kangelaslikkusega tungisid väikesed salgad samm-sammult edasi, võitlesid iga tükikese maa pärast, rusudeks varisenud ahervaremete, kivihunnikute, kindlustatud okastraadi-rägastiku ning miinidega kaitstud kraavikallaste pärast.

Vastu hommikut olid granaadiplahvatused ja kuulipildujavalangute tärin kaugenenud juba seitsme-kaheksasaja meetri kaugusele. Maret ei näinud enam läbi varjava hommikuse udu plahvatuste leeke ega leekkuulide värvilist sirendust. Kuid ta kõrva märkas iga kord nende helide kaugenevat lainet, võnkumist, mis ühes sektoris pisut alanes, teises sai justkui uut hoogu.

Ta oli kogu öö väsimatult töötanud, sidunud haavataid, andnud neile esimest abi. Kaks sapööri olid õnnestanud kraavilumme veidi sügavama lohu, kattes selle vaenlasepoolsest küljest varjavate telkmantlitega. Nüüd põles selles miinikastikildudest ning söestunud palgi-juppidest süüdatud väike lõke.

Maret oli jälle tagasi saanud selle enesekindluse ja otsustavuse, mis oli andnud talle kunagi julguse ujuda sakslaste kuulide all üle jõe ning mis tõi teda siia võitlusse, eesliinile. Kahel korral oli see enesekindlus nagu vankuma löönud: kui ta hüppas pika sidemehe Kuisalu seltsis üle lageda välja, millel ei näinudki lõppu tulevat, ning nähes enese ees õhtuses hämaruses vilksatamas Hannese armsat varju.

Kuid nüüd tundis ta jälle nii imeselgesti, et ta pole mitte ainult armastav naine, vaid ka võitleja. Nagu eneselegi märkamatu oli ta selleks kasvanud, saanud miljonite teiste vääriliseks. Kunas oli toimunud see pööre? Kas see algas seal kodulinna väikest pisaratest

märgade silmadega vanaeidekest nähes, kes leinas oma tapetud poega? Või oli see haaranud ta hinge mööda Laadoga kuuskedega palistatud lumist teed sõites, kui nägematust kõrgusest prahvatasid alla vinguvad pommid, lõigates iga päev tuhandete nälgivate suude eest ainukese oodatud leivasuutäie? Või voogas tema soontesse ja südamekambritesse põletatud linnu, hävitatud kodusid ning laastatud maad nähes see vihkav, võitlusse kutsuv veri?

Maret ei osanud isegi sellele vastust anda.

Ning haavatuid sidudes, neile seda esimest vähest abi andes, mida on võimalik sanitaril anda kõige lähemas lahingutagalas, mõistis Maret nii imeselgesti, et tema praegune võitlus on üks neid väikesi imepeenikesi niidikesi, mis võivad teda uuesti siduda Hannesega.

Mitu korda öö jooksul oli ta ette kerkinud väike lõõtsutav käskjalg Tiirmets, see veidi kummaline pikas sineelis ja pika püssiga võitleja, kes nagu elavhõbe ühendas kõiki rooduseid viienda roodu löögijõuga.

„Ma tulin ainult silmapilguks...“ nagu vabandas ta oma tulekut ja sirutas külmast kohmetanud käed tule paistele.

Kuid ta väikesed rõõmsad silmad jutustasid hoopis millestki muust. Nad jutustasid imetlusest, suurest usaldusest ja lugupidamisest, kuid ka justkui arusaamatusega segatud imelikust asjaolust, et üks naine võitleb nende kõrval eesliinil. Jah, ta ei võidelnud küll granaatide, automaadi või kuulipildujaga, nagu päris tõelised eesliinimehed seal eemal. Kuid temagi töö oli osa sellest suurest kangelaslikust võitlusest: võitlus haavatud seltsimeeste elu eest. Ja nagu vastust otsides oma küsimusele, oli käskjalg sellest juba roodudes jutustanud, sosis-

tanud seersant Kuisalule ning pataljoni komandöri legi. Ent hiiglane Kuisalu, see siidiniidikeramees, irvhammas, oli temale pöranud:

„Vaadake, mis väike Tiirmets keset lahingut välja mõtleb... kohe armub, nagu kirves pakus kinni.“

Aga siis oli ta hoopis tõsisemaks muutunud, millegi üle nagu pisut mõtelnud ning kohe leebemalt öelnud:

„Hea küll... aga vii siiski minu poolt terviseid. Tubli tüdruk, istusime ühes augus ja tulime seltsis sakslaste hernerähe alt läbi... Igal mehelgi juba niisugust hõõkamist pole...“

Ning end otsekui sooja hubase leegi kohalt lahti rebides ja veidi varjavasse pimedusse taganedes ütleski väike käskjalg julgemalt:

„Seltsimees sanitar... teile saadeti terviseid.“

„Mulle?“ tõstis Maret järsult pea, aimates äkki hoopis midagi muud.

„Jah, seersant Kuisalu saatis... olite ühes augus istunud.“

„Õigus,“ naeratas Maret nagu pettunult.

Ta laskis pea madalamale, nagu varjates oma ilmet käskjala eest. See polnud siiski see, mida ta järsku oli oodanud, mis võib-olla nagu salamisi, päris vargsi ta südames oli hõõgunud.

Kuid nüüd lamas väike käskjalg ta ees telkmantlil, kahvatu näoga ja kokkupigistatud värisevate huultega. Ainult ta silmad vaatasid endise selgusega, kuid neiski võis aimata mingit valuliselt piinavat küsimust. Kaks võitlejat, väikese käskjala kaaslast, olid ta toonud. Maret otse jahmus enda ees seda inimest nähes, kes alles hiljuti oli temaga tule juures istunud ning tervena, kohusetruuna ja reipana vilksatanud oma ülesannet täitma.

„Seljast . . . vist läbi kohe,“ lausus üks toojaist.

Nüüd märkas ka Maret allpool rangluud sinelil väikest täket. Ta tegi käega liigutuse, et toojad avaksid sinelirinna. Heites pilgu haavale, mõistis ta kohe, et siin rippus elu ja surma küsimus väga peenikese niidikese otsas. Kas kuul oli riivanud tuiksoont, missugused purustused olid tekkinud kopsutiivas, kuidas nõrgus veri? See kõik otsustas selle inimese saatuse. Nähes enesel Tiirmetsa nagu imestusest suurenevaid silmi, küsis ta:

„Kas on valus?“

Kuid juba enne lause lõpetamist tundis ta selgesti oma küsimuse mõttetust.

„Mul on soe . . . väga hea . . . Aga meie poisid tungivad edasi . . . nüüd on nad juba valges majas . . . varsti on see sakslastest puhastatud. Ma pidin just neljandale roodule viima käsu . . . pataljonikomandöri käsu . . . et nad tungiksid jaama taha . . . lõikaksid sakslased ära neist suurtest majablokkidest. Aga kuidas saan ma seda teatada . . . ma ei jõua tõusta . . . Mis see hoiab mind kinni?“

Ta vaatas nagu imestades oma kaaslaste ja Mareti otsa.

„On juba teatatud,“ ütles üks seltsimeestest. „Viienda roodu võitlejad tungisid valgesse majja . . .“

„Siis on hea,“ vastas väike käskjalg naeratades.

Ta sulges nagu väsimusest silmad.

Maret viipas kandjaile käega:

„Viige kohe polgu sanitaarroodu.“

Mehed haarasid telkmantli servadest kinni ja tõstsid käskjala üles. See avas uuesti silmad, sirutas käe välja ja liigutas seda Mareti poole. Hetk hiljem kadusid nad hommikusse piimjasse uttu.

... Valge maja oli üks mitmekordseist, suitsvaist, mustendavate aknaaukudega majablokkidest, mis granaadiplahvatuste ning rakettide paistel justkui kummardus esimesena linna serval lagedate lumiste väljade poole. See hoone oligi näinud esimestele vapratele väikestele salkadele kägardunud raudvoodi taga ning varjavas kraavilohus ihaldusväärse tugipunktina. Sealt lähedalt kulgesid tänavad jaama ette, raudtee taha, piki okastraadi-rägasitikuga kaetud linnaserva vaenlase eesmise kaitse taha.

Hommiku valgenedes oli väike salk võitlejaid granaatidega puhastanud valge maja alumise korra sakslastest. Need taganesid mööda treppe üles, raiusid läbi teise korra põranda ja hakkasid meie vahvaid ründajaid granaatidega tagasi tõrjuma. Kuid juba kümme minutit hiljem olid viienda roodu võitlejad kolmandal korral ja puurisid seal omakorda põranda läbi. Kogu suures, rusude ja klaasikildudega täidetud majas kees võitlus. Trepikodades, esikuis, tühjade toaseinte varjus plahvatasid granaadid, tärisesid automaadid, lõhkesid seintesse puuritud aukudes doolipakid. Sakslased otsisid põgenes varju neljandalt korralt, kuid veidi hiljem rünnati neid juba pööningult ning katusest.

Sel hommikul vallutasid viienda roodu võitlejad esimestena valge maja.

Kui Maret sinna jõudis, oli udu juba veidi kõrgemale kerkinud. See hõljus majade kohal, kattes nende kõrgemaid tippe ja katuseid. Keegi ei teadnud, kas päike oli juba tõusnud või mitte. Kogu linnaserva kattis raudteejaamas põlevate vagunite suits, lõhkevate mürskude tolm ja plahvatavate bensiniitsisternide kõmin. Söestunud paberilipakad keerlesid õhus nagu kummalised mustad tiivadeta linnud.

Uks kuul vihises just Mareti kõrva äärest mööda ning plaksatas vastu kiviseina.

„Heitke maha ... snaiper!“ kähises keegi kõrge betoon-
toru taga.

Maret viskus varisenud telliskivimüüri varju ja vaatas ringi. Ta taipas kohe, et kuskil läheduses varitses vaen-
lase täpsuskütt, kes pidas silmas valge maja laia ukseava. Sealt väljuda ja sinna sisse minna sai ainult kiirete hüpetega.

„Kus ta asub?“ hüüdis Maret betoontoru poole, mille varjus kükitasid kaks suurtükiväelast.

„Näete ... seal üksikus korstnajas. Oodaku ... meie „Liisa“ on varsti kohal.“

Saja meetri kaugusel tõusis põlenud puumajade rusu-
dest üksik kõrge korsten. Vaenlase snaiper oli valinud selle endale tulistamispunktiks. Kuulipildujad ja auto-
maadid ei tabanud teda ta varjatud asupaigas, seepärast veeretasiid patareilased kohale seitsmekümnekuue-milli-
meetrilise suurtüki.

Juba järgmisel minutil oli suurtükk kohale asetatud ja kõmatas pauk. Pikk, tulest murenenuid korsten lõi kõi-
kuma. Paar järgmist mürsku pidid selle täiesti purustama. Kuid Maret ei oodanud seda, vaid tõusis üles ning lippas purustatud majja. Ta otsis silmadega üle ruumi, lootes siin leida Hannest. Ent esimesena kuulis ta tuttavat tõi-
sevat bassi:

„Siin „Vologda“ ... kõik korras ... kvartaal number kuus vaenlasest puhastatud. Asume raudteejaama lähiseid ründama ... Pataljonikomandör terve ...“

Maret seisatas. Ta jalad justkui muutusid imelikult nõrgaks. Neli või viis korda oli ta öö jooksul saanud võitlejate kaudu teateid Hanesest. Pataljonikomandör

läks automaaturitega rünnakule... pataljoni komandör on otse traataia all... pataljoni komandör hävitas kuulipilduja... pataljoni komandör tungis kahe jaoga valgesse majja...

Ent iga niisuguse teate vahemaa oli täidetud sadade võimalustega, pikkade piinavate ootuse minutitega, kuskil kõige salajasemas südamesopis tähtsate kahtlustustega. Maretile näis, nagu ei lahutakski teda Hannesest ainult mõnesajameetiline vahemaa, vaid et ta on temast veel kaugemal kui tookord seal väikeses Mordoovia külas. Tule ja raua ring ehitas nende vahele otsekui ülepääsmatu müüri.

Seepärast oli Maret jälle lähemale rutanud, ületanud eesliini raske tee valgesse majja. Ta puhas sinel oli nüüd kärisenud ja määrdinud, nagu kattis kivivaremete tolm ja tahm. Unetu öö, väsimus, suitsust kipitavad silmad panid teda peaaegu tuikuma. Kuid kuuldes nüüd seersant Kuisalu sõnu, ta justkui vabanes sellest tuimast lahinguväsimusest, ängistavast kartusest ja piinast.

„Seltsimees seersant, kas võin siin kuskil aset võtta?“ hüüdis ta jälle reipalt pimedana nurga poole, kus salk võitlejaid askeldas siderullidega, käratses moosipurkide kallal ning hüüdis iga hetk arusaamatuid sõnu kõnetorudesse.

Seersant Kuisalu suure kogu tagant vilksatas püsti väike kärmas vari.

„Oo... ka joodipood on kohale jõudnud!“ piuksus üllatunult jefreitor Peep, sulges järsku kämbelaga suu ja vaatas oma hiiglakasvulise kaaslase poole.

See oli aga väga tagasihoidlikuks ja tõsiseks muutunud.

„Palun, olge head, siin pole ruumipuudust karta. Asuge kohe siia nurka minu vastu,“ koogutas ta oma suures kasukas nagu puuslik.

Maret heitis pilgu hämarasse nurka, kus lamasid mõned liikumatud kogud. Lähemale astudes taipas ta, et need olid võitluses hävitatud sakslased. Seersant Kuisalu märkas Maretit tagasitõmbumist ning hüüdis:

„Seltsimehed, tehke ambulantsile veidi ruumi. Ma arvan, et need rohelises mundris noorhärрад võivad ka väljas järjekorda oodata. Jefreitor Peep, aidake nad ukse taha.“

Peep kargas irvitades üles käsku täitma.

„Just nii, seltsimees seersant,“ tõstis ta liialdatud agarusega käe pruuniks kõrbenud talimütsi kõrva juurde, kummardus siis veidi allapoole ja küsis päris sosinal: „Kas pakume naistohtrele ka veidi moosileiba?“

Seersant Kuisalu haaras telefonitoru ja heitis üle öla:

„Tee, nagu ütlesin.“

Jefreitor Peebu kipras näo üle lendas pettumusevari. Ta ei mõistnud ikka veel, miks pataljoni suurem vembumees ja irvhammas muutus sanitarist tüdruku ees nõnda tagasihoidlikuks ja tõsiseks. Nüüd oleks saanud põhjatu nalja ja naeru kas või sellega, kui uustulnukale pakkuda moosileiva asemel tore saapamäärdega võileib. Sest just samast ruumist olid nad leidnud kaks kotitäit sõja-saaki, mille kohta oli raske kindlasti öelda, kummas oli saapamääre, kummas moos.

Mõne minutiga oli ruumi nurk koristatud. Jefreitor Peep lõi jälle kannad kokku ja teatas:

„Seltsimees seersant, teie käsk on täidetud.“

Ta silmad olid ootusest kipsis, et nüüd teeb Kuisalu mõne toreda vembu. Ent see avas rahulikult pussiga

plekkpurgi, keeras selle kaane ilusti maha, pühkis kasuka-
käisega ääred puhtaks ja ütles:

„Hästi. Nüüd ulatage see moos seltsimees Pedakule.“

Jefreitor Peep sirutas oma peenikese kaela küsivalt ette. Seersant Kuisalu osutas peaga Mareti poole. Peep võttis purgi, silmitses seda üsna teraselt ning veendus, et see oli ikka tõesti moos, mitte saapamääre. Uus pettumusevari libises üle ta kitsa näo. Kuid Maret mõistis kohe seersant Kuisalu sõnadest, et see hiiglakasvuline taibukas võitleja, pataljoni peiar ja naljahammas, oli avastanud tema isiku. Ta heitis naeratava pilgu seersandi poole, kuid see justkui ei näinud seda märkavatki, kummardudes tähelepanelikult telefonide üle.

Väljas edenes pikkamisi hommik. Lahingu mitmesugustest häältest koosnev ragin kaugenes. Ikka veel lõhkesid kuskil bensiinivaadid, pragisesid tules kuulid justkui kuivad kuuseoksad ja kõmatasid üksikud suurtükipaugud. Nüüd võideldi peamiselt käsitsi, majakorralt majakorrale, trepiastmelt trepiastmele, varisenud seinte taga, liiprihunnikute ning rööpavirnade varjus.

Kuid selles suures purustatud akende ja ustega ruumis tundus kõik päris rahulik ja tavaline. Käskjalad jooksid sisse ja välja, telefonid surisesid, sidemehed naljatasid vastamisi. Kuskilt veeretati ruumi suur toidukatel, kokk harutas valgest riidest kitli lahti ja tõmbas selle kasuka peale. Ta hakkas põrandale asetatud laudadel tükkideks raiuma looma tagumist kintsu, paar vanemat võitlejat aga süütasid katla alla tule. Kogu sel pildil nagu polnud midagi ühist võitlusega, kuulipildujate raginaga, granaatide plahvatustega, mis kostsid väljast.

Aeg-ajalt jooksis mõni käskjalg või sidemees ruumi ja hüüatas:

„Meie poisid jõudsid esimese depoo juurde!”

„Seersant Täht virutas sakslase koos kuulipildujaga katuselt alla.”

„Katlamajas olid kaks fritsu ahju pugenud. Neljanda roodu „vana” tõmbas nad roobiga nagu pihkarid välja.”

Jefreitor Peep naeris neile kahe telefonikõne vahel vastu:

„Küllap tema juba seda tööd tunneb... elukutseline pagar.”

Alles siis vaikis siin nagu sõnatul märguandel kära, kui ruumi kanti mõni raskesti haavatud võitleja. Üks ja teine astus vaikselt lähemale, heites lahingukaaslasele sõbraliku pilgu, öeldes mõne südamliku sõna. Kogu muretus, sidemeeste naljad, koka järsud hüüatused, käskjalgade rutt otsekui lõigati katki. Telefonitorudesse hõigatavad sõnadki nagu muutusid tõsisemaiks, vaiksemaiks.

„Tubli poiss... tundsin teda... südame võtab kohe valutama,” öeldi järele, kui kandjad haavatu jälle ruumist välja viisid.

Just enne hommikusööki töid kaks sapööri raskesti haavatud viienda roodu komandöri. Ta müts oli kadunud, sinelihõlmad rebenenud, kaamest näost oli justkui kadunud viimanegi tilk verd. Kandjad asetasiid haavatu kuuseokstele ja Maret põlvitas tema kõrvale. Peep tuli suurtükimürsu-kestast valmistatud suitsva lambiga ning valgustas lamajat. Juba esimese pilguga nägi Maret, et siin ei suutnud ta enam abi anda. Kohutav purustav valang oli tunginud paremale poole rinda, õlga ning kaela. Kuid ta elas siiski mingi visa tahtejõu ja pingutusega.

Üks sapööridest sosistas vastuseks sidemeeste küsivaile pilkudele:

„Viies rood ründab praegu raudteetammi. Hirmus koht... põrgu... sakslaste kuulipildujad niidavad ligi maad nagu vikatid. Ta tahtis hüpata üle tammi... kuid ei suutnud veel üleski tõusta, kui oli maha niidetud.“

Vaevalise tule valgel näis, nagu oleks haavatu katsunud silmi avada. Ta vasaku käe sõrmed liikusid, pigistusid rusikasse. Kõigile näis, et haavatu värisevad huuled tahtsid midagi öelda.

„Mis ta tahab öelda?“ küsisid võitlejad Maretilt.

Ent see raputas pead. Kas oli see viimane tervitus armsatele inimestele, vihkav needus vaenlasele või võitlusse kutsuv hüüd oma seltsimeestele? Keegi ei suutnud sellele vastata. Maret võttis sidemerulli ja hakkas siduma. Siin oli küll kõik lootuseta, ei maksnudki sidet teha, kuid see oli justkui viimane hoolitsus, lugupidamis- ja austusavaldus vahvale võitlejale.

Ta tegi sidemega viimast ringi, kui kuulis just oma selja taga jälle endist sapööri sosistavat:

„Nüüd läks „vana“ ise automaaturitega rünnakule. Need juba ei jäta... kust kinni haaravad, sealt peab rebenema. Ja „vana“ hoidis Kõrgesaart... see oli tema parim komandör. Ta ei jäta seda...“

Sapööri sõnu katkestas jefreitor Peebu hüüatus telefonitorusse:

„Mis? Pataljonikomandör haavatud... sakslaste tule all. Kuidas? Raskelt?“

Mareti silmade ees nagu hakkasid kõikuma ruumi lõhutud seinad, aurav väliköök, valge sidemelint. Kuid ta käed jätkasid peaaegu masinlikult sideme lõpetamist, tõmbasid harjunud liigutusega sõlme ja siis kostis nagu kuskilt kaugelt ja hoopis võõrana ta enese hääl:

„Valmis... viige sanitaarroodu.“

Tema selja taga hüppas rabinal üles seersant Kuisalu suur kogu, haaras kaaslase käest telefonitoru ja sosistas:

„Tobu! Mitte millestki ei saa sa aru...“

Siis kostis juba telefonitorusse ta tõrisev bass:

„Halloo! Kuidas on seltsimees pataljonikomandöriaga? Lamab üle raudteetammi sakslaste tule all. Ei saa ära tuua? Kaks meest juba katsel haavata saanud. Noo...“

Maret vaatas kahvatu näoga telefoni poole. Ta justkui võpatas, kui seersant Kuisalu puudutas teda õlast ja üsna tasa ütles:

„Ma lähen ise... vaatame järele.“

Ta hakkas minema, ja alles nüüd sai Maret jälle tagasi oma tegutsemisvõime.

„Ma tulen kaasa,“ ütles ta.

Seersant Kuisalu noogutas pead ning sirutas käe, et teda püsti aidata.

Nad ruttasid mööda lumist teed kuni põleva depooni. Sealt algas jaamatagune lagendik raudteeharude, liiprivirnade ning mitmesuguste telliskivihoonetega. Lahing kestis seal rööbaste, kõrge raudteetammi ning liiprivirnade vahel.

Nüüd tuli neil küürutades ja end varjates edasi joosta. Seersant Kuisalu põikas pikkade sammudega ühe varjava liiprivirna tagant teise taha. Ta hüppas üle raudteerööbaste, kadus silmist, ilmus jälle nähtavale. Maret kukkus mitu korda lumme, ta jalad muutusid tuimaks ja jõuetuks, kuid mingi kangekaelse visadusega sundis ta end jälle edasi liikuma.

Valge transformaatori-putka varjus seisis salk auto-
maatureid.

„Kus on pataljonikomandör?“ küsis seersant Kuisalu.

Ta näis nüüd suur ja kohutav, miski nagu kees temas.

„Seal tammi taga,“ näitas pikk noor poiss parema käega, kuna vasakust tilkus lumele verd. „Ma katsusin minna . . . aga sain kätte.“

„Katsusid minna, eh!“ justkui pigistas seersant Kuisalu hammaste vahelt. „Pole tarvis katsuda, vaid tuleb minna.“

„No mine sina!“ heitis automaatur haavunult.

Seersant Kuisalu ei vastanud. Kuid kõik nägid juba ta ilmest, et see suur kokkumatu sidemees, kelle vempude üle naerdi kogu pataljonis, kes uustulnukaile soovitas kaitseks häid teraspantsereid ning kohtlasi tagalamehi kostitas saapamäärde-võileibadega, oli otsustanud täita selle raske ülesande.

Nad ei mõistnud, mis kihutas teda selleks. Kas põhjustasid seda pilked sidemeeste kohta, et need poevad tõelises lahingus ja hädaohtlikul, eluga riskeerival silmapilgul nagu ämblikud võrgunurka, või oli see suur poolehoid ja sõprus tubli pataljonikomandöri vastu. Nad olid mõlemad kasvult hiiglased ja mõlemate südantki justkui muserdas ühesugune salajane mure. Ja kuigi nad polnud sellest kunagi rääkinud, mõistsid nad teineteise valu.

„Anna oma automaat ja seo oma käpp kinni,“ pöördus ta järsult automaaturi poole.

See võttis kaelast relva, mille pärale oli märgitud kolm valget noakriipsu. Seersant Kuisalu silmad naeratasid, ta silitas üle värskete täkete ja ütles:

„Tubli, katsun mõne juurde lisada.“

See oli nagu lepitus endiste tõredate sõnade eest.

Ta jooksis kiiresti kallakut mööda alla ja viskus tammi ees pikali. Sakslased pidasid kogu raudteetammi vahetpidamatu snaiperite ja kuulipildujate tule all. Kuulid kõlisesid vastu rööpaid, tungisid mulda, lõid kilde liipreist. Näis, et oli peaaegu võimatu sellest teraseringist

läbi pääseda. Ent kuidas pidi ta tagasi tulema haavatud pataljonikomandöriga?

Korraga kuulis ta enda kõrval rabinat. Maret jooksis mööda nõlvakut alla ja viskus mõni samm eemal lumme. Seersant Kuisalu ei lausunud sõnagi. Siin vist polnudki seda tarvis, sest Mareti kokkupigistatud huuled tegid need ülearuseks. Nad lamasid pikki minuteid, kuulide-saag jooksis nende ees piki raudteetammi edasi-tagasi.

„Nüüd!“ tabas seersant Kuisalu kõrv hetkelise vaheaja.

Maret tõusis, viskus ettepoole ja kümne pika sammu järel veeres teisest kaldast alla lumme. Ta tõstis kohe pea, kuulid lendasid temast üle, lumine valgus pimestas silmi. Kuid juba järgmisel silmapilgul nägi ta väikest salka võitlejaid, kuut või seitset meest, kes surusid endid vastu lund. Keegi karjus nende poole:

„Mitte pead tõsta... nad lasevad just kümne sentimeetriga üle.“

Nüüd mõistis seersant Kuisalu kõik. See oli väike lohk, hiigelta'driku-taoline liud, mille põhja ei saanud sakslased tulistada. Siin lamasid haavatud ja terved otsekui lume külge naelutatud. Siit ei olnud pääsu edasi ega tagasi.

Järgmise kiire pilguga tundis Maret kohe ära Hannese. Ta roomas lähemale, uuristades ettesirutatud kätega lumme teed, nihutades end vähehaaval edasi. Vaenlase kuulid jooksid temast üle ainult viis või kümme sentimeetrit kõrgemalt. Nagu pärast pikka igavilku jõudis ta mehe kõrvale.

„Hannes... ma olen siin,“ suutis ta vaevu öelda.

Mees avas silmad. Maret tõstis õige vähe pead, et vaadata sellesse armsasse, aastaid igatsetud näkku. Ta nagu

oleks talitnud midagi öelda, kuid see kõik, mida ta oli mõtelnud ja kavatsenud, oli nüüd järsku ununenud. Ent kas neil sõnadel oligi nüüd tähtsust? Ta vaatas seersant Kuisalu poole ja märkas selle silmades iseäralikku läiget. Näis, nagu oleks see suur, lahinguis karastatud mees nutnud.

Kaks tundi hiljem tungis väike automaaturite salk üle raudteetammni sakslaste selja taha. Kogu vaenlase tulejõud kandus nende vastu. Sel silmapilgul tõusis seersant Kuisalu võimas kogu üles ning hüüdis:

„Seltsimehed, granaatidega rünnakule!“

Tema järel söötsid viis-kuus haavamata jäänud võitlejat.

1947.

Tervitus põhjast

1944. aasta talvel oli põhjas sügav lumi.

Väike Balõma küla, ligi nelisada kilomeetrit suurest Uurali raudteest kirde pool, uppus kuni räästasteni lumme. Mõnel tuisusel ööl lippas vuhisev tuul sellise jõuga, et vanad saja-aastased kuusedki painutasid kuulekalt latvu.

Päeval oli aga päikesepaisteline, erevalge, isegi soe. Kõrge taevas näis justkui valatud kõige puhtamast, pisut sinaka läikega klaasist, millesse huigates jooksis heli kaugele üle pehmete lumiste legendikkude. Väike jõgi, mis just külaotsa juures tegi laisa looga, oli külmunud.

Küla taga algasid suured kuusemetsad.

Nende tipud paistsid üles Balõma küla küngastele nagu tasaselt lainetav meri. Jah, see oligi meri, suvel helen-davais päikeselaikudes, sügisel tumerohelises hiilguses, talvel valge lumevillaga kirjatud meri, mis laius silmapiiri taha, hommikusest koidust ja õhtusest loojangust kaugemale. Need olid põlised Balõma metsad, mis ulatusid Irtõši ja Obi kallasteni, suurte Kažoma soode taha, põhja tundra hallitoonilise silmapiirini.

Just esimese lumeteega tuli Makavei majja kiri.

Mamõra-taat, kuus jalga pikk karusnahast kasukaga küla postimees, kulmupuhmad ja habe valges lumehärmas, lehvitas jäätunud akna taga pruuni ümbrikku.

„Kas memm kodus?“ hõikas ta nõnda, et aknaruudud põrisesid.

Kuid kodus oli ainult Maksim kolme pisemaga. Kuuldes postimehe hüüatust, hüppas poiss nagu nool esikusse ja sealt lumisele lävele. Väljas oli esimene käputäis külma. See polnud küll veel päris põhja pakane, see, mis muudab õhugi teravaks nagu klaasi, kuid kraadiklaas langes siiski kahekümne viie lähedale.

„Memm on taadiga puumetsas,“ vastas nüüd Maksim postimehe küsimusele, toppides käed püksivärvli vahele sooja.

„Nii. Võta siis ise kiri vastu.“

Poiss heitis sellele ainsa pilgu ja hüüatas:

„Oo, see on isalt!“

Ta lippas tagasi tuppa ja seal tõusis kohe kära. Seda kirja oli siin kaugel põhjas pikisilmi oodatud juba kogu kevad ja suvi. Igal postipäeval lippas kaks paari valendavaid jalgu Mamõra-taadile kaugemale külaotsa vastu. Kuid nad tulid ikka tühjalt tagasi, postimehe paunas polnud nende jaoks midagi. Neid ootas väravas väike Olga, suurte siniste silmadega tüdrukuke, kelle suu ümber ilmus nutuvõru.

Sellepärast oligi nüüd ruumis niisugune kära ja rõõm. Kõik trügisid Maksimi ümber, tahtsid näha kauaoodatud kirja, katsuda ümbriku, heita pilku igatsetud ridadele. Üks savikauski kukkus pingiotsalt maha ja purunes kildudeks. See meenutas Maksimile, et tema oli siin kõige vanem, neljateistkümne-aastane. Tema hoolitseda ja vastutada oli kogu see põngerjatepere.

„Vait, põrgulised!“ käratas ta. „Kui memm koju tuleb, siis loeme kirja ette.“

Ent täna näis see ootamine väga pikk ja igav.

Vanja, Maksimi kaheksa-aastane veli, jooksis mitu korda välja ja tegi paljaste jalgadega sügavas lumes tiiru kuni külavaheteeni. Tagasi tulles peitis ta punetavad jalad pehmesse karunahka ja lõõtsutas jook-
sust.

„Kas ei tulnud veel?“ pärisid temalt väiksemad, Nadja ja Olga.

„Ei tulnud,“ raputas Vanja valgeks põetud pead.

Ainult suurveli Maksim justkui ei võtnud teiste ootamisest osa. Ta istus üksi lauaootsa juures ja näis millegi üle mõtlevat.

Hakkas juba hämarduma.

Videvikus muutus see suur ruum väga omapäraseks. Makavei-taadi hütt oli vanamoeline, niisugune nagu ehitati siin põhjas veel aastat nelikümmend tagasi. See oli ehitatud jämedaist palkidest, mis ainult seestpoolt kirvega siledaks tahatud. Pragude vahelt rippusid pikad samblatordid, madalat lage kandsid kaks jämedat aampalki. Aknad olid pisikesed, tuhmunud klaasidega, ainult nelja ruuduga.

Kogu elumaja koosnes ainult ühest toast, suurest, pisut pimedast ruumist, ning esikust. Kohe sissekäigu kõrval paremal pool asus suur valgeks lubjatud ahi nõgise keedukolde ja ruumika ahjualusega puude jaoks. Ahjupealne oli lame, seal võis toredasti magada, kui telliskivid hõõgasid soojust ja lugematuis pragudes laulsid kilgid. Teises ruumi otsas asusid magamisasemed. Keset tuba seisis laud, kaks pikka pinki istumiseks ja neli väga massiivset kõrgete seljatugede, nikerdatud jalgade ning käsi-
puudega tooli. Need kummalised toolid paistsid selles suures hämaravõitu ruumis väga aukartust-äratavad, neile nagu ei tohtinudki iga inimene istuda.

Tagumisel seinal otse magamisasemete kohal sirutas end laiali hiigelkaru pargitud nahk. Oma haaravate käpade ning vastu lage surutud peaga näis see tohutu loom end nagu seina najale püsti ajanud olevat ning püüdvat jämedaid palke oma kuklaga lahti kangutada. Naha kõrval rippusid pragudesse löödud puutalvade küljes mõned vasknaastudega kaetud jahinoad, kitsejalgadest valmistatud karvastes tuppedes põhjala tublid pussid ja veidi kõrgemal ristamisi kaks jämeda rauaga püssi. Need olid veel Makavei-taadi vanaaegsed karupüssid, suurte tina-kuulidega eestlaetavad rasked relvad.

Nüüd elasid siin Maksim ja ta kolm õde-venda pärast ema surma juba teist aastat. Väiksemad, Nadja ja Olga, ei mäletanudki õieti enam seda suurt saeveskit kõrgete palgi- ja lauavirnadega, undavate saagede vilina ning ruttava tööruhiga, kus isa töötas saekatri-meistrina. Ainult Maksimil ja Vanjal oli see selgesti meeles, sest ka neist pidi kord saama tublid töömehed selles suures tööstuses. Kuid nüüd oli sõda nad toonud nõnda kaugele põhja, vanaisa, Balõma metsade kuulsa karuküti majja.

Ja just praegu mõtleski Maksim seda lugu.

Juba kevadest saadik kavatses ta isale kirjutada, küsida luba tagasiminekuks sinna tuttavasse saeveskisse jaama juurde. Seal oli temal hulk sõprugi, pikkk elupõline saekatri-meister Kulikov, kes oli lubanud teda võtta oma õpilaseks. Ja ehk võtaks nüüdki, kui Maksimil oleks ainult isa luba. Kuid juba kevadest saadik jäid kirjad tulemata, vana Mamõra-taadi postikott oli alati nende jaoks tühi.

Kuid nüüd ometi viimaks oli tulnud ammuoodatud kiri.

Väljast kostis õuevärava kriuksumine ja Vanja hüppas üles.

„Taat ja memm tulevad!“

Sel õhtul kogunes kogu Makaveide pere suure männipuust laua taha, mille pinnal paistis selgesti puu toimeline muster. Ka Mamõra-taat oli tulnud ja paar naabrinaist sosistasid ahjusuu paistel. Vana Makavei avas ise poja kirja, sangraamidega prillid ninal, habe hoolikalt laiali soetud.

Ta luges kõmiseva häälega.

„Tervitan lähenevate Suure Oktoobrirevolutsiooni pühade puhul. Laman Leningradi haiglas, olen juba paranemisel. Igatsen nii väga teid näha, silitada Olga valget peakest, vaadata Maksimi tõsiseid silmi. Kuid see tuleb edasi lükata, — võitlus on tarvis võiduka lõpuni viia. Elage hästi — nägemiseni.“

Suures ruumis oli korraga väga vaikseks jäänud. Ainult vanamemm ohkas tasakesi:

„Jah, oleks keegi viiks talle terviseid ja õnne.“

Maksim istus just kõrgel pingil vilkuva väikese lambi varjus. See oli hea, sest ta põsed hakkasid korraga õhetama, temas tõusis nagu kohisev laine üks otsus.

„Mina lähen,“ lausus ta korraga püsti tõustes.

Kõik vaatasid tema poole. Ta näis väikeste õdede ja venna silmis nagu korraga palju suuremaks kasvanud, mehisemaks sirgunud. Väike Olga kilatas:

„Maksim läheb... Maksim läheb!“

See oli Mamõra-taat, kes pärast hetkelist vaikust kõhatas ning lausus:

„Sedaviisi võikski see olla. Viigu Maksim siit kaugest põhjast ka meie eest vahvatele võitlejatele Suure Oktoobripüha tervitusi. Meie otsime ka igaüks midagi kingiks. Ei tohi unustada neid, kes kaitsevad meie kodumaad vabadust.“

Kolm päeva hiljem sõitiski Maksim palgivooridega mööda härmatunud teed lähemasse jaama.

Kõrged majad tõusid Maksimi ees nagu järsud kalju-
rahnud.

Ta peatus suure neljakordse hoone ees, mille tiivad täitsid kaks uulitsavahet. Toredate nikerdustega raske üks avanes peaaegu kuulmatult. Ruum oli valge, kõrge lagi sinendas pea kohal nagu Balõma taevas.

Maksim astus ettevaatlikkude sammudega üle parketi. Teda peatas üks ruttav valges kitlis mees ja küsis:

„Kuhu nüüd, noormees?“

Maksim võttis mütsi peast, silus peopesaga juukseid ja vastas: „Isa juurde. Tulin Balõmast tervitusi tooma.“

„Kuidas on su isa nimi?“

„Nikolai Karpovitš Makavei.“

Valges kitlis mees nagu katsus midagi meelde tuletada. Ta tõsised, pisut naeratava helgiga silmad muutusid läikivate prillide taga väga mõtlikkudeks. Ja siis tuli tal meelde: nädalapäevad tagasi tulid tema juurde üheksandast palatist kolm võitlejat, kes palusid endid Suure Oktoobrirevolutsiooni pühadeks jälle võitlusse saata. Üks neist oli vanemseersant Makavei, kahe Punase tähe ordeni kandja.

„Su isa pole enam hospidalis. Ta läks uuesti vabatahtlikult rindele,“ kummardus arst Maksimi kohale, katsudes neid sõnu soojalt ja lohutavalt öelda.

„Ei ole,“ kordas Maksim kohmetudes. Ta silmitses oma mütsi ja suurt seljakotti, milles olid kingitused.

„Aga mina tulin tervitusi tooma.“

Arst naeratas.

„Tule,“ ütles ta ja pani käe poisi õlale. „Ma viin su isa võitluskaaslaste juurde.“

Nad läksid laiaast trepist üles. Siis tuli pikk valgusest särav koridor kõrgete kaarakendega.

Arst seisatas ühe klaasukse ees ja avas selle. Siin oli kõik puhas, valge ja vaikne. Kummalgi pool seina ääres asusid voodid haavatutega. Need olid vaprad Eesti Las-
kurkorpuse võitlejad, Tartu ja Tallinna vabastajad, Muhi väina ja Tehumardi öölahingu kangelased.

Maksim astus kikivarbail mööda linoleumiga kaetud põrandat edasi. Ta nägi mitmel pool uudistavaid silmi ning naeratavaid nägusid. Nad naeratasid vist tema suure kompsu pärast ja seda, kuidas ta astus ettevaatlikult, nagu kartes oma suurte saabastega kriimustada ilusat põrandakatet. Ta seisatas keset ruumi, tegi kombeka ja tõsise kummarduse, nagu tegid kuulsad Balõma karukütid-taadid üksteist tervitades, ning ütles:

„Toon teile Balõmast Suure Oktoobrirevolutsiooni pühadeks tervitusi. Kogu küla saatis... Mamõra-taat saatis ja andis sooja karunahast mütsi... minu vanaisa ja vanamemm tervitasid ning panid kaasa sooja vesti ja kindad... Vanja, Nadja ja Olga tervitasid... naabrieit Marina andis õnnistuse... külanõukogu esimees ütles: „Au sangareile, kes kaitsevad meie kodumaa vabadust!“ “

Maksim kummardas mõlemale poole. Tal hakkas päris kuum, põsed löid õhetama ja higipisarad pärlendasid otsmikul juuksetuka all. Kuid ta ise ei aimanudki, et tema lihtsad, konarlikult väljendatud sõnad jäid helisema sellesse suurde valgesse ruumi, ta isa lahingukaaslaste ja võitluse-seltsimeeste südamesse.

Kauge põhi oli neile sirutanud Suure Oktoobrirevolutsiooni pühadeks tervitava käe.

SISUKORD

Punaste lippude all	5
Kaks meest sillal	17
Ohver	35
Punane rätik	49
Terasvaier	61
Soolajärve perenaine	71
Ule mägede	115
Ootajad	127
Patarei tulistab	143
Kolm sapööri	157
Varemetes	173
Viisteist sammu	185
Mutter	199
Läbi võitluste	207
Tervitus põhjast	269

Kaanejoonise valmistanud E. Okas.

Vastutav toimetaja A. Tulik.

Keeleline toimetaja V. Linask.

Kunstiline toimetaja E. Kollom.

Ladumisele antud 17. XI 1947. Trükkimisele antud 19. XII 1947.
Paber 56:79 sm $\frac{1}{16}$. Trükiarv 10 200. Trükitähti trükipoognas 30 464.

Trükipoognaid 17,5. Arvutuspoognaid 12,5 MB-08332.
Trükikoda „Uhiselu“, Tallinn, Pikk tänav 40/42. Tellimise nr. 2152.

На эстонском языке.
Эд. Мянник, Пятнадцать шагов.

A

16 883

191 816

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00465873 0

Rbl. 15.—